

JOHANN WOLFGANG GOETHE
Werther szerelme és halála

Fordította
SZABÓ LŐRINC

Amit csak megtudhattam a szegény Werther történetéről, szorgalmasan összegyűjtöttem, és most elétek bocsátom, és tudom, hálásak lesztek érte. Lehetetlen, hogy ne csodáljátok és szeressétek a szellemét és jellemét, meg ne sirassátok a sorsát.

És te, jóságos lélek, aki ugyanazt a szorongást érzed, amit ő, meríts vigaszt a szenvedéseiből, és legyen barátod ez a kis könyv, ha a sors végzése vagy a saját hibád miatt jobbat nem tudsz találni.

ELSŐ KÖNYV

1771. május 4.

Mennyire örülök, hogy eljöttem! Drága barátom, milyen is az emberi szív! Elhagyni téged, akit úgy szerettem, akitől elválaszthatatlan voltam, és örülni! Tudom, megbocsátod. Nem úgy kereste-e össze többi kapcsolatomat a sors, hogy szorongassanak egy olyan szívet, amilyen az enyém? Szegény Leonore! Pedig ártatlan voltam. Tehettem róla, hogy mialatt hűgának sajátos varázsa kellemesen elszórakoztatott, szenvedély támadt szegény szívében! És mégis - csakugyan ártatlan vagyok? Nem szítottam-e az érzelmeit? Nem gyönyörködtem-e igazi, természetes megnyilatkozásaiban, amelyek annyiszor megnevettettek bennünket, noha csöppet sem voltak nevetségesek? Nem tettem-e - ó, mi az ember, hogy még siránkozni merészel! Meg fogok, drága barátom, ígérem, meg fogok javulni, nem rágódom örökké azon a kis bajon, amivel a sors az utunkba áll; fogom élvezni a jelent, és ami elmúlt, legyen számomra elmúlt. Föltétlenül igazad van, barátom, kevesebb volna a fájdalom az emberek között, ha - isten tudja, miért ilyenek - képzeletük erejét nem foglalkoztatnák oly buzgón az elmúlt rossz idézgetésével, s helyett inkább igyekeznének elviselni a közömbös jelent.

Légy szíves, mondd meg anyámnak, hogy ügyét minden erőmmel szorgalmazom, és őt mielőbb értesíteni fogom. Beszéltem a nagynénémmel, és egyáltalán nem találtam annak a szipirtónak, akinek nálunk festik. Aranyszívű, jókedvű, indulatos természet. Feltártam előtte anyám panaszát a visszatartott örökrész miatt; ő pedig előadta az érveit és a feltételeket, amelyeknek árán kész mindent kiadni, többet is, mint amennyit mi kívántunk. - Egyszóval, most nincs kedvem részletezni, mondd meg anyámnak, hogy minden jó úton van. És én, drága barátom, e kis ügy kapcsán megint rájöttem, hogy félreértés és lustaság talán több zavart kelt a világban, mint a ravaszság és gonoszság. E két utóbbi legalábbis feltétlenül ritkább.

Egyébként nagyon jól érzem itt magamat, a magány nagyszerű balzsam szívemre ezen a paradicsomi vidéken, és a fiatalos évszak teljes gazdagságával melengeti gyakran borzongó szívemet. Minden fa, minden bokor egy-egy bokréta, és az ember szeretne cserebogárrá válni, hogy az illatok tengerében csaponghasson, és egyébből se kelljen élnie.

A város maga kellemetlen, viszont körös-körül itt a természet kimondhatatlan szépsége. Ez indította az elhunyt M... grófot arra, hogy itt építtessen magának kertet ama dombok egyikén, melyek a legszebb változatosságban kereszteződnek, és a legkedvesebb völgyeket alkotják. A kert egyszerű, és mindjárt a bejáratnál érezni lehet, hogy tervét nem tudós kertész gondolta el, hanem érző szív, amely saját magát akarta itt élvezni. Már jó pár könnyet szenteltem az elhunytnek az omladozó kis épületben, amely kedvenc kis zugolya volt neki, és most nekem az. Nemsokára ura leszek a kertnek; a kertész e néhány nap óta már jó szívvel van irántam, és nem fogja megbánni.

Május 10.

Valami csodálatos derű kerítette hatalmába egész lelkemet, mint az édes tavaszi reggelek, amelyekben egész szívvel gyönyörködöm. Magam vagyok, és örülök életemnek ezen a tájon: olyan lelkeknek teremtették, amilyen én vagyok. Oly boldog vagyok, barátom, annyira elmerülök a nyugodt lét érzésében, hogy ez már árt a művészetemnek. Nem tudnék most rajzolni egyetlen vonást sem, és sose voltam nagyobb festő, mint ezekben a pillanatokban. Ha párázik körülöttem a gyönyörű völgy, és a nap fent pihen erdöm áthatolhatatlan sötétjének

felszínén, és csak egy-egy sugara lopózik a belső szentélybe, én pedig a magas fűben fekszem az alázuhogó pataknál, és közvetlen közletről a földön ezer mindenféle kis fűszál kelti fel érdeklődésemet; ha a fűszálak közt az apró világ nyüzsgését, a parányi férgeknek, legyecekknek megszámlálhatatlan, kifürkészhetetlen alakját közelebb érzem a szívemhez, és érzem a Mindenható jelenlétét, aki a saját képére teremtett bennünket, a Mindeneket Szerető lehetét, aki örök gyönyörűségben lebegve tart és megtart; barátom! ha aztán elhomályosul a szemem, s köröttem ez a világ és az ég egészen a lelkembe simul, mint egy szeretett leány képe, akkor gyakran elfog a vágy, és azt gondolom: „- Ó, ha ki tudnád fejezni, bele tudnád lehelni a papírba azt, ami oly teljesen, oly melegen él benned, hogy lelked tükrévé váljék, ahogyan a lelked tükrözi a végtelen Istent! -” Barátom - csak hogy ez már tönkretesz, és lever e jelenségek nagyszerű hatalma.

Május 12.

Nem tudom, csalóka szellemek lebegnek-e ezen a tájon, vagy a szívemben lakó meleg, mennyei képzelet varázsol-e mindent paradicsomivá köröttem. Itt van, mindjárt a helység előtt, egy kút, amelyhez úgy hozzáköt valami bűvölet, mint Meluzinát meg a hűgait. - Lemégy egy kis dombon, és egy boltozat előtt találod magadat, s valami húsz lépcső még lejjebb visz, lent pedig márványsziklákból a legtisztább forrás buggyan elő. A kis fal, amely fent és köröskörül a keretet alkotja, a magas fák, melyek körben beborítják a teret, a hely hűvössége: mindez valami vonzó, valami borzongató. Nincs nap, hogy el ne üldögéljek ott egy-egy órát. És jönnek a városból a vízfordó leányok - a legártatlanabb munka és a legszükségesebb, valaha a királylányok maguk végezték. Ha ott ülök, megelevenedik előttem a patriarchális kép: ott vannak mind, az ősatyák, a kútnál, ismeretségeket kötnek, és leányokat kérnek meg, és látom a kutak és források körül lebegő jótékony szellemeket. Ó, sose üdült még fel nehéz nyárban a napi vándorút után a kút hűvösénél, aki ezt átérezni nem tudja.

Május 13.

Kérdezed, elküldd-e a könyveimet? - Az istenre kérlek, barátom, nyakamra ne szabadítsd őket. Nem akarom többé, hogy vezessenek, buzdítsanak, tüzeljenek, hiszen eléggé buzog ez a szív saját magától; bölcsődal kell nekem, és azt bőségesen megtaláltam Homéroszomban. Hányszor ringatom nyugalomba fellázadt véretem; mert még sose láttál változóbbat, nyugtalanabbat, mint amilyen ez a szív. Kell-e ezt neked mondanom, barátom, neked, aki annyiszor viselted terhét annak a látványnak, hogy a bánatból hogyan zuhantam kicsapongásba, s édes melankóliából rontó szenvedélybe. Babusgatom is a szívecskémet, mint egy beteg gyermeket; minden akarata teljesül. Ne add ezt tovább, vannak, akik még zokon vennék.

Május 15.

A helység egyszerű népe már ismer és szeret, különösen a gyerekek. Amikor kezdetben hozzájuk szegődtem, s barátságosan kérdezgettem őket egyről-másról, némelyik azt hitte, hogy gúnyolódni akarok rajtuk, vagy éppen gorombán lerázott a nyakáról. Nem nyugodtam bele, hogy tartózkodásuk kedvemet szegje; de éreztem, és pedig igen élesen, azt, amit már sokszor észrevettem: a némiképp rangos ember mindig hűvös távolságban igyekszik tartani magát a köznéptől, mintha azt hinné, hogy veszít a közeledéssel; és vannak aztán riadt lelkek és kaján tréfacsinálók, akik látszólag leereszkednek, hogy döllyüket annál jobban éreztessék a szegény néppel.

Jól tudom, nem vagyunk és nem is lehetünk egyenlőek; de azt tartom, aki tekintélyének védelmére szükségesnek hiszi, hogy távol tartsa magát az úgynevezett csöcseléktől, éppúgy megérdemli a korholást, mint a gyáva, aki elbúvik ellenfele elől, mert fél, hogy alulmaradna.

Legutóbb a kútnál járva, egy fiatal szolgálot találtam ott, edényét a legalsó lépcsőfokra tette, és körülnézett, jön-e már a társa, hogy a korsót a fejére segítse. Lementem és ránéztem.

- Segítsek, leányzó? - kérdeztem.

Fülig pirult.

- Ó, nem, uram! - felelte.

- No, csak rajta.

Megigazította fején a kis párnát, és én fölsegítettem az edényt. Megköszönte és felment a lépcsőn.

Május 17.

Mindenféle ismeretséget kötöttem, társaságom még nincs. Nem tudom, mi vonzót találnak bennem az emberek; nagyon sokan kedvelnek, csatlakoznak hozzám, s nekem aztán fáj; ha az utunk csak egy kis darabon halad együtt. Ha kérdezed, milyenek itt az emberek, azt kell felelnem: amilyenek mindenütt! Egyforma az emberi fajzat. Legtöbbje munkában tölti ideje legnagyobb részét, hogy megéljen, és attól a kevéstől, ami a szabadságából megmarad neki, annyira fél, hogy minden módon szabadulni igyekszik tőle. Ó, emberi rendeltetés!

De nagyon jó fajta ez a nép! Ha néha elfelejtkezem magamról, és velük élvezem azokat az örömeket, amelyeket még megad az élet (csinosan megrakott asztalnál, nyílt, baráti szívvel évdni, kikocsizni, a maga idején táncot és egyéb ilyesmit rendezni,) egészen jól hat rám a világuk; csak annak nem szabad eszembe jutnia, hogy annyi más erő is nyugszik még bennem, amely most mind használatlanul korhad, és amelyet gondosan el kell rejtenem. Ah, ez úgy marokra fogja a szívet. - Pedig hát! magunkfajta embernek az a sorsa, hogy félreértsék.

Ah, hogy ifjúságom barátnője odavan! ah, miért is ismertem valaha! - Mondanám én magamnak, hogy: bolond vagy! Azt keresed, amit e földön nem lehet megtalálni! csakhogya én megtaláltam őt, éreztem a szívét, nagy lelkét, melynek jelenlétében többnek tűntem fel magam előtt, mint amennyi voltam, mert mindaz voltam, ami csak lehettem. Teremtő Isten! Maradt lelkemnek egyetlen ereje is kihasználatlanul? Nem tárhattam-e ki előtte azt a teljes, csodálatos érzést, amellyel szívem a természetet átöleli? Nem volt-e érintkezésünk a legfinomabb érzésnek, a legélesebb elmejátéknak örök szövevénye, amelynek már-már féktelen változatai mind magukon viselték a géniusz bélyegét? És most! - Ah, az évek, amelyekkel előttem járt, előbb sírba vitték, mint engemet. Sose fogom elfelejteni, soha szilárd szellemét és isteni tűrését.

Pár nappal ezelőtt találkoztam V...-vel; nyíltlelkű fiatalember, remekbe épített arc. Csak most jön az akadémiáról, nem tartja magát valami nagy bölcsnek, de hiszi, hogy többet tud másoknál. Szorgalmas is volt, mint mindenfélén szimatolom; hogy rövid legyenek: szép ismeretei vannak. Mivel hallotta, hogy sokat rajzolkodok, és tudok görögül, két meteor errefelé, hozzám szegődött, és sok mindenféle tudást kirámolt előttem. Batteux-tól Woodig, De Pilles-től Winckelmannig, és biztosított, hogy Sulzer elméletét, az első részt, egészen végigolvasta, és van egy Heynen-kézirata az antik világ stúdiumáról. Rendben van, mondtam.

Még egy ilyen derék emberrel ismerkedtem meg, a hercegi tisztartóval. Nyíltszívű, becsületes ember. Azt mondják, lelki üdülés gyermekei körében látni; kilenc gyermeke van, és különösen

a legidősebb leányát tartják sokra. Meghívott, és a legközelebbi napokban meg is látogatom. A herceg egyik vadászlakában lakik, másfél órányira innen; feleségének halála után kapott engedélyt, hogy odaköltözhessen, mert túlságosan fájdalmas volt itt a városban és a tisztartói házban maradnia.

Belém botlott még néhány eredetieskedő majom is; minden kiállhatatlan rajtuk, de baráti ömlengésük a legelviselhetlenebb.

Isten veled! Ez a levél kedvedre való lesz, csupa esemény.

Május 22.

Hogy az ember élete csak álom, azt már sokan úgy érezték, és én is mindig magamban hordom ezt az érzést. Ha látom a korlátokat, melyek az ember tevékeny és kutató erőit bilincsbe verik; ha látom, minden fáradozás mennyire csak arra irányul, hogy szükségleteket elégítsen ki, amelyeknek megint semmi más céljuk nincs, mint kolduslétünk meghosszabbítása; és aztán hogy a megnyugvás a kutatás bizonyos pontjain csak álmodozó rezignáció, amennyiben a falakat, amelyek közt raboskodunk, tarka alakokkal és sugaras kilátásokkal festjük tele - mindez, Wilhelm, elnémítja a szavam. Visszatérek saját magamba, és egy világot találok! Megint inkább csak sejtelemben és homályos vágyban, nem pedig az eleven erő biztos rajzában. És ilyenkor minden köddé foszlik öntudatom előtt, és álmodozva csak mosolygok bele a világba.

Hogy a gyerekek nem tudják, mit akarnak, abban minden nagy tudományú tanító- és hopmester egyetért; hogy azonban felnőttek is gyermek módra támolyognak ezen a földön, és mint azok, éppúgy nem tudják, honnan jönnek és hová mennek; hogy éppoly kevéssé cselekszenek igaz célok szerint, s éppúgy kétszersülttel és kaláccsal és nyírfavesszővel kormányozzák őket: azt senkinek sem ízlik elhinni, pedig úgy vélem, kézzelfogható igazság.

Szívesen megvallom neked, mert tudom, mit felelnél rá, hogy hitem szerint azok a legboldogabbak, akik gyermek módra élnek a világukat, hordozgatják, vetkőztetik és öltöztetik a bábuikat, és nagy respektussal somfordálnak a fiók körül, ahová a mama a süteményt zárta, és ha végül megkapják, amire ácsingóztak, tele szájjal habzsolják, és kiabálnak, hogy: - Még! - Boldog az effajta ember. Azoknak is jó, akik pompázatos címkéket ragasztanak rongyos foglalkozásukra, vagy éppen a szenvedélyeikre, és úgy tüntetik fel őket, mintha óriási műveletek volnának az emberiség üdvére és javára. Jó annak, aki ilyen lehet! Aki azonban alázatos lélekkel felismeri, hogy mi a végcélja mindennek, aki látja, milyen illedelmesen nyesegeti minden tehetős polgár paradicsommá a kertecskéjét, és aztán, hogy még a szerencsétlen ember is milyen rendületlenül szuszog tova útján a terhe alatt, és valamennyinek egyformán az a vágya, hogy bárcsak egy perccel is tovább láthassa még ezt a napvilágot - igen, az ilyen ember elnémul, és szintén megalkotja saját magából a világát, és boldog is, mert ember. És aztán bármilyen korlátok közt él, mindig ott őrzí szívében a szabadság édes érzését, és azt, hogy elhagyhatja ezt a börtönt, amikor akarja.

Május 26.

Rég ismered szokásomat, hogy szeretek fészket rakni, kis kunyhót építeni valami nyugodalmas helyen, és szerényen meghúzódni benne. Itt is találtam egy kis zugot, amely magához vonzott.

Körülbelül egyóránnyira a várostól van egy helység, Wahlheim¹ a neve. Egy halmon fekszik, nagyon érdekes helyen, és ha fent a gyalogösvényen a faluig kimegy az ember, egyszerre áttekintheti az egész völgyet. Egy jóságos és kora ellenére szíves és mozgékony korcsmárosné borral, sörrel, kávéval szolgál; és ami a legnagyobb szerűbb, a két hárs, amely terebélyes ágaival befedi a parasztházakkal, csűrökkel és majorokkal közrezárt kis teret a templom előtt. Ily meghitt, otthonos helyet még nem sokat találtam, és odavittem asztalomat a korcsmából, meg a széket, ott iszom a kávémat, és olvasom Homéroszomat. Mikor egy szép délután a véletlen először vitt a hársak alá, nagyon elhagyottnak találtam a helyet. Mindenki a földeken volt; csak egy körülbelül négyéves kisfiú ült a földön, és mindkét karjával egy másik, talán félesztendő gyermekkel ölelt szorosán a melléhez, aki a lábai között helyezkedett el, úgyhogy ő maga szinte karosszékül szolgált neki, és noha fekete szemeiben csillogott az elevenség, egész nyugodtan üldögélt ott. Megkapott a látvány; leültem velük szemközt egy ekére, és nagy gyönyörűséggel lerajzoltam a testvéri helyzetet. Hozzávettem még a szomszédos sövényt, egy pajta kapuját és néhány tört kocsikereket, ahogy egymás mögött sorakoztak, és egy óra múltán úgy találtam, hogy jól megszerkesztett, nagyon érdekes rajzot készítettem, anélkül hogy bármit belevittem volna a magam világából. Ez megerősített elhatározásomban, hogy ezentúl csak a természethez igazodom. Csak a természet gazdagsága végtelen, csak ő képzi a nagy művészt. A szabályok javára sok mindent nem lehet mondani, körülbelül azt, amit a polgári társadalom dicséretére mondhat az ember. Aki hozzájuk igazodik, sohasem fog ízléstelent vagy rosszat elkövetni, ahogyan az, akit törvény és jómód mintáz, sohasem válik túrheterlen szomszédná, különleges gazfickóvá; de viszont minden szabály, bármit mondjanak is, megöli a természet igaz érzését és igaz kifejezését! Mondd, hogy túlzok! A szabály csak korlátoz, lenyesi a buja kacsokat stb. - Drága barátom, szolgáljak egy hasonlattal? Úgy vagyunk ezzel, mint a szerelemmel. Egy ifjú szív teljesen rajt csügg egy leányon, napjának minden óráját nála tölti, minden erejét, minden kincsét rápazarolja, hogy minden pillanatban éreztesse vele, mily teljesen átadja neki magát. S tegyük fel, hogy jön egy filiszter, egy hivatalos közéleti férfiú, és azt mondja: - Kedves öcsémuram! Szeretni emberi dolog, szeressen tehát emberi módon! Ossa be az óráit, egy részük a munkára kell, a pihenőórákat aztán csak szentelje a kedvesnek. Vessen számot a vagyonával, és ami felesleges a szükségletei után marad, abból, nem bánom, vegyen neki ajándékot, persze nem túl gyakran, mondjuk: a születése meg a neve napjára stb. - Ha az ifjú szót fogad, hasznavehető ember lesz belőle, és magam is kész vagyok ajánlani bármely fejedelemnek, hogy ültesse be valamelyik tanácsába; mindössze a szerelmének lesz vége, és ha művész, a művészetének. Ó, barátaim! Miért tör elő oly ritkán a zseni folyama, magas hullámainak miért zúdítja és ámuló lelketeket miért rendíti meg oly ritkán? - Kedves barátaim, a part két oldalán lehiggadt urak laknak, akiknek kerti lakjai, tulipánágyai és káposztaföldjei tönkremennének, akik ennél fogva tudják, hogy a jövőben fenyegető veszélyt gáttakkal és lecsapolással hogyan kell idejekorán elhárítani.

Május 27.

Mint látom, elragadtatásba, hasonlatokba és szavalásba estem, és közben elfelejtettem tovább mesélni, hogy mi lett a gyermekekkel. Jó két órát ültem az ekémen, egész elmélyedve a festői gyönyörködésben, amit tegnapi levelem csak igen töredékesen tárhat föl előtted. Estefelé egy fiatal nő siet a gyermekekhez, akik közben meg sem mozdultak; kis kosár a karján, és messziről kiált:

¹ Az olvasó ne fáradjon az itt megnevezett helységek keresgélésével; a kéziratban szereplő igazi neveket ugyanis meg kellett változtatni. - Goethe jegyzete.

- Nagyon jó fiú vagy, Philips!

Üdvözölt engem is, én visszaköszöntem, aztán felálltam, odamentem hozzá, és megkérdeztem, hogy ő-e a gyermekek anyja.

Azt mondta, hogy ő, és miközben egy fél cipót adott az idősebbnek, felvette és minden anyai szeretetével csókolgatta a kisebbiket.

- Philipsemre bízom - mondta - a kicsit, a legidősebbel meg a városba mentem kenyérért, cukorért meg egy kis agyaglábásért.

Mindezt ott láttam a kosarában, melynek leesett a fedele.

- Hansomnak (így hívták a kisebbiket) főzök egy kis levest vacsorára; az a lurkó, a nagy, eltörte tegnap a lábamat, amikor Philipsszel a kása kikotrásán veszekedtek.

Kérdeztem, hol van a legidősebb, és az asszony alig mondta, hogy a réten csavarog néhány libával, mikor ugrándoza már jött is a fiú, és mogyoróvesszőt hozott az öccsének. Tovább beszélgettem az asszonnal, és megtudtam, hogy a tanítónak a leánya, és hogy férje Svájcba utazott egy nagybácsi örökségéért.

- Ki akarták forgatni belőle - mondta -, és nem feleltek a leveleire; így aztán maga ment oda. Csak baja ne esett légyen, nincsen róla semmi hír.

Nehezemre esett otthagyni az asszonyt, a gyerekeknek egy-egy krajcárt adtam, és az anyjuknak is a legkisebb számára, hogy hozzon neki cipót a leveshez, ha majd a városba megy, és ezzel elváltunk.

Mondhatom neked, barátom, hogy ha már nem bírok az idegeimmel, minden belső vihart megnyíthat egy ilyen teremtés látása, aki boldog nyugalomban rója léte szűk körét, napról napra él, látja a hulló leveleket, és közben nem gondol mást, csak azt, hogy jön a tél.

Ez idő óta gyakran kijárok. A gyermekek egészen hozzám szoktak, cukrot kapnak, ha kávézom, és este megosztják velem a vajás kenyeret meg az aludttejet. Vasárnap mindig kijár nekik a krajcár, ha vecsernye után nem vagyok ott, utasításomra a korcsmárosné fizeti ki.

Bizalmasak hozzám, mindenfélét mesélnek, és szenvedélyeikkel és kívánságaik egyszerű kitöréseivel különösen akkor gyönyörködtetnek, ha több gyerek gyűlik össze a faluból.

Sok fáradságomba került, míg eloszlattam az anyjuk aggodalmát: hogy inkommodálhatják az urát.

Május 30.

Amit a minap a festészetről mondtam neked, az bizonyára a költészetre is érvényes; az fontos csak, hogy a kitűnőt meglássuk, és ki merjük mondani; ez persze kevés szóban nagyon sokat jelent. Ma olyan jelenetnek voltam a tanúja, amely a maga tisztaságában leírva a világ legszebb idillje volna. De mit költészet, jelenet és idill? Miért kell mindig mintázni, ha részesei akarunk lenni egy természeti jelenségnek?

Ha ez után a bevezetés után sok magasztosat és előkelőt vársz, megint rútul csalódom: mindössze egy parasztfiú az, aki erre a lelkes érdeklődésre ragadott. - Mint rendesen, most is rosszul fogok elbeszélni, te pedig, mint rendesen, valószínűleg most is úgy találsz majd, hogy túlzok; megint Wahlheim és mindig csak Wahlheim az, amely ezeket a különösségeket termi.

Társaság volt kint, és kávézott a hársak alatt. Minthogy nem volt nagyon ínyemre, valami ürüggyel félrevonultam.

Az egyik szomszéd házból egy parasztleány jött ki, és igazgatni kezdett valamit az ekén, amelyet a múltkor lerajzoltam. Megtetszett a fiú, megszólítottam, érdeklődtem a körülményei iránt, hamarosan összeismerkedtünk, és bizalmasak lettünk, ahogy én már az ilyen emberekkel járn szoktam. Elmondta, hogy egy özvegyasszonynál szolgál, és az nagyon jól tartja. Annyit beszélt róla és annyit magasztalta, hogy hamarosan láthattam: szívvel-lélekkel rajong érte. A nő már nem fiatal - mondta -, első ura komiszul bánt vele, nem akar újra férjhez menni; és hogy milyen szépnek, milyen vonzónak találja a fiú, mennyire szeretné, ha az asszony őt választaná, hogy kioltsa vele első férje hibáinak emlékét; mindez oly tündöklően bontakozott ki elbeszéléséből, hogy szóról szóra ismételnem kellene, és akkor rögtön szemléletesen látnád magad előtt ennek az embernek vonzalmát, szerelmét és hűségét. Sőt, a legnagyobb költő tehetségével kéne rendelkezni, hogy egyúttal elevenen megrajzolhassam kifejező mozdulatait, hangja harmóniáját, tekintete titkos tüzeit. Nem, semmi szó ki nem mondhatja azt a gyöngédséget, amit egész lényének megnyilatkozása mutatott; amit én idézni tudok, mind csupa esetlenség. Különösen meghatott a félelme, hogy rosszat találok gondolni az özvegyhez való viszonyáról, és kételyem támadhat az asszony kifogástalan életmódja felől. Hogy milyen megnyerő volt, amikor asszonya alakjáról, testéről beszélt, amely fiatalos bájak nélkül is oly erősen vonzotta és magához bilincselte, azt csak lelkem legmélyén tudom elismételni. Életemben nem láttam ilyen tisztaságában a sürgető vágyat és sóvár kívánczóságot, sőt mondhatom, hogy ilyen tisztaságában elgondolni se, megálmodni se tudtam. Ne szidj meg, ha bevallom hogy ennek az ártatlanságnak és igazságnak emlékétől az én lelkem legmélye is izzani kezd, és hogy ennek a hűségnek és gyöngédségnek képe mindenüvé követ, és hogy epedek és sóvárgok, mintha lángba borultam volna tőle.

Igyekszem majd az asszonyt is mielőbb látni, illetve, ha jól meggondolom, inkább azon leszek, hogy elkerüljem. Jobb, ha a szerelmese szemén keresztül látom; saját szemem előtt talán nem olyanak mutatkoznék, ahogy most áll előttem, és miért rontsam el magamnak ezt a szép képet?

Június 16.

Hogy miért nem írok neked? - Ezt kérdezed, noha bölcs koponya vagy? Kitalálhatnád, hogy jól érzem magamat, és pedig - egy szó, mint száz, olyan ismeretséget kötöttem, amely kissé közelebből érinti a szívemet. Olyan - de nem tudom.

Nehéz lesz sorra elmesélni, hogyan történt, hogy megismerkedtem a legszeretetremlétebb teremtések egyikével. Örülök és boldog vagyok, és ennél fogva nem jó történetíró.

Egy angyallal! - Eh! ezt mondja minden fiatalember a választottjáról, ugye? És mégsem vagyok képes elmondani, milyen tökéletes, és miért tökéletes ez a lány; egyszóval, minden gondolatomat magához láncolta.

Annyi egyszerűség annyi értelem mellett, annyi jóság annyi határozottság mellett, és a lélek nyugalma az igazi, tevékeny élet mellett.

Pocsék szószaporítás mind, amit mondok, csupa siralmas absztrakció, egyetlen vonását sem fejezi ki az ő lényének. Majd máskor - nem, nem máskor, most rögtön el fogom mesélni. Ha most nem teszem, akkor sohase. Mert, magunk közt szólva, amióta elkezdtem ezt a levelet, már háromszor le akartam tenni a tollat, hogy nyergeltessek és kilovagoljak. Pedig ma reggel megesküdtem, hogy nem lovagolok ki, és mégis minden percben az ablakhoz megyek, megnézni, mily magasan áll a nap.

Nem bírtam megállni, ki kellett mennem hozzá. Most megint itt vagyok, Wilhelm, bekapom az esti vajás kenyéremet, és írok neked. Milyen gyönyörűség volt a lelkennek őt a kedves, vidám gyerekeknek, nyolc testvérének körében látni!

Ha így folytatom, a végén éppoly keveset fogsz tudni, mint az elején. Figyelj hát, kényszerítem magamat, hogy sorra vegyem a részleteket.

Írtam a minap, hogy megismerkedtem S... tisztartóval, s hogy ő felszólított, keressem fel hamarosan remeteségében, jobban mondva: kis királyságában. Egyre halogattam a látogatást, és talán soha oda nem kerültem volna, ha a véletlen fel nem fedi számomra a kincset, amely azon a csöndes tájon rejtőzik.

A fiataljaink falusi bált rendeztek, amihez én is örömet csatlakoztam. Én egy szép, jó, egyébként jelentéktelen itteni lányt kértem fel, és megállapodtunk, hogy kocsit fogadok, táncosnőmet és unokahúgát kiviszem a multság színhelyére, és útközben felveszem Charlotte S...-t is.

- Szép lánnyal fog megismerkedni - mondta a táncosnőm, amint a tágas, irtásos erdőn át a vadászlak felé kocsiztunk.

- Vigyázzon - tette hozzá a másik lány -, bele ne szeressen!

- Hogyhogy? - kérdeztem.

- Már jegyben jár - válaszolt a lány - egy nagyon derék emberrel, aki elutazott ügyeit rendbe hozni, mert meghalt az édesapja, és ő maga valami tekintélyes állásra pályázik.

A hír meglehetősen közömbösen érintett.

A nap negyedóránra még a hegy fölött állt, amikor a kapu elé értünk. Tikkasztó hőség volt, és a hölgyek, mint mondták, zivatartól tartottak, amely szürkésfehér, páranéhez felhőkben már gyülekezni látszott körös-körül a látóhatáron. Félelmüket fölényeskedő meteorológiai bölcsességemmel elütöttem, noha én is úgy sejtettem, hogy valami beleüt a multságunkba.

Kiszálltam, és egy szolgáló, aki a kapuhoz jött, pillanatnyi türelmet kért, mondván, hogy Lotte kisasszony mindjárt jön. Átvágtam az udvaron, a szép nagy ház felé, és mikor elől felmentem a lépcsőn és a küszöbre léptem, a legbájosabb látvány tűnt a szemembe, amelyet valaha láttam. Az első, nagy szobában hat gyerek tolongott, a legidősebb tizenegy, a legfiatalabb kétesztendő, egy szép termetű, közepmagas lány körül, aki egyszerű fehér ruhát viselt, halványpiros szalagcsokrokkal a karján és a keblén. Fekete kenyér volt a kezében, és a kicsinyeinek sorra egy-egy karéjt vágott, koruknak és étvágyuknak megfelelően; mindegyiknek nyájasan adta oda a magáét, és mindegyik gyerek, magasra lengetve kis kezét, mielőtt még levágta volna a karéjt a kés, szívéből kiáltotta, hogy „Köszönöm!”, és aztán vacsorájával elégedetten vagy odább ugrott, vagy, ha csendesebb természetű volt, nyugodtan a kapu felé indult, hogy megnézze az idegeneket és a kocsit, amelyen Lottéjuk majd elmegy.

- Bocsásson meg - mondta a nagylány -, hogy befárasztottam, és hogy a hölgyeket megváratom. Az öltözködés meg a házi rendelkezések távollétem idejére egészen kiverték a fejemből, hogy vacsorát is kell adnom a gyerekeimnek, pedig csak tőlem fogadják el a kenyeret.

Valami jelentéktelen bókkal válaszoltam, egész lelkem az alakján, a hangján, a viselkedésén csüggött, és mire felocsúdtam meglepetésemből, ő már beszaladt a szobába a kesztyűjéért meg a legyezőjéért. A kicsikék némi távolból sandítottak csak rám, én meg odamentem a legkisebbhez, egy gyönyörű arcú csöppséghez. Elhúzódott, de épp jött vissza Lotte, és azt mondta neki: - Louis, adj kezet a bácsidnak.

A gyerek nagy bátran pacsit adott, és én nem állhattam meg, hogy nedves orrocskája ellenére szívből meg ne csókoljam.

- A bácsidnak? - kérdeztem, és a kezemet nyújtottam Lotténak. - Azt hiszi, méltó vagyok a szerencséjére, hogy rokona lehessenek?

- Ó - felelt ő futó mosollyal -, a mi rokonságunk nagyon kiterjedt, és sajnálnám, ha maga érne benne a legkevesebbet.

Távozás közben megbízta Sophie-t, legidősebb hűgát, egy körülbelül tizenegy éves lánykát, hogy vigyázzon a gyerekekre, és köszöntse nevében a papát, ha majd sétalovaglásából hazajön. A kicsinyeknek azt mondta, fogadjanak szót Sophie nénjüknek, úgy, mintha ő maga volna, amit némelyik kifejezetten meg is ígért. Egy körülbelül hatesztendős, kotnyeles, szőszke kislány azonban azt mondta rá:

- De te mégsem ő vagy, Lotte, téged mégiscsak jobban szeretünk.

A két legidősebb fiú hátul felkapaszkodott a kocsira, és kérésemre Lotte megengedte nekik, hogy az erdőig velünk jöjjenek, ha megígérik, hogy nem veszekednek, és jól megfogózkodnak.

Alig helyezkedtünk el, a hölgyek üdvözölték egymást, kicserélték megjegyzéseiket a ruháikról s főként a kalapjukról, és alig szapulták le derekasán a társaságot, amely ránk várt, Lotte megállította a kocsit, és leszállította az öccseit, akik még egyszer kezet csókoltak neki, a nagyobbik tizenöt éves korának minden gyöngédségével, a másik hevesen, hányavetien. Lotte még egy üdvözlötet küldött a kicsinyeknek, és továbbhajtattunk.

Az unokahűg megkérdezte, kiolvasta-e már a könyvet, amelyet legutóbb küldött neki.

- Nem - felelte Lotte -, nem tetszett, máris visszaadhatom. Az ezelőtti se volt jobb.

Nagyot néztem, amikor kérdésemre, hogy miféle könyvek voltak azok, ezt a választ kaptam tőle:

- ...²

Mindenben, amit mondott, jellemző eredetiséget találtam, úgy láttam, minden szavával új báj, a szellemnek új sugarai törnek elő arcvonásaiból, melyek egyre derűsebben bontakoztak ki, mert érezte, hogy megértem.

- Fiatalabb koromban - mondta - semmit sem szerettem úgy, mint a regényeket. Istenem, milyen jólesett vasárnaponként bevenni magamat egy sarokba, és egész szívemmel elmerülni egy Miss Jenny jó- és balsorsában! Nem tagadom, az efféle olvasmány még ma is vonz egy kicsit. De mert most csak ritkán jutok olvasáshoz, a könyvnek nagyon kedvemre valónak kell lennie. És azt az írókat szeretem legjobban, akikben a magam világát látom viszont, akinél úgy folynak a dolgok, ahogy én köröttem, s akinek a története úgy tud érdekelni, és oly közvetlenül hat rám, mint a tulajdon otthoni életem, amely persze nem paradicsom, de egészben véve mégis kimondhatatlan boldogság forrása.

Igyekeztem elrejtetni, hogy mennyire hatottak rám a szavai. Ez persze nem nagyon sikerült: mert ahogy, csak úgy rögtönözve, annyi igazsággal hallottam beszélni a wakefieldi lelkésről,

² A levél e részét kénytelenek vagyunk törölni, hogy senkinek panaszra okot ne adjunk. Ámbár tulajdonképpen minden író számára közömbös lehet egy lánynak és egy meg nem állapodott fiatalembernek ítélete. - Goethe jegyzete.

továbbá ...-ról³, egész kijöttem a sodromból, elmondtam neki mindent, ami a szívemen feküdt, és csak egy idő múlva, amikor Lotte ismét a többiekhez fordult, vettem észre, hogy azok egész idő alatt csak bámultak tágra nyílt szemmel, és úgy ültek ott, mintha ott sem lennének. A rokon lány nemegyszer gúnyosan fintorogva nézett rám, de én füttyültem rá.

A társalgás áttért a tánc gyönyörűségére.

- Ha ez a szenvedély hiba - mondta Lotte -, akkor szívesen megvallom, hogy nincs nagyobb boldogságom, mint a tánc. S ha bánatom van, és lehangolódtam zongorámon elklimpirozok egy kontratáncot, rögtön rendbe jön minden.

Hogy mennyire gyönyörködtem e beszélgetés alatt fekete szemében! hogy vonzotta a lelkemet eleven ajka és friss, vidám arca! hogy beszédének nagyszerű értelmében egészen elmerülve hányszor nem hallottam a szavakat, amelyekkel kifejezte magát! - azt el tudod képzelni, hiszen ismersz. Hogy rövid legyenek: mint egy alvajáró szálltam ki a kocsiból, mikor a mulató előtt megálltunk, és úgy belevesztém az álmodozásba a körös-körül ködlő világban, hogy alig hallottam még a zenét is, amely a kivilágított teremből lehangzott hozzánk.

Két úr, Audran és egy bizonyos N. N. - ki győz megjegyezni minden nevet! -, Lotténak és unokahúgának a táncosai, fogadtak a kocsiajtónál, átvették a hölgyeiket, és én is fölvezettem a magamét.

Minétkben kígyóztunk egymás körül; egyik lányt a másik után kértem fel, de éppen a legügyetlenebbek nem jutottak hozzá, hogy kezüket nyújtsák, és véget vessenek a táncnak. Lotte és a táncosa angolba kezdtek, és bizonyára át tudod érezni, mennyire örültem, mikor a sorban ő is elkezdte velünk a figurát. Táncolni kell őt látni! Tudod, egész szívvel és egész lelkével benne van a táncban, egész teste egyetlen harmónia, oly gondtalan, oly elfogulatlan, mintha tulajdonképpen ez volna minden, mintha egyébként semmit sem gondolna, semmit sem érezne; az ilyen pillanatokban bizonyára minden egyéb eltűnik előle.

Kértem tőle a második kontratáncot; a harmadikat ígérte nekem, és a világ legédesebb őszinteségével bizonygatta, hogy nagyon szereti a német táncot.

- Itt az a szokás - folytatta -, hogy minden összetartozó pár együtt marad a német táncnál, az én lovagom azonban rosszul keringőzik, és csak örülni fog, ha nem gyötröm vele. A maga társnője se tudja a valcert, nem is szereti, maga viszont, láttam az angolban, jól érti; ha tehát akar párom lenni a németben, menjen és kérjen el a gavalléromtól, én pedig a maga hölgyéhez megyek.

Kezet adtam rá, és megegyeztünk, hogy azalatt majd az ő táncosa mulattatja az én táncosnőmet.

Most aztán rákezdünk! és egy darabig a karok változatos fűzésében gyönyörködünk. Milyen bájosan, milyen könnyedén mozgott! s mikor aztán a keringésre került a sor, és mint a szférák forogtunk egymás körül, eleinte kissé összevissza ment a dolog, mert nagyon kevesen értenek hozzá. Nekünk volt eszünk, és hagytuk, hogy a többiek kitombolják magukat, és mikor aztán az ügyetlenebbje kihullott, nekiláttunk istenigazában, és egy másik párral, Audrannal és a táncosnőjével, jó sokáig kitartottunk. Még sose ment ilyen jól. Nem is voltam már ember. Karomban tartani a legszeretreméltóbb teremtetést, és röpiülni vele, mint a forgószél, hogy körös-körül minden elsüllyedt, és - Wilhelm, hogy őszinte legyenek, mégis megesküdtém rá,

³ Itt kimaradt néhány hazai író neve. Aki részesült Lotte tetszésében, az bizonyára megérzi, ha olvassa e történetet, másra pedig nem tartozik a dolog. - Goethe jegyzete.

hogy az a lány, akit szeretni fogok, akit enyémnek mondhatok, soha mással nem fog táncolni, csak velem, még ha belepusztulok is. Értesz!

Pár fordulót sétáltunk a teremben, hogy kifújjuk magunkat. Aztán Lotte leült, és a narancsok, amelyeket a puncskészítésnél titokban félretettem, s amelyek már az utolsók voltak, kitűnő szolgálatot tettek; csak éppen a szívembe nyilallott minden szelet, amelyet Lotte szomszédnője vett ki, akit becsületből persze szintén kínálgatnom kellett.

A harmadik angol táncban mi voltunk a második pár. Amint a sort végigtáncoltuk, és én, Úristen, milyen gyönyörrel csüggttem a karján és szemén, mely a legnyíltabb, legtisztább élvezet őszinte tükre volt, egy asszonyhoz érünk, aki már nem egészen fiatal arcának szeretetre méltó kifejezésével magára vonta a figyelmemet. Mosolyogva néz Lottéra, ujját fenyegetően felemeli, és mialatt elröpülünk előtte, az Albert nevet említi kétszer és nagy nyomatékkal.

- Ki az az Albert, ha szabad kérdeznem? - fordultam Lottéhoz.

Éppen válaszolni akart, amikor el kellett válnunk, hogy a nagy nyolcasba kezdjünk, és úgy rémlett, mintha némi elgondolkozást láttam volna a homlokán, amint kereszteztük egymást.

- Mit tagadjam - mondta aztán sétára nyújtva a karját -, Albert egy derék ember, akinek úgyszólván a jegyese vagyok.

A közlés nem volt újság számomra (hiszen a lányok útközben már említették), s mégis teljes meglepetésként hatott, mert nem gondoltam el a dolgot övele kapcsolatban, aki néhány pillanat alatt oly drága lett nekem. Elég az hozzá, zavarba jöttem, magamba felejtkeztem, és egy rossz párba tévedtem, úgyhogy mindenki összegabalyodott, és Lotte egész lélekjelenlétére és sok ráncigálására volt szükség, hogy a hibát gyorsan rendbe hozzuk.

A táncnak még nem volt vége, mikor a villámok, melyeknek villogását már rég láttuk a látóhatáron, és amelyeket én folyton a lehülés előjelének minősítettem, hirtelen erősebbé váltak, és a mennydörgés túlzengte a muzsikát. Három nő kiszaladt a sorból, táncosaik utánuk; a rendetlenség általános lett és a zene elhallgatott. Természetes, hogy ha mulatozás közben ér bennünket szerencsétlenség vagy valami ijesztő esemény, sokkal erősebben hat ránk, mint máskor, részben az ellentétnél fogva, melyet oly élénken átérzünk, részben és még inkább azért, mert érzékeink már amúgy is megnyíltak a fogékonyság felé, és így annál gyorsabban felveszik a benyomásokat. Ezeknek az okoknak kell tulajdonítanom azokat a különös eltorzulásokat, amelyek hirtelen több nőszemély arcán megjelentek. A legokosabb egy sarokba ült, háttal az ablaknak, és befogta a fülét. Egy másik odatérdelt elébe, és ölébe rejtette a fejét. Egy harmadik közéjük furakodott, és zokogva ölelgette kishúgát. Egyesek haza akartak menni; másoknak, akik még kevésbé tudták, hogy mit csinálnak, nem volt annyi öntudatuk és erejük, hogy el tudták volna hárítani az urak tolakodását, akik szemmel láthatóan nagyon buzgólkodtak azon, hogy a szorongó szép lánykák ajkáról elfogják az égnek szánt sok ijedt imát. Az urak egy része lement, hogy nyugodtan elszívjon egy-egy kurtapipát; s a többiek jónak találták a vendéglősné okos ötletét, hogy szobát nyit számunkra, amelynek ablakain függöny és tábla van. Alig vonultunk be, Lotte székeket kezdett körbe sorakoztatni, és mikor kérésére a társaság leült, ajánlotta, hogy játsszunk valamit.

Nem egy úrfit láttam, aki cuppanós zálog reményében már kihúzta magát, és csucsorította az ajkát.

- Számolósdit fogunk játszani - mondta Lotte. - Figyeljete! Körbe megyek, jobbról bal felé, és ti is körben fogtok számolni, mindenki a ráeső számot, és fusson az egész, mint a tűz, és aki megakad vagy téved, nyaklevest kap, és így megy ez ezerig.

Mulatságos látvány volt. Lotte széttárta a karját, és körbe ment.

- Egy! - kezdte az első. - Kettő! - mondta rá a szomszédja. - Három! - a harmadik és így tovább. Aztán Lotte gyorsabban kezdett forogni, egyre gyorsabban; az egyik játékos hibázott, csatt! - nyakleves, és a következőnél a nevetés miatt szintén csatt! És egyre gyorsabban. Én magam két pofont kaptam, és belső meglepődéssel véltem észrevenni, hogy az enyém erősebb volt, mint amelyet a többieknek mért ki. Általános kacagásban és tolongásban ért véget a játék, mielőtt még ezerig jutottunk. A bizalmasabbak félrevonták egymást, a zivatar elmúlt és én Lottéval a terembe mentem.

- A nyaklevesektől elfelejtették a vihart és mindent! - mondta útközben.

Nem tudtam mit felelni.

- Én - folytatta - úgy féltem, mint kevesen közöttük; de mialatt a bátrat játszottam, hogy a többieket biztassam, nekibátorodtam magam is.

Az ablakhoz léptünk. Messze, oldalt dörgött az ég, és csodaszépen zizegett az eső a mezőkre, és a legüdítőbb jó szag szállt fel hozzánk a meleg levegő gazdag áradásában. Lotte kikönykölt, tekintete bejárta a vidéket, az égre nézett és rám; láttam, hogy a szeme csupa könny; kezét az enyémmre tette, és azt mondta:

- Klopstock!

Rögtön eszembe villant az a nagyszerű óda, amelyre gondolt, és elmerültem az özönlő érzelmekbe, amelyekkel e név idézése előntött. Nem bírtam tovább, a kezére hajoltam és megcsókoltam, mialatt szememből kicsordultak a boldogság könnyei. És megint a szemébe néztem. - Nemes költő! bár láttad volna istenülésedet ebben a szemben, s bár soha többé ne hallanám annyiszor megszenteltelenített nevedet.

Június 19.

Hol hagytam abba a minap az elbeszélésemet, már nem tudom; csak azt tudom, hogy éjjel két óra volt, mikor ágyba kerültem, és hogy, ha írás helyett mesélhettem volna neked, talán virradatig ébren tartottalak volna.

Hogy mi történt, mialatt a bálból hazakocsiztunk, azt még nem mondtam el; és ma sincs rávaló napom.

A legcsodálatosabb napkelte volt. Körös-körül a csepegő erdő és a felfrissült mezők! Útitársnőink elbóbiskoltak. Lotte megkérdezte, nem akarom-e követni a példájukat? Vele ne törődjem.

- Amíg ezeket a szemeket nyitva látom - feleltem, és erősen ránéztem -, addig nincs veszély.

És mindketten kitartottunk egész a kapujáig, melyet csöndesen tárt ki előtte a szolgáló, megnyugtatóan felelve a kérdésére, hogy apja és az aprószentek jól vannak, és még valamennyien alszanak. Elváltam tőle, azzal a kéréssel, hogy még aznap viszontláthassam; megengedte és felkerestem; és azóta végezheti dolgát nap, hold és mind a csillag, én nem tudom, nappal van-e vagy éjszaka, és az egész világ elsüllyedt számomra.

Június 21.

Oly boldog napokat élek, amilyeneket csak szentjei számára tartogat az Isten; és történjék velem bármi, nem mondhatom többé, hogy nem ízleltem meg az élet örömeit, legtisztább örömeit. - Ismered Wahlheimomat; ott már teljesen berendezkedtem, onnan csak félóránnyira vagyok Lottétól, ott igazán érzem valómat és mindazt a boldogságot, ami embernek juthat.

Gondoltam volna-e, mikor Wahlheimot sétáim célpontjául választottam, hogy oly közel van az éghez! Hányszor láttam hosszú kóborlásaim során, egyszer a hegyről, máskor a folyón túl, a síkságról, a vadászlakot, amely most minden vágyamat őrzi!

Drága Wilhelm, sok mindent összegondoltam az ember vágyáról, amely terjeszkedésre, új felfedezésekre, csatangolásra űzi; és aztán arról a belső ösztönről, hogy hódoljon meg önként a korlátoknak, illeszkedjék a megszokás kerékvágásába, és ne érdekelje se jobb, se bal.

Csodálatos: mikor idejöttem és a dombról lenéztem a szép völgybe, hogy vonzott minden körös-körül! Ott a kis erdő! Ó, ha árnyékába omolhatnál! - Ott a hegyecsúc! Ó, ha onnan végigtekintethetnél a messze tájon! - Az egymásba láncolt dombok és meghitt völgyek! - Ó, ha beléjük veszhetnék! - Odasiettem és visszatértem, és nem találtam meg, amit reméltem. Ó, úgy vagyunk a távolsággal, mint a jövővel! Nagy, derengő egész nyugszik a lelkünk előtt, érzésünk elmosódik benne, mint a szemünk, és jaj! vágyódunk egész lényünket odaadni, egyetlen, nagy isteni érzés minden gyönyörével telítődni. - És jaj! ha odasietünk, ha az Ott-ból Itt lesz, minden mindig ugyanaz, és benne vagyunk a szegénységünkben, korlátaink rabságában, és lelkünk tovább eped az elillant enyhülésért.

A legnyugtalanabb csavargó is így vágyik végül vissza a hazájába, és kunyhójában, hitvese kebelén, gyermekei körében, az ő életük fenntartásának munkájában találja meg azt a gyönyört, amelyet a nagyvilágban hiába keresett.

Ha reggel, napkeltekor, kimegyek Wahlheimomba, és ott a konyhakertben saját kezemmel megszedem a cukorborsót, s leülök és kifejtem, és közben Homéroszt olvasom; ha aztán a kis konyhában lábast keresek, kikenem jól vajjal, s tűzre állítom a borsót, befödöm és odaülök melléje, hogy néha megkavarjam: ilyenkor megelevenedik előttem a kép, hogy miképpen vágják le, vagdalják szét és sütik meg az ökröket és disznókat Pénélopé arcátlan kériói. Semmi sem tud oly csendes, igaz boldogsággal eltölteni, mint a patriarchális élet mozzanatai, melyeket hála istennek szenvedés nélkül szöhetek be az életmódomba.

Milyen jólesik, hogy szívem át tudja érezni annak az embernek a jámbor örömét, aki maga termelte káposztafejet hoz az asztalára, és egyetlen pillanatban nemcsak a káposztát élvezi, hanem vele együtt és újra mindazt a sok jó napot, szép reggelt, amelyen ültette, a drága estét, melyeken öntözte, az egész időt, amelyen át palántája fokozatos növekedésében gyönyörködött.

Június 29.

Tegnap kijött az intézőhöz a városi doktor, és engem a földön talált Lotte kis cselédei között, épp amikor néhány rajtam mászkált, a többi pedig ingerkedett velem; én csiklandoztam őket, és rettenetes zenebonát csaptunk. A doktor, aki nagyon dogmatikus drótbábu, s beszéd közben a kezelőjét hajtogatja, és szakadatlanul huzigálja előre valamelyik fodrát, viselkedésemet nem találta okos emberhez méltónak; láttam az orrán. De egyáltalán nem zavartattam magamat, hagytam, hogy csak pakolja ki a tudományát, s újra meg újra felépítettem a gyerekek kártyavárát, amelyet összedöntöttek. Házalt is városszerte a panaszával, hogy az intéző gyerekei eddig is épp elég neveletlenek voltak, de ez a Werther most teljesen elrontja őket.

Bizony, drága Wilhelm, az én szívemhez az egész föld kerekéségén a gyerekek vannak legközelebb. Ha elnézem őket, s abban a kis jóságban meglátom mindannak az erénynek, mindannak az erőnek a csíráit, melyekre egykor oly nagy szükségük lesz; ha észreveszem a makacsságban a jellem jövőre állhatatosságát és szilárdságát, a bátorságban a jókedvet és azt a könnyedséget, amely átsegít bennünket a világ veszélyein, s mindezt oly romlatlanul, annyira egészen! - akkor nem győzöm ismételni az Emberek Tanítójának arany szavait: „Ha olyanok nem lesztek, mint egy ezek közül!” ... És mi, barátom, noha egyvágásúak velünk, és példaképül kellene választanunk őket, úgy bánunk velük, mintha alattvalóink volnának. Nekik ne legyenek akarataik! - Hát nekünk talán nincs? honnan az előjogunk? - Mert idősebbek és okosabbak vagyunk! - Nagy Isten, te öreg gyerekeket látsz az egedből és fiatal gyerekeket és semmi mást; és hogy kikben telik nagyobb öröme, azt már rég megmondta a Fiad. De nem hisznek benne, és nem hallgatnak rá - régi nóta ez is! -, és a maguk képére alakítják a gyerekeiket és - Adieu, Wilhelm! Nincs kedvem tovább fecsegni róluk.

Július 1.

Hogy mit jelenthet Lotte a betegeknek, azt saját szegény szívemen érzem; mert ez a szív betegebb, mint akárhány, amely betegágyon sorvad el. Néhány napot a városban fog tölteni egy derék asszony mellett, aki az orvosok kijelentése szerint a végét járja, és most, utolsó pillanataiban, maga körül akarja Lottét. Az elmúlt héten látogatóban voltam vele a st...-i papnál, egy kis faluban, óra járásnyira oldaltól a hegyek közt. Négy óra tájban értünk oda. Lotte magával hozta legidősebb hűgát is. Mikor a két nagy diófával árnyas paplak udvarába léptünk, a jó öreg a ház előtt ült a padon, s amint Lottét meglátta, egyszerre szinte újraéledt, elfelejtette görcsös botját, és felkelt, elének merészkedett. Lotte odafutott hozzá, és melléje telepedve kényszerítette, hogy üljön le, átadta édesapja sok üdvözlését, s becézgette a lelkész rútot, piszkos, legkisebb fiát, öregkora vakarcsát. Látnod kellett volna, hogy szórakoztatta az öreget, hogy emelte a hangját, melyet másképp nem hallott volna meg a pap félsüket füle, hogy beszélt neki robusztus fiatal emberek váratlan haláláról s Karlsbad nagyszerűségéről, és mennyire dicsérte szándékát, hogy a jövő nyáron odamegy, s hogyan magyarázta, hogy mennyivel jobb színben van, mennyivel vidámabb, mint mikor legutóbb látta. Én ezalatt a tiszteletes asszonynak bókoltam. Az öreg pap egészen földerült, s mikor nem tudtam megállni, hogy meg ne dicsérjem a szép diófákat, amelyek oly kedvesen vetették ránk az árnyékukat, némi nehézség árán belekezdett a történetükbe.

- Az öregebbiket - mondta - nem tudjuk, hogy ki ültette: némelyek szerint ez, mások szerint az a pap. De ott hátul, az a fiatalabb, az olyan idős, mint a feleségem, októberben lesz ötvenesztendő. Édesapja ültette annak a napnak a reggelén; amikor este a lánya megszületett. Hivatali elődöm volt az öreg, és nincs szó elmondani, mennyire szerette azt a fiát; és én legalább úgy szeretem. Egy gerendán alatta ült a feleségem és kötött, mikor huszonhét évvel ezelőtt, mint szegény diák, először tettem lábamat ebbe az udvarba.

Lotte megkérdezte, hol a leánya; kiment, hangzott a válasz, Schmidt úrral a földre, a napszámosokhoz, és az öreg folytatta elbeszélését: hogyan szerette meg az elődje, azután a lánya is, és hogy lett előbb káplán, majd lelkész a parókián. Alig ért véget a történet, a kerten át jött a papkisasszony azzal a bizonyos Schmidt úrral; szívélyes melegséggel üdvözölte Lottét, és meg kell vallanom, meglehetősen tetszett nekem; jó természetű, gyors mozgású barna lány volt, olyasfajta, aki rövid ideig jól el tudja szórakoztatni faluhelyen a vendéget. Az udvarlója (mert hamarosan kiderült, hogy az) finom, de csendes ember, aki sehogy sem akart a társalgásba elegyedni, noha Lotte minduntalan belevonta. Engem legjobban az hangolt le, hogy - mint arcvonásairól is látszott - nem annyira valami értelmi korlátoltság, mint inkább a makacs

elzárkózás és rossz kedély fojtotta el benne a közvetlenséget. A továbbiak során még jobban kiütközött ez a vonása; mert mikor séta közben Friederike Lottéval és aztán véletlenül az én oldalamon haladt, Schmidt egyébként is sötétes arca annyira elborult, hogy Lotte épp idejében rántotta meg a kabátom ujját, jelezve, hogy túlságosan kedves voltam Friederikéhez. Márpedig engem semmi se bosszant jobban, mint az, ha az emberek kínozzák egymást, s legfőként, ha életük virágjában levő fiatalok, akik legtisztábban tárulkozhatnak ki az élet örömei elé, rontják el, rossz képet vágva, néhány jó napjukat, és csak későn látják be, hogy tékozlásuk mennyire helyrehozhatatlan. Ezen rágódtam, és nem bírtam megállni, hogy este, mikor visszatértünk a paplakba, és az asztalnál tejbe aprított kenyeret ettünk, és a beszélgetés a világ örömeire-bújára fordult, meg ne ragadjam az alkalmat, és szívem mélyéből ki ne keljek a rosszkedv ellen.

- Mi, emberek - kezdtem -, gyakran siránkozunk, hogy oly kevés a jó napunk, és annyi a rossz, márpedig szerintem többnyire nincs igazunk. Ha mindig nyílt szívvel tudnók élvezni a jót, amit az Isten nap nap után ad, akkor volna erőnk elviselni a bajt is, ha rákerül a sor.

- Csakhogy a kedélyünknek nem tudunk parancsolni - jegyezte meg a papné. - Mi minden függ a testtől. Aki nincs rendben, annak semmi se jó.

Elfogadtam a nézetét.

- Tekintsük hát - folytattam - a rosszkedvünket betegségnek, és nézzük meg, nincs-e rá orvosság.

- Ezt szívesen hallom - szölt most Lotte -, én legalább azt tartom, hogy csakugyan sok függ tőlünk. Magamról tudom. Ha bánt valami, és el akarja rontani a hangulatomat, felugrom és dalolva végigtáncolom néhányszor a kertet, és mindjárt vége.

- Ezt akartam mondani én is - feleltem -, a rosszkedvvel úgy vagyunk, mint a lustasággal, mert ez is a lustaságnak egy fajtája. Természetünk nagyon hajlamos rá, de ha mégis van erőnk egyszer megemberelni magunkat, úgy megy a munka, mint a karikacsapás, és igaz gyönyörűség lesz, hogy dolgozunk.

Friederike nagyon figyelt, és a fiatalember közbevetette, hogy az ember nem ura saját magának, és igen-igen kevésbé parancsolhat az érzelmeinek.

- Most kellemetlen érzésről beszélünk - válaszoltam -, attól pedig mindenki szívesen szabadul; és senki se tudja, mennyi az ereje, amíg ki nem próbálta. Aki beteg, az bizony minden orvost végigkérdez, és vállalja a legnagyobb lemondásokat, a legkeserűbb orvosságokat, csak hogy visszakapja óhajtott egészségét.

Észrevettem, hogy az öreg tiszteletes erőltette a fülét, hogy hallhassa a társalgást, hangosabban folytattam tehát, és egyenesen feléje fordultam:

- Annyi bűn ellen prédikálnak - mondtam -, mégsem hallottam soha, hogy síkraszálltak volna a szószékről a rosszkedv ellen⁴.

- Ez a városi lelkészek dolga - válaszolt ő -, a parasztoknak nincs rosszkedvük. - S hozzátette: de azért néha nem ártana, legalább lecke volna a feleségének meg az intézőnek.

A társaság nevetett, az öregúr is, szíve mélyéből, míg csak köhögés nem fogta el, ami egy időre megszakította a diskurzusunkat; aztán megint a fiatalember szölt:

⁴ Most már van ilyen tárgyú kitűnő prédikációnk, Lavatertől, a Jónás könyvéről szóló beszédei között. - Goethe jegyzete.

- Ön bűnnek nevezte a rosszkedvet; azt hiszem, ez túlzás.

- Dehogyan az - válaszoltam -, ha az, amivel magunknak és felebarátunknak ártunk, rászolgál a bűn nevére. Nem elég, hogy nem tudjuk egymást boldoggá tenni, raboljuk el még azt az örömet is, amelyet időnként minden szív meg tud még szerezni magának? Mutasson nekem embert, akinek rossz a kedve, és mégis olyan tisztességes, hogy elrejti, egymaga hordozza, és nem rombolja szét maga körül az örömet! Vagy nem bosszankodás-e inkább a rosszkedv a saját méltatlan voltunkon, nemtetszés saját magunkkal szemben, egybekapcsolva mindig némi irigységgel, amelyet viszont valami ostoba hiúság uszít föl? Látunk boldog embereket, akiket nem mi tettünk boldoggá, és ez elviselhetetlen.

Lotte rám mosolygott, látva az indulatot, amellyel szóltam, s egy könny a Friederike szemében további beszédre sarkallt.

- Jaj azoknak - mondtam -, akik a hatalmat, amelyet egy szív fölött szereztek, arra használják fel, hogy megrabolják a benne sarjadó egyszerű örömeiktől. A világ minden ajándéka, minden szívessége nem pótol egyetlen pillanatnyi belső örömet, melyet zsarnokunk irigy kelleltensége megmérgezett.

Egész szívem tele volt e pillanatban; sok múlt emlék tódult a lelkembe, és szemembe könny szökött.

- Bár figyelmeztetnők naponta magunkat - kiáltottam fel -, hogy: nem tehetsz többet a barátaidért, mint ha meghagyod az örömeiket, és növeled a boldogságukat azzal, hogy együtt élvezed velük. Adhatsz-e egyetlen csöpp enyhülést nekik, ha lelkük bensejét aggasztó szenvedély gyötri, hasogatja?... És ha aztán a végső, szívszorogató betegség rátámad arra a teremtésre, akit virágzó napjaiban elsorvasztottál, és ott fekszik szegény gyászos bágyadtságában, szeme érzéketlenül mered az ég felé, sápadt homlokán ki-kiüt a verejték, és te kárhozottként állsz az ágya előtt, lelkedig átérezve, hogy minden erőd milyen erőtlen, és beléd markol a görcsös rettegés, hogy mindent odaadnál, csak egy csöppnyi erősítést, egy szikrányi bátorságot önthess a megsemmisülő porhüvelybe...

E szavaknál teljes hatalmával rohant meg az emléke egy ilyen jelenetnek, amelynek tanúja voltam. Szememhez kaptam a zsebkendőmet, és elhagytam a társaságot, és csak Lotte hangja, hogy: „Indulás”, térített magamhoz. Hogy dorgált aztán az úton, amiért oly forrón beleélem magamat mindenbe! és hogy ebbe bele fogok pusztulni! hogy kíméljem magamat! - Ó, az angyal! A te kedvedért élnem kell!

Július 6.

Mindig ott van haldokló barátnője körül, és mindig ugyanaz, mindig az a készsleges, bájos teremtés, aki bárhova néz, fájdalmat enyhít, és boldogságot kelt. Tegnap este sétálni ment Marianéval és a kis Malchennel, tudtam róla, és találkoztunk s együtt mentünk. Másfél órai út után visszatértünk a város felé, a kúthoz, amely oly kedves volt, és most ezerszer kedvesebb nekem. Lotte az alacsony falra ült, mi előtte álltunk. Körülnéztem, ah! és megelevenedett előttem az idő mikor a szívem oly magányos volt.

- Drága kút - mondtam -, azóta nem pihentem hűvösségednél, s melletted tovasietve néha még rád se pillantottam.

Letekintettem, és láttam, hogy Malchen buzgólkodva jött fölfelé egy pohár vízzel. Lottéra néztem, és mindazt éreztem, amit ő számomra jelent. Közben megjön Malchen a pohárral. Mariane át akarja venni tőle.

- Nem! - kiáltott a gyermek a legédesebb arckifejezéssel. - Nem, először te igyál, Lottchen.

Természetessége és jósága, ahogy ezt mondta, annyira hatott rám, hogy érzéseimet nem tudtam másképp kifejezni: felkaptam a földről, és hevesen megcsókoltam a gyermeket, aki tüstént kiabálni és sírni kezdett.

- Rosszul tette - mondta Lotte.

Megdöbbsentem.

- Gyere, Malchen - folytatta Lotte, és kézen fogta és levezette a lépcsőn a kislányt -, mosd meg a friss forrásban, hamar, hamar, nem lesz semmi baj.

Ahogy ott álltam, és néztem, milyen buzgón dörzsölte a kicsike nedves kis kezével az arcát, milyen hittel, hogy a csodaforrás minden tisztátalanságot lemos, és megmenti a szegénytől, hogy csúf szakállá nő; és ahogy Lotte megszólalt, hogy: „Elég!”, és a gyermek serényen egyre csak mosdott tovább, mintha a sok többet segítene, mint a kevés - mondom neked, Wilhelm, soha nagyobb tisztelettel nem voltam még tanúja keresztelői szertartásnak -, és mikor Lotte feljött, szerettem volna leborulni előtte, mint egy próféta előtt, akinek szentsége egy egész nemzet bűnét törölte el.

Este nem bírtam megállni, hogy szívem örömeiben el ne meséljem az esetet egy olyan embernek, akiben, gondoltam, van emberség, mert van ész; de hogy jártam! Azt mondta, hogy Lotte nagyon helytelenül cselekedett; a gyermekeket nem szabad bolondítani; az ilyesmi rengeteg tévelygést és babonát terjeszt, amitől idejekorán óvni kell a gyerekeket. - Ekkor már eszembe jutott, hogy az illetőnél alig egy hete volt keresztelő, így hát nem törődtem a szavával, és szívemben megmaradtam az igazság mellett: bánjunk úgy a gyerekekkel, ahogy az Isten mivelünk, aki akkor tesz legboldogabbá, amikor hagyja, hogy édes káprázatokban támoogyjunk.

Július 8.

Milyen gyerek az ember! Hogy sóvárog egy-egy pillantásra! Milyen gyerek az ember! - Wahlheimba mentünk. Az asszony nép kocsin indult, és én a sétánk alatt úgy véltem, hogy Lotte fekete szemében... bolond vagyok, bocsáss meg! látnod kellene azt a szemet. - Hogy rövid legyek (mert szemem leragad az álmodástól): a hölgyek beszálltak, a kocsi körül ott állt a fiatal W..., Selstadt és Audran meg én. A kocsiból még fecsegték a fiúkkal, akik persze elég könnyűek és széllelbélelték voltak. - Én Lotte szemét kerestem; ah, az egyikről a másikra suhant! De rám, rám, rám! aki egyedül csak érte epedve álltam ott, egyszer se tekintett! - Szívem ezer adieu-t mondott neki! És ő nem látott meg! A kocsi elrobogott, és könnyűült a szememben. Utána néztem, és láttam, amint Lotte fejdíszre kihajolt, a lány megfordult, hogy visszanézzen, ah, vajon énreám? - Barátom, ilyen bizonytalanságban lebegek; ez a vigaszom: talán engem akart látni! Talán! - Jó éjszakát! Ó, micsoda gyerek vagyok!

Július 10.

Látnád csak, milyen hülye figura vagyok, ha társaságban róla beszélünk! Hát még mikor megkérdezik, hogy tetszik nekem! - Tetszik! halálosan gyűlölöm ezt a szót. Micsoda ember lehet az, akinek Lotte csupán tetszik, akinek nem tölti csordultig minden érzékét, minden érzését! Tetszik! A minap azt kérdezte tőlem valaki, hogyan tetszik Osszián!

Július 11.

M...-né nagyon rosszul van; imádkozom az életéért, mert Lottéval szenvedek. Ritkán látom őt egyik barátnőnkénél, és ma rendkívül furcsa történetet mesélt el.

- Az öreg M... gyalázatos, zsugori egy alak, sokat kínozza és mindig rövidre fogta a feleségét egész életében; az asszony azonban tudott segíteni magán. Pár nappal ezelőtt, amikor az orvos lemondott az életéről, a nő behívatta a férjét (Lotte a szobában volt), és így szólt hozzá: - Meg kell vallanom neked valamit, ami a halálom után zavart és bosszúságot okozhatna. Mindaddig én vezettem a háztartást, oly rendesen és takarékosan, ahogy csak kitelt tőlem; de bocsáss meg, ez alatt a harminc esztendő alatt folyton becsaptalak. Házáséletünk kezdetén igen szűkös pénzt szabta a konyha és más házi költségek fedezésére. Mikor a háztartásunk kibővült, üzletünk megnagyobbodott, nem tudtalak rábírní, hogy a viszonyoknak megfelelően növeld a heti pénzemet; hiszen tudod, hogy amikor legtöbbször voltunk, akkor is azt kívántad, hogy boldoguljak heti hét forinttal. A pénzt ellentmondás nélkül átvettem, és a többletet a bevételből pótoltam, hiszen senki se gyanította, hogy a feleség meglopja a kasszát. Semmit el nem pazaroltam, és e vallomás nélkül is nyugodtan mennék az örökkévalóságba, de hát az, akinek utánam el kell látnia a háztartást, talán nem tud majd magán segíteni, te pedig folyton erősködhetsz, hogy első feleséged ennyiből is kijött.

Beszélgettem Lottéval az emberi elmének arról a hihetetlen elvakultságáról, amikor valaki képes semmit sem gyanítani amögött, hogy hét forintból kijönnek a házában, holott talán kétannyi kiadás nyomait látja. De ismertem magam embereket, akik a próféta örök olajkorsaját is csodálkozás nélkül látnák az otthonukban.

Július 13.

Nem, nem csalódom! Fekete szemében igazi részvétet érzek irántam és sorsom iránt. Sőt érzem, és ebben hihetek a szívemnek, hogy ő - ó, szabad-e, lehet-e ezekkel a szavakkal a mennyországot kimondanom? -, hogy ő szeret!

Szeret! - és én mennyire becsülöm magamat, mennyire - neked megmondhatom, van érzéked az ilyesmihez -, mennyire imádom magamat, amióta ő szeret!

Hogy vakmerőség-e ez a hit, vagy az igazi kapcsolat érzése? - Nem ismerem embert, akitől féltene valakit Lotte szívében. És mégis - amikor a vőlegényéről beszél, oly melegen, olyan szeretettel - úgy érzem magamat, mint akit minden rangjától és becsületétől megfosztanak, és elveszik a kardját.

Július 16.

Ó, hogy átfut minden eremen, ha ujjam véletlenül az övéhez ér, ha lábunk találkozik az asztal alatt! Visszahúzódok, mint a tűztől, és valami titkos erő megint odavonz - szédül minden érzékem. - Ó! és az ő ártatlansága, elfogulatlan lelke nem érzi, mennyire kínoznak engem az apró bizalmasságok! Hát még mikor társalgás közben kezét a kezemre teszi, és a beszélgetés hevében közelebb húzódik hozzám, hogy szájának mennyei lehelete elérheti ajkamat: azt hiszem, hogy összeomlok, mint akit villámcsapás ér. - És, Wilhelm! ha valaha volnék oly vakmerő, hogy ezt az eget, ezt a bizalmat...! Értesz. Nem, a szívem nem olyan romlott! Gyenge, elég gyenge! - És ez talán nem romlottság?

Ő szent előtttem. Minden vágy hallgat a jelenlétében. Nem tudom, mit érzek, ha vele vagyok; mintha minden idegemen végigsuhanna a lelkem. - Van egy dala, melyet egy angyal erejével

játszik a zongorán, oly egyszerűen és oly átszellemülten! Ez a kedvenc dala, s engem minden kínból, zavarból és szeszélyből kigyógyít, mihelyt az első hangját megüti.

Semmit se mondhatnátok a zene ősi varázserejéről, amit valószínűtlennek találnék. Hogy megragad ez az egyszerű dal. S hogy tudja előhozni, sokszor épp amikor már golyót szeretnék az agyamba röpíteni! Lelkem zavara és sötétje szétoszlik, és megint szabadabban lélegzem.

Július 18.

Wilhelm, mi szívünknek a világ, szerelem nélkül? Ami egy varázslámpa fény nélkül! Alig helyezed belé a kis lámpát, rögtön a legtarkább képek tűnnek fel fehér faladon! És ha az egész csak ennyi volna, ha csak múltó tünemény volna, akkor is boldogok vagyunk, mikor friss fiúk módjára előtte állunk, és élvezzük a csodajelenéseket. Ma nem mehettem Lottéhoz, egy elkerülhetetlen látogatás tartott vissza. Mit tehettem? Kiküldtem az inasomat, hogy legalább legyen valaki mellettem, aki ma a közelében járt. Mily türelmetlenül vártam, milyen örömmel láttam viszont. Elkaptam volna a fejét, és megcsókoltam volna, ha nem szégyelltem volna magamat.

Beszélik a bolognai pátról, hogy ha napra teszik, beszívja a sugarakat, és éjjel világít egy darabig. Így voltam a legényemmel. Az az érzés, hogy Lotte szeme a két orcáján, a képén, a kabátja gombjain és a *surtout* gallérján pihent, mindezt oly szentté, oly drágává avatta! Ezer tallérért nem adtam volna e pillanatban a fiút. Oly jól éreztem magam a jelenlétében. - Isten őrizzen attól, hogy kinevess. Wilhelm, fantomlátás az, ha jól érezzük magunkat?

Július 19.

Látni fogom! - kiáltom reggel, mikor felébredek, és ragyogó vidáman nézek a szép napba; látni fogom! És egész napra nincs egyéb kívánságom. Minden, minden összetalálkozik ebben a reményben.

Július 20.

Még nem tudtam megbarátkozni az ötletetekkel, hogy menjek ...-be a követtel. Nincs nagyon ínyemre a szubordináció, és hozzá még valamennyien tudjuk, milyen undok alak az az ember. Az anyám, mondd, szeretne tevékenynek látni: nevetnem kell a szavaidon. Nem vagyok most is tevékeny? És alapjában véve nem mindegy: borsót szemelek-e vagy lencsét? Végeredményben egyforma rongy minden a világon, és aki mások kedvéért, saját szenvedélye vagy szükségérzete nélkül, pénzért, rangért vagy bármi másért agyonnyúzza magát, mindig számár.

Július 24.

Mivel neked annyira fontos, hogy ne hanyagoljam el a rajzolást, jobb szeretnék átsiklani az egész dolgon, semhogy megvalljam: azóta alig megy a munka.

Sohasem voltam boldogabb, sohasem olvadtam teljesebben, bensőségebben eggyé a természettel, a legparányibb kavicsal, a legkisebb fűszállal, és mégis... Nem tudom, hogyan fejezem ki magamat, képzeleterőm oly gyenge, minden annyira elmosódik és imbolyog a lelkem előtt, hogy semminek sem tudom megragadni a körvonalát; ellenben elhitetem magammal, hogy ha agyagom vagy viaszom volna, akkor az egészet meg tudnám mintázni. Veszem is az agyagot, ha ez így tart tovább, és gyúrok, még ha pusztán csak cipó lesz is belőle!

Lotte arcképébe háromszor belekezdtem, és háromszor szégyent vallottam vele; ami annál jobban bosszant, mert nemrégén szerencsés kezem volt a hasonlatosság eltalálásában. Így aztán árnyképet készítettem róla, és ezzel kell beérnem.

Július 26.

Úgy van, drága Lotte, mindent elintézek és megrendelek; csak adjon mennél több megbízást, mennél gyakrabban. Egyre azonban kérem: semmi porzót a kis levelekre, amelyeket nekem ír. A mait hirtelen az ajkamhoz emeltem, és a fogaim csikorogtak.

Július 26.

Sokszor elhatároztam már, hogy nem fogom túlságosan gyakran meglátogatni. De ki állná meg! Mindennap legyőz a kísértés, és leteszem a szent esküt: holnap aztán elmaradsz, és ha itt a holnap, mégiscsak találok valami diadalmas ürügyet, s alig veszem észre, máris nála vagyok. Vagy ő kérdezte este, hogy: - Ugye, eljön holnap? - Ki tudna ilyenkor elmaradni? Vagy megbízást ad, és én illendőnek tartom, hogy magam vigyem meg a választ; vagy pedig a nap gyönyörű, s elmegyek Wahlheimba, és ha már ott vagyok, onnan csak félóra hozzá! - Túlságosan közel kerültem vonzási köréhez. - Huss! Már ott is vagyok. Nagyanyám mesélt a Mágnes-hegyről: a hajóknak, amelyek túlságosan közel kerültek, hirtelen elszedte minden vasalkatrészét, a szegek a hegyhez repültek, és a szegény nyomorultak elpusztultak az egymásra zuhanó deszkák között.

Július 30.

Albert megjött, és én menni fogok; és ha a legjobb, legnemesebb ember volna is, akinek minden tekintetben kész volnék alárendelni magamat, akkor sem tudnám elviselni, hogy szemem láttára legyen ennyi tökéletesség birtokában. - Birtokában! - Szóval, Wilhelm, a vőlegény itt van! Derék, kedves ember, csak szeretni lehet. Még szerencse, hogy nem voltam jelen a fogadtatásánál! Összeszaggatta volna a szívemet. Azonkívül olyan rendes férfi, hogy Lottét eddig egyetlenegyszer sem csókolta meg a jelenlétemben. Áldja meg érte az Isten! Szeretnem kell azért a tiszteletért, amellyel a lányt körülveszi. Jó szívvel van hozzám, s én úgy sejtem, hogy ez inkább a Lotte műve, mint a saját érzése: mert ilyesmiben finomak a nők, és igazuk van; ha két tisztelőjüket jó egyetértésben együtt tudják tartani, mindig ők járnak jól, bármily ritkán sikerül is ez.

Alberttől tehát nem tagadhatom meg a becsülésemet. Nyugodt külseje élesen elüt az én természetem leplezhetetlen nyugtalanságától. Sok érzés van benne, és tudja, mit kap Lottéban. Úgy látszik, csak ritkán rossz a kedve, s tudod, hogy ezt a bűnt mindennél jobban gyűlölöm az emberekben.

Okos embernek tart; és Lottéhoz való ragaszkodásom, az a meleg öröm, amellyel a lány minden cselekedetét kísérem, csak növeli a diadalát, és ezért még jobban szereti Lottét. Hogy gyöttri-e néha egy kis féltékenykedéssel, azt nem firtatom, én legalább az ő helyén nem volnék egészen biztonságban ettől az ördögtől.

De bárhogyan is vele, az én örömömnek, hogy Lottéval lehetek, vége. Esztelenség ez, vagy elvakultság? - Minek rá név? a dolog maga beszél! - Mindent tudtam, amit ma tudok, mielőtt még megjött Albert; tudtam, hogy semmi igényt nem támaszthatok Lottéra, nem is emeltem -

már tudniillik amennyire lehetséges ennyi szeretetreméltóság mellett elnyomni a vágyat. - És az úrfi most nagy szemeket mereszt, mert csakugyan itt a másik, és elhalássza a lányt.

Összeharapom a fogamat, és gúnyolódok a nyomorúságomon, de kétszer és háromszor jobban gúnyolnám azokat, akik esetleg azt mondanák, hogy nyugodjam bele, hisz ezen már nem lehet változtatni. - El a nyakamról ezeket a szalmabábokat! - Az erdőben csavargok, és ha beállítok Lottéhoz, és Albert mellette ül a kerti lugasban, és nekem nincs erőm tovább menni, féktelen bolondság tör ki belőlem, és ezer csíny követek el, ezer zűrzavaros számárságot.

- Az istenért - mondta ma Lotte -, kérem, ne csináljon olyan jeleneteket, mint tegnap este! Félelmes, ha olyan jókedvű!

Négyszemközt szólva, kivárom az időt, amikor Albertnek dolga van; uccu! már kint vagyok, és mindig jól érzem magamat, ha Lottét egyedül találom.

Augusztus 8.

Kérlek, drága Wilhelm, igazán nem neked szólt, mikor kiállhatatlanoknak pocskondiáztam azokat, akik követelik, hogy nyugodjunk bele a változhatatlanba. Igazán nem hittem, hogy te is úgy gondolkozhatasz. És tulajdonképpen igazad van. Csak egy a bökkenő, barátom, az életben nagyon ritka dolog az a Vagy-Vagy; az érzelmek és cselekedetek oly sokféleképpen árnyalódnak, ahány változat a pisze orr meg a karvaly orr közt van.

Nem veszed tehát zokon, ha minden argumentálásodat elfogadom, és mégis igyekszem átbújni a Vagy-Vagy között.

Vagy van reményed - mondod - Lottéra, vagy nincs. Jó, az első esetben iparkodj megvalósítani, igyekezz megragadni vágyaid beteljesülését; a másik esetben viszont embereld meg magad, és igyekezz szabadulni egy nyomorult érzéstől, amely szükségképpen felemészti minden erődöt. - Kedves barátom! jól beszélsz, és - könnyen beszélsz.

De kívánhatod-e a boldogtalantól, akinek életét lappangó betegség sorvasztja lassan és feltartóztathatatlanul, kívánhatod-e tőle, hogy egyetlen tördőfessel egyszer s mindenkorra vessen véget a kínlódásának? És a baj, amely az erejét emészti, nem rabolja-e el egyúttal a bátorságát is, hogy szabadulni próbáljon?

Igaz, felelhetnél egy rokon hasonlattal: ugyan ki nem vágatja le inkább a karját, semhogy tétova késlekedéssel az életét kockáztassa? - Nem tudom! - De ne hadakozzunk hasonlatokkal. Egy szó, mint száz... Igen, Wilhelm, néha egy pillanatra felpattan és mindent leráz magáról a bátorságom, és ilyenkor - csak tudnám, hová? - bizony elmennék!

Este.

Naplóm, melyet egy idő óta elhanyagoltam, ma megint a kezembe került, és csodálkozom, lépésről lépésre mily tudatosan kerültem mindebbe! Milyen tisztán láttam mindig az állapotomat, és mégis mennyire gyerekként cselekedtem; ma is milyen világosan látok, és még sincs semmi reménye a javulásnak.

Augusztus 10.

A legjobb, legnemesebb életet élhetném, ha nem volnék bolond. Nem könnyen találkozunk össze egy ember lelkének gyönyörködtetésére oly szép körülmények, mint amilyenek közt most én vagyok. Ah, mennyire igaz, hogy csak a szív maga tudja megteremteni a boldogságát. - Íme, tagja vagyok egy kedves családnak, az öreg úgy szeret, mintha édesfia, a gyerekek, mintha az apjuk volnék, és szeret Lotte! - Aztán az a derék Albert, aki semmi szeszélyes türelmetlenséggel nem zavarja boldogságomat; aki szívélyes barátsággal ölel át; aki Lotte után engem szeret legjobban a világon! - Wilhelm, öröm bennünket hallgatni, ha együtt sétálunk, és Lottéről beszélgetünk: nincs a világon nevetésesebb, mint ez a viszony, és sokszor mégis könnybe lábad miatta a szemem.

Ha menyasszonyának kitűnő édesanyjáról beszél: hogy bírta halálos ágyán Lottéra a házat és a gyermekeit, Lottét pedig őreá, hogy alakult át azóta Lotte szelleme, a gazdaság gondja és a komoly elhatározás hogyan tette igazi anyává, hogy betölti minden pillanatát a tevékeny szeretet, a szakadatlan munka, anélkül hogy közben valaha is elvesztette volna a vidámságát, könnyű kedélyét. - Én csak megyek mellette, és tépem és gondosan csokorba kötöm az út menti virágokat, és - bedobom az előttünk futó folyóba, és nézem, hogy ringanak csendesen lefelé. - Nem tudom, megírtam-e neked, hogy Albert itt marad, és csinos jövedelmű hivatalt kap az udvartól, ahol nagyon kedvelik. Rendszeretben és ügybuzgóságban alig láttam hozzá fogható embert.

Augusztus 12.

Bizonyos, hogy Albert a legjobb ember a földkerekségén. Tegnap furcsa jelenetem volt vele. Felkerestem, hogy elbúcsúzzam tőle, mert kedvem támadt fellovagolni a hegyekbe, most is onnan írok, és ahogy fel s alá járok a szobájában, szemembe ötlenek a pisztolyai.

- Add kölcsön - mondom neki - utamra a pisztolyaidat.

- Ha akarod - felelt ő. - Csak aztán vesződj is a megtöltésükkel; nálam csak pro forma lógnak a falon.

Leakasztottam az egyiket, és ő folytatta:

- Mióta az óvatosságom oly komiszul megtréfált, tudni sem akarok róluk.

Érdekelt a történet.

- Körülbelül negyedéve - mesélte Albert - falun voltam egy barátomnál, volt egypár tötletlen tercerolém, és nyugodtan aludtam. Egyszer egy esős délután, amint tétlenül üldögélek, valahogy csak eszembe jut: hátha megtámadnak bennünket, szükségünk lehet a pisztolyokra, és akkor... hiszen tudod, hogy megy ez. Kiadtam a fegyvereket az inasnak, hogy tisztítsa és töltsse meg. Az meg kötekedik a lányokkal, rájuk akar ijeszteni, és ég tudja, hogyan, a pisztoly elsül, mikor a töltővessző még benne van, és pont belövi a vesszőt az egyik szolgáló jobb kezébe, és szétroncsolja a hüvelykujját. Volt aztán lamentálás, és fizethettem ráadásul a kezelést, s azóta minden fegyvert tötletlenül hagyok. Öregem, mit ér az óvatosság? a veszedelmet nem lehet kitanulni. Ámbár...

Tudod, nagyon szeretem ezt az embert, kivéve az *ámbár*-jait; mert nem magától értődő-e, hogy minden általános tétel alól van kivétel? De Albert oly becsületes! ha azt hiszi, hogy valami elhamarkodottat, általánosat, fél-igazat mondott: nem szűnik meg limitálni, modifíkálni, elvenni és hozzátenni, míg végtére semmi se marad az egészből. És ez alkalommal

nagyon belemélyedt a textusba, végül már nem is hallgattam rá, mindenféle szeszélyem támadt, és hirtelen mozdulattal jobb szemem fölött homlokomra szorítottam a pisztoly csövét.

- Hagyd! Hagyd! - mondta Albert, miközben lenyomta a pisztolyt. - Minek ez?

- Nincs megtöltve - feleltem.

- Még akkor is, mire jó ez? - vágott vissza türelmetlenül. - El sem tudom képzelni, hogy lehet valaki olyan bolond, hogy agyonlője magát; maga a gondolat méregbe hoz.

Én kifakadtam:

- Ej, hogy tinettek, ha szó van valamiről, rögtön ítélnetek kell: ez okos, ez ostoba, ez jó, ez rossz! Mit értek vele? Talán kifürkészitek vele valamely cselekedet belső körülményeit? Elő tudjátok gombolyítani a biztos okait, hogy miért történt meg, miért kellett megtörténnie? Ha tudnátok, nem ítélnétek olyan hebehurgyán.

- Azt csak elismered - mondta Albert -, hogy bizonyos cselekedetek bűnösök maradnak, bármilyen indítók szülte is őket.

Vállat vontam és ráhagytam.

- De - folytattam -, barátom, itt is van néhány kivétel. Való igaz, hogy a lopás bűn; de aki rabolni megy, hogy magát és övéit megmentse a fenyegető éhhaláltól, vajon szánalmat vagy büntetést érdemel-e? Ki emeli az első követ a férjre, aki jogos haragjában megöli hűtlen feleségét és a semmirekellő csábítót? a lányra, aki egy gyönyörteljes órában elveszti magát a szerelem feltarthatatlan örömei közt? Még törvényeink, ezek a hidegvérű pedánsok, még ezek is meghatódnak, és lemondanak a büntetésről.

- Ez egészen más - felelt Albert -, mert az az ember, akit elragadnak a szenvedélyei, elveszti józan eszét, úgyhogy részegnek, örültnek kell tekintenünk.

- Ah, ti józaneszűek! - kiáltottam mosolyogva. - Szervedély! Részegség! Örület! Oly nyugodtan, oly részvétlenül álltok e dolgok előtt, ti, erkölcsösek! Szidjátok a részegét, megvetitek az esztelent, elhaladtok mellette, és hálát adtok az Istennek, mint a farizeus, hogy nem teremtett benneteket olyannak, amilyen ezek közül egy. Nemegyszer voltam részeg, szenvedélyeim sohasem estek messze az örülségtől, és egyiket se bánom, mert a magam mértékén megtanultam, hogy mindig és szükségképpen részegnek és örültnek kell mondani minden rendkívüli embert, aki valami nagyot, valami lehetetlennek látszót csinált. De a mindennapi életben is tűrhetetlen hallani, hogy minden, csak félig is szabad, nemes, váratlan tett esetén rögtön kész az ítélet: ez az ember részeg, ez az ember bolond. Szégyelljétek magatokat, ti józanok! Szégyelljétek magatokat, ti bölcsek!

- Már megint a bogaraidnál vagy - mondta Albert. - Mindent túlfeszítesz, s legalábbis abban nincs igazad, hogy az öngyilkosságot, mert hiszen arról beszélünk, nagy cselekedetekkel hasonlítod össze: holott semmi másnak nem tekinthető, mint gyengeségnek. Mert persze könnyebb meghalni, mint állhatatosan elvenni egy gyötrelmes életet.

Már-már abba akartam hagyni a vitát; mert semmi érv nem hoz ki annyira a sodromból, mint az, ha valaki egy hitvány közhellyel vonul fel, mikor én az egész lelkemből beszélek. De erőt vettem magamon, hiszen már sokszor hallottam és még többször bosszankodtam ezen az ellenvetésen, és némi élénkséggel így válaszoltam:

- Azt mondod, hogy gyengeség? Vigyázz, ne tévesszen meg a látszat. Mondhatod-e gyengének a népet, amely zsarnokának elviselhetetlen igája alatt nyög, s végre fellázad, és letépi a láncait? Egy ember, aki rémületében, hogy kigyulladt a háza, minden erejét feszültni érzi, és

könnyen hordoz oly terheket, melyeket, mikor nyugodt, megmoccantani is alig bírna; valaki, aki a megbántás dühében hatnak is nekimegy, és mindet legyűri - lehet az ilyeneket gyengéknek mondani? És, kedves barátom, ha az erőfeszítés erő, miért ellenkező valami a túlfeszítés?

Albert rám nézett, és így szólt:

- Ne haragudj, de a példák, amiket idézel, egyáltalán nem illenek ide.

- Meglehet - válaszoltam -, már sokszor fejemre olvasták, hogy a kombinációs módszerem néha a zűrzavaros fecsegéssel rokon. Lássuk tehát, el tudjuk-e másképpen képzelni, hogy milyen a lelkiállapota annak, aki úgy dönt, hogy eldobja az élet egyébként kellemes terhét. Mert csak annyiban van jogunk valamiről beszélni, amennyiben átérezzük.

- Az emberi természetnek - folytattam - megvannak a maga határai: egy bizonyos fokig el tud viselni örömet, bánatot, fájdalmat, de tönkremegy, ha azt a fokot túllépik. Itt nem az tehát a kérdés, hogy gyenge vagy erős-e valaki, hanem hogy elbírja-e a szenvedése mértékét? akár erkölcsi, akár testi is az: és én éppoly furcsának találom, ha azt mondják, hogy gyáva, aki megöli magát, mint amennyire helytelen volna gyávának nevezni azt, aki valamely gonosz láztól hal meg.

- Paradox, nagyon paradox! - kiáltott fel Albert.

- Nem annyira, mint gondolod - feleltem. - Elismered, ugye, hogy azt a betegséget nevezzük halálosnak, amelynél a természetet olyan támadás éri, hogy erői részben fölemésződnek, részben megbénulnak, s már nem tud magán segíteni, s az élet rendes körforgását semmiféle szerencsés fordulattal nem bírja helyreállítani?... - Nos, barátom, alkalmazzuk ezt a szellemre. Nézd meg az embert a maga korlátai közt, hogyan hatnak rá benyomások, gyökereznek meg benne eszmék, míg végül valami növekvő szenvedély elrabolja nyugodt értelme minden erejét, és őt magát tönkreteszi. Hiába tekint át a higgadt, józan ember a szerencsétlen állapotát, hiába biztatja! Ahogy a betegágy mellett álló egészséges ember nem tud áttölteni egy szikrányit sem a maga erejéből a betegbe.

Albert túlságosan általánosnak találta fejtegetésemet. Emlékeztettem egy leányra, akit nemrég fogtak ki holtan a vízből, és elmeséltem a történetét. - Jóságos, fiatal teremtés, házi tennivalóknak, meghatározott heti munkának szűk körében nőtt fel, s még csak reményét sem ismerte semmi más örömmel, mint annak, hogy lassan-lassan összeszerzett cicomájában vasárnap a társnőivel, mondjuk, körülsétálta a várost, esetleg minden sátoros ünnepen táncolt egyet, s egyébként az igazi, szívbeli részvétel teljes odaadásával trécselhetett néhány órát a szomszédnőjével valami veszekedésnek, komisz pletykának okáról; tüzes természete azonban bensőbb szükségleteket érez, amelyeket csak növel a férfiak hízelgése; addigi örömeinek lassanként már nem érzi az ízét, míg egyszer aztán talál egy férfit, aki felé ismeretlen érzés ragadja ellenállhatatlanul, akiben minden reményét összesűríti, elfelejti maga körül a világot, semmit sem hall, semmit sem lát, semmit sem érez, csak őt, az egyetlen, csak őrá vágyik, az egyetlenre. Az állhatatlan hiúság üres gyönyöreitől meg nem rontva, vágya egyenesen a célnak tart, a férfié akar lenni, örök kapcsolatban akarja megtalálni mindazt a boldogságot, amit nélkülöz, élvezni akarja minden öröm egyesülését, amelyre vágyott. Ismételt ígéretések, amelyek megpecsételik minden reménye bizonyosságát, merész enyelgések, amelyek felszítják sóvár vágyait, behálózják egész lelkét; derengő kábulatban, minden örömeik előérzetében lebeg, egész lényé pattanásig megfeszült. - Végre kitarja karjait, hogy átölelje minden vágyát... és a kedvese elhagyja. - Megdermedve, eszméletlenül áll a szakadék szélén; minden elsötétült körülötte, nincs semmi kilátás, semmi vigasz, semmi sejtetem! mert az hagyta el, akiben egyes-egyedül érezte a létét. Nem látja a nagy-nagy világot, amely előtte elterül, nem látja a sok

embert, aki pótolhatná a veszteségét, úgy érzi, hogy árva, hogy elhagyta mindenki - és vakon, szíve iszonyú fájdalomtól üzve, leveti magát, hogy a körülölelő halálban minden szenvedését megfojtsa... Látod, Albert, ez a története nagyon sok embernek! És mondd, nem így van a betegséggel is? A természet nem talál kivezető utat az összekuszált és ellentmondó erők labirintusából, és az embernek meg kell halnia. - Jaj annak, aki, ha mindezt látja, azt tudja mondani: „Milyen bolond lány! ha várt volna, hogy hasson az idő, majd akadt volna egy másik férfi, aki megvigasztalja.” - Éppolyan ez, mintha azt mondaná valaki: „Ni, a bolond, meghal a láztól! Ha várt volna, míg az ereje megjön, nedvei megjavulnak, vérének vihara elcsöndesül: akkor minden jól ment volna, és ő ma is élne!”

Albert, aki a hasonlatot még mindig nem találta szemléletesnek, ellenvetett egyet-mást, többek között azt, hogy én csak egy együgyű lányról beszéltem; de nem bírja felfogni, hogyan lehetne menteni egy értelmes férfit, aki nem olyan korlátolt, aki több viszonylatot képes áttekinteni.

- Barátom - kiáltottam fel -, az ember ember, és az a kis esze, amiye van, alig vagy egyáltalán nem számít, ha dühöng a szenvedély, és az emberi lét határai szorítanak bennünket. Sőt, inkább... De erről majd máskor - mondtam, és vettem a kalapomat.

Ó, hogy tele volt a szívem... És elváltunk anélkül, hogy megértettük volna egymást. Mint ahogy ezen a világon senki sem érti meg egykönnyen a másikat.

Augusztus 15.

Annyi bizonyos, hogy semmi a világon nem teszi szükségessé az embert, csak a szeretet. Érzem Lottén, hogy nem szívesen veszítene el, és a gyerekek el se tudnak egyebet képzelni, mint azt, hogy másnap mindig újra náluk leszek. Ma kint voltam Lotte zongoráját felhangolni, de nem jutottam hozzá, mert a kicsik egy meséért kínoztak, és Lotte maga is azt mondta, hogy engedjek a kérésüknek. Én szeltem fel a vacsorájukat, amit már majdnem olyan szívesen fogadnak el tőlem, mint Lottétól, és elmeséltem nekik a hercegkisasszony pompás történetét, akit kezek szolgálnak ki. Mondhatom neked, közben magam is sokat tanulok, és csodálkozva látom, mennyire hat rájuk a történet. Mivel azonban néha rögtönözni kell egy-egy mozzanatot, amit a következő alkalommal elfelejtek, rögtön figyelmeztetnek, hogy a múltkor másképp volt, s most gyakorlom, hogy a mesét változatlanul, zengő énekhangon, úgy recitáljam, mint a vízfolyás. Megtanultam belőle, hogy egy író a műve második, változtatott kiadásával, bármennyire is javított költőileg a munkán, szükségképpen árt a könyvének. Az első benyomásnak készségesen engedünk, és az embert már úgy faragták, hogy elhiszi akár a legkalandosabbat; ez azonban rögtön meg is ragad benne, és jaj annak, aki ki akarja kaparni és irtani!

Augusztus 18.

Igazán úgy kell annak lennie, hogy ami az ember boldogságát alkotja, nyomorúságának kútfejtévé váljék?

Szívem dús, meleg érzése a természet iránt, mely annyi gyönyörűséggel töltött el, s paradicsomot teremtett köröttem a világból, most túrhetetlen gyötrelommé változott, kízó szellemmé, amely mindenütt üldöz. Ha máskor a szikláról végigtekintettem a termékeny völgyet, a folyón túl, egész azokig a dombokig, és minden csírázott és sarjadt a szemem előtt; ha láttam ott azokat a hegyeket, lábuktól az ormukig magas és sűrű fák ruhájában, azokat a völgyeket, ahogy változatos kanyarulataikat a legkedvesebb erdők árnyékozták, és a folyó szelíden siklott tova a susogó nád közt, és tükrözte az édes fellegeket, amint a puha esti szél tovaringatta őket

az égen; ha aztán hallottam, hogy elevenedik meg a madarak énekétől köröttem az erdő, és a nap utolsó vörös sugaraiban vígan táncolt a milliónyi szúnyograj, és a fény végső, remegő pillantása kiszabadította füves lakásából a zümmögő bogarat; és szanaszét ez a zurrogás és zsongás figyelmessé tett az anyaföldre, és a moha, amely kemény sziklából is kikényszeríti a táplálékát, és a haraszt, mely a száraz homokdomb oldalán nő, feltárta előttem a természet belül izzó, szentséges életét: hogy beöleltem mindezt meleg szívembe, hogy éreztem a saját istenülésemet ebben a túlárado bőségben, és a végtelen világ nagyszerű alakjai mozogtak, mindent megelevenítve, a lelkemben. Roppant hegyek vettek körül, szakadékok nyíltak előttem, és zápor táplálta patakok zuhogtak alá, folyók özönlöttek alattam, és megzendült hegy és erdő, és láttam, hogy mind-mind egymásban működik és dolgozik a föld mélységeiben, mindaz a kifürkészhetetlen sok erő; s aztán, hogy a föld fölött s az ég alatt nyüzsögnek a változatos teremtmények nemzedékei. Minden, minden ezernyi alakkal népesült be, s aztán, hogy az emberek miképp menekültek kunyhóik közös biztonságába, és fészket raknak, s a maguk módján uralkodnak ezen az egész világon! Szegény bolond, te, aki mindent leki-csinyelsz, mert magad oly kicsiny vagy! - A megközelíthetetlen bércektől a láb nem tapodta sivatagon át egész az ismeretlen óceán végéig mindenütt ott leng az Örök-Alkotó szelleme, és örül minden porszemnek, amely érzi őt és él. - Ó, akkoriban hányszor vágytam a fölöttem elhúzó darvak szárnyával egy mérhetetlen tenger partjaihoz, hogy a végtelen habzó serlegéből igyam az életnek azt a túlárado gyönyörűségét, és hogy, csak egy pillanatra is, hadd érezzem keblem korlátokba zárt erejében egyetlen cseppjét ama Lény üdvösségének, aki magában és a maga erejével mindeneket létrehoz.

Testvérem, csak ezeknek az óráknak az emléke esik jól. Még az erőfeszítés is, hogy visszaidézzem, újra kimondjam azokat a kimondhatatlan érzéseket, önmagam fölé emeli a lelkemet, és aztán kétszeresen érezteti velem mostani helyzetem nyomorúságát.

Mintha egy függőnyt húztak volna félre a lelkemről, és a végtelen élet színtere egy örökké nyitott sír szakadékvá változik előttem. Mondhatod-e, hogy: „Ez van!”, ha minden elmúlik? ha minden viharsebességgel tovahömpölyög, létének teljes erejét oly ritkán őrzi meg, ah! belekerül a sodró folyamba, elmerül és ronccsá zúzódik a sziklán! Ezt látva, nincs egyetlen pillanat, amely ne sorvasztana téged és körötted a tiedet, egy pillanat, mikor ne pusztítaná, ne kényszerülnél pusztítani, a legártatlanabb séta ezer szegény féreg életébe kerül, egyetlen lépés lerombolja a hangyák fáradságos építményeit, és egy kis világot tipor gyalázatos sírba. Ó! nem a világ nagy, ritka csapásai rendítenek meg engem, nem a falvaitokat elsöprő áradás, nem a földrengések, amelyek elnyelik városaitokat; az én szívembe az a sorvasztó erő ássa az aknáit, amely ott lappang a Természet egyetemében; amely semmit sem alkotott, ami szét ne rombolná a szomszédját, szét ne önmagát. S így aztán révülten tántorgok. Ég és föld és szüntelen működő hatalmaik köröttem: nem látok semmi mást, csak egy örökké faló, örökké kérődző szörnyeteget.

Augusztus 21.

Hasztalan nyújtom feléje a karomat reggel, ha nehéz álmomból ébredek, hasztalan keresem ágyamban éjszaka, ha egy boldog, ártatlan álom rászédett, mintha őmellette ülnék a réten, és fognám s ezer csókkal borítanám a kezét. Ó, ha ilyenkor, még félig az álom révületében, utána nyúlok, és ettől felébredek - könnyek árja zuhog fuldokló szívemből, és vigasztalan zokogok a sötét jövő felé.

Augusztus 22.

Szerencsétlenség ez, Wilhelm, tevékeny erőim nyugtalan tétlenségre hangolódtak le, nem bírom a restséget, és tenni se tudok semmit. A képzeletem elapadt, semmi érzés nem kapcsol a természethez, és undorodom a könyvektől. Ha elvesztettük saját magunkat, mindenünk elveszett. Esküszöm, szívesen volnék néha napszámos, csak hogy reggel, ébredéskor, várni tudjak valamit az eljövő naptól, csak hogy legyen már valami erőm, reményem. Sokszor irigylem Albertet, mikor fülig aktákba temetkezve látom, és azt képelem, hogy jól érezném magamat a helyén. Már nemegyszer elfogott a vágy: írni akartam neked és a miniszternek, hogy pályázom a követségi állásra, amelyet, mint írod, nem tagadnának meg tőlem. Magam is úgy hiszem. A miniszter régóta kedvel, már rég tanácsolta, hogy szenteljem magamat valami foglalkozásnak, egy-egy órára jól is esik foglalkoznom a tervvel. Később, ha megint rá gondolok, és eszembe jut a ló meséje, amelyet, mikor megunta szabadságát, s nyeret és zablát vett magára, agyonnyargalnak - nem tudom, mit tegyek... És barátom! vajon nemcsak türelmetlenség-e bennem ez a vágy állapotom megváltoztatására, valami belső, kényelmetlen türelmetlenség, amely mindenüvé követni fog?

Augusztus 28.

Az igaz, ha betegségem gyógyítható volna, ezek az emberek meggyógyítanának. Ma születésem napja van, és már kora reggel kis csomagot kapok Alberttől. Amint kinyitom, rögtön egy halványpiros szalagra esik a szemem: Lotte egyik szalagjára, melyet akkor viselt, amikor megismertem, és amelyért azóta sokszor könyörögtem neki. Két tizenkettedrét könyvecske volt mellette, a legkisebb, Wettstein-féle Homérosz, az a kiadás, amelyet már oly rég szerettem volna, hogy ne az Ernesti-félét kelljen cipelnem sétáimra. Lásd, így előzik meg a kívánságaimat, így teszik meg a barátság mindama apró szívességeit, melyek ezerszer többet érnek, mint azok a káprázatos ajándékok, amelyekkel az ajándékozó hiúsága megaláz bennünket. Ezerszer megcsókolom azt a szalagot, és minden lélegzetvétellel annak az üdvösségnek az emlékét szürcsölöm, amellyel az a néhány boldog és visszahozhatatlan nap túlárastott. Wilhelm, úgy van az, és nem morgok ellene, az élet virágai csak tünemények! Mily sok elenyézik minden nyom nélkül, milyen kevés indul gyümölcsnek, s e gyümölcsökből is mily kevés érik meg! És mégis van belőlük elég; és mégis - ó, testvér! - szabad-e érett gyümölcsöt elhanyagolnunk, élvezés nélkül elrothadni hagynunk?

Isten veled! Gyönyörű a nyár, gyakran ülök a fákon Lotte gyümölcsösében, s az ágtörővel, a hosszú rúddal, a sudarak körtéit szedegetem. Lotte lent áll, és ha lenyújtom, átveszi őket.

Augusztus 30.

Boldogtalan! Nem vagy te bolond? nem csalod magadat? Minek ez a tomboló, vég nélküli szenvedély? Már csak őhöz tudok imádkozni; képzeletem előtt nem jelenik meg más alak, csak az övé, s mindent a világon csak vele kapcsolatban látok. És ez sok boldog órát is ad - míg csak újra el nem kell szakadnom tőle! Ah, Wilhelm! mibe nem hajtsz sokszor a szívem! - Ha nála ültem, két-három órán keresztül, és az alakját, mozgását nézve, hangjának mennyei kifejezését hallva, megteltem gyönyörűséggel, és lassanként már minden érzékem megfeszült, szemem előtt elsötétül a világ, már alig hallok és torkomat mintha orgyilkos marka szorítaná, a szívem vad dobbanásokkal igyekszik lélegzethez juttatni elszorult érzéseimet, és csak növeli zavarukat - Wilhelm, akárhányszor nem tudom, élek-e még! És - ha néha nem gyűr le a fájdalom, és Lotte nem adja meg azt a nyomorúságos vigaszt, hogy kisírom a kezén szívem szorongását - el kell mennem, ki a szabadba! és ilyenkor messze elcsatangolok, keresztül-

kasul a mezőkön; s az az örömöm, ha megmászom egy-egy meredek sziklát, ha utat török az úttalan erdőben, tépő bokrokon, hasító tüskéken át! Ez könnyít valamit rajtam! Valamit! És ha fáradtságtól és szomjúságtól néha ledőlök az útszélen, vagy ha némelykor, éjnek idején, mikor fölöttem áll a fenséges telihold, a magányos erdőben leülök egy elgörbült fára, hogy legalább egy kis enyhülést szerezzek fölsebzett talpamnak, és aztán valami bágyadó nyugalomban elszenderülök a derengő fényben! Ó, Wilhelm! egy cella magányos lakása, a szőröcsuha és a szöges öv enyhítő balzsam volna, sóvárog rájuk a lelkem. Adieu! Látom, ennek a nyomorúságnak nincs más vége, csak a sír.

Szeptember 3.

El innen! Köszönöm, Wilhelm, hogy megerősítetted ingatag elhatározásomat. Már két hete azzal a gondolattal járok-kelek, hogy elhagyom őt. El innen. Lotte megint a városban van egy barátnőjénél. És Albert... és... el innen!

Szeptember 10.

Micsoda éjszaka volt! Wilhelm! most már mindent kibírok. Nem fogom többé viszontlátni! Ó, hogy nem röpködhetek a karodba, hogy nem fejezhetem ki ezer könny és elragadtatás közt, drága barátom, mindazt az érzést, mely a szívemet ostromolja. Itt ülök és levegő után kapkodok, próbálok megnyugodni, várom a reggelt, és napkeltére megrendeltem a lovakat.

Ah, Lotte nyugodtan alszik, és nem gondolja, hogy többé nem lát viszont. Kiszakítottam magamat, volt erőm rá, hogy egy kétórás beszélgetés során ne áruljam el szándékomat. És Úristen, milyen beszélgetés volt az!

Albert megígérte, hogy rögtön vacsora után a kertben lesz, Lottéval együtt. A teraszon álltam a nagy gesztenyefák alatt, és néztem a napot, amely számomra utoljára szállt le a kedves völgy, a szelíd folyó fölött. Annyiszor álltam itt Lottéval, és néztem ugyanezt a pompás színjátékot, és most... Fel és alá jártam a fasorban, amelyet úgy szerettem; valami titkos, rokonszenves vonás gyakran tartott itt már akkor, amikor még nem ismertem Lottét, és mennyire örültünk, mikor ismeretségünk kezdetén felfedeztük, hogy kölcsönösen kedveljük ezt a szép kis helyet; csakugyan, a legromantikusabbak egyike, amelyet művészet valaha teremtett.

Először is itt a gesztenyefák közt eléd nyúló széles kilátás. - Ah, emlékszem, úgy hiszem, már sokat írtam neked arról, hogy hogyan zárja körül az embert a bükkök magas sorfala, és a fasort a vele határos bozót hogyan sötétíti el egyre jobban, míg végül az egész egy kis zárt térségbe torkollik, amelyet a magány minden borzongása leng körül. Ma is érzem, milyen meghitt-titokzatos érzés fogott el, mikor egy délben először léptem be ide; egész halkán sejtettem, üdvösségnek és kinnak milyen színtere lesz még számomra.

Talán félóráig játszottak velem az elválásnak, a viszontlátásnak sóvárgó és édes gondolatai, mikor meghallottam a lépteiket fölfelé a teraszon. Eléjük szaladtam, összeborzongva megfogtam és megcsókoltam Lotte kezét. Épp akkor értünk fel, mikor a hold előbukkant a bokros domb fölött; mindenféléről beszéltünk, és észre se vettük, odaértünk a kis, sötét zugolyhoz. Lotte belépett, leült, Albert melléje, én is; de nyugtalanságom nem hagyott sokáig ülni; felálltam, eléjük léptem, fel s alá járkáltam, megint leültem: csupa szorongó félelem voltam. Lotte figyelmeztetett bennünket, hogy milyen szép a hold fénye, amely a bükkfalak végéről az egész teraszt megvilágította előttünk: gyönyörű kép volt, s annál hatásosabb, mert körös-körül mély félhomály övezett. Hallgattunk, és egy idő múlva Lotte így szólt:

- Sose tudok holdfényben sétálni, soha anélkül, hogy eszembe ne jutnának a halottaim, hogy ne érezném a jövőt, a halált. Megmaradunk! - folytatta a legnagyobb szerűbb érzés hangján. - De, Werther, megtaláljuk-e újra egymást? megismerjük-e újra? mit sejt? mit gondol?

- Lotte - mondtam, miközben kezemet nyújtottam neki, s a szememet könny futotta el -, viszontlátjuk egymást! Itt és ott, viszontlátjuk.

Nem bírtam folytatni - Wilhelm, miért kellett ezt tőlem kérdeznie, mikor a remegő-félő búcsú úgylis ott volt a szívemben!

- És vajon tudnak-e rólunk elhunyt kedveseink - folytatta -, vajon érzik-e, hogy mikor jól megy a dolgunk, meleg szeretettel gondolunk rájuk? Ó! anyám alakja mindig körülöttem lebeg, ha az esti csendben a kis cselédei közt, a kis cselédeim közt ülök, és ők körém gyűlnek, ahogy egykor ököreje gyűltek. Ha ilyenkor könnyes lázban felnézek az égre, és kívánom, bárcsak alátékinthetne egy pillanatra, hogy lássa, csakugyan megtartom szavamat, melyet a halál órájában adtam neki: anyja leszek a gyermekeinek; milyen érzéssel kiáltok fel: „Bocsásd meg, drága anyám, ha én nem vagyok nekik az, ami te voltál. Ah! hisz megteszek mindent, amit bírok; gondoskodom a ruhájukról, ételükről, és ami mindennél több, ápolom és szeretem őket. Bárcsak láthatnád, drága szent, hogy mennyire egyetértünk! Forró hálával magasztalnád az Istent, akitől utolsó keserű könnyeddel a gyerekeid boldogulását kérted.”

Ezt mondta! Ó, Wilhelm, ki tudja elismételni, amit mondott! Hogy tudná a hideg, halott betű feltárni ezt a virágszerű, mennyei szellemet!

Albert csöndesen közbeszólt:

- Kedves Lotte, ez túlságosan felizgatja! Tudom, a lelke nagyon hajlik ezekre a gondolatokra, mégis, kérem...

- Ó, Albert - felelte Lotte -, tudom, nem felejtetted el az estét, mikor együtt ültünk a kis kerek asztalnál, ha apa úton volt, és a kicsiket lefektettük. Gyakran voltak jó könyveid, és oly ritkán értél rá olvasni valamit... De nem volt-e mindennél több az érintkezés ezzel a nagyszerű lélekkel? A szép, szelíd, vidám és mindig munkás asszony! Isten ismeri a könnyeimet, melyekkel az ágyamban sokszor elébe borultam: tegyen őhöz hasonlóvá.

- Lotte! - kiáltottam fel, s lábához borultam, s megragadtam és ezer könnyel áztattam a kezét. - Lotte! Isten áldása nyugszik rajtad, és az édesanyád szelleme!

- Bárcsak ismerte volna őt - válaszolt, és megszorította a kezemet -, igazán érdemes volt rá, hogy maga ismerje!

Azt hittem, meghalok. Sose mondtak rám nagyobb, büszkébb szót - és Lotte folytatta:

- És ennek az asszonynak meg kellett halnia élete virágjában, mikor a legkisebb fia még fél éves sem volt! Nem betegeskedett sokáig; nyugodt volt, megadta magát a sorsnak, csak a gyermekeiért fájt a szíve, különösen a kicsiért. Mikor közeledett a vég, és ő azt mondta: „Hozd fel őket”, és amikor én mind bevezettem a kicsiket, akik semmiről se tudtak, és a nagyobbakat, akik szinte összerogytak a rémülettől, és körülállták az ágyát, és ő felemelte a kezét, és imádkozott értük, és sorra megcsókolta és elküldte őket, és így szólt hozzám: „Légy anyjuk!” - én kezem adtam rá. - „Sokat ígérsz, lányom - mondta -, egy anya szívét és egy anya szemét. Hálás könnyeden gyakran láttam, hogy érzed, mi ez. Legyen meg benned az anya jósága a testvéreid iránt, s a feleség hűsége és engedelmsége az apád iránt. Majd csak megvigasztalod.” - Kérdezte, hol van az apám; apa elment hazulról, hogy rejtse előlünk elviselhetetlen fájalmát, amit érzett, mert teljesen összeroskadt.

- Albert, te ott voltál a szobában. Anyánk hallotta, hogy valaki járkál, kérdezte, ki az, és magához hívott, és hogy nézett rád és rám, megvigasztalódott, megnyugodott tekintettel, hogy boldogok leszünk, együtt boldogok leszünk!

Albert megölelte és megcsókolta és:

- Azok vagyunk, azok leszünk! - kiáltotta.

A nyugodt Albert egész kijött a sodrából, és én szinte önkívületben voltam.

- Werther - kezdte újra Lotte -, és ennek az asszonynak meg kellett halnia! Istenem! ha néha arra gondolok, hogy elviszik tőlünk életünk legdrágább kincsét, és ezt senki sem érzi oly erősen, mint a gyerekek, akik még soká panaszkodtak, hogy a fekete emberek elvitték a mamát!

Felállt, én csupa megrendülés és felindulás voltam, ülve maradtam, és a kezét fogtam.

- Menjünk, későre jár - mondta Lotte.

El akarta húzni a kezét, de még erősebben szorítottam.

- Viszontlátjuk egymást - kiáltottam -, megtaláljuk egymást, mi minden alakban felismerjük egymást. Elmegyek - folytattam -, önként megyek, és mégis, ha azt kellene mondani, hogy örökre, nem bírnám ki. Isten veled, Lotte! Isten veled, Albert! Viszontlátjuk egymást!

- Holnap, ugye? - felelt Lotte tréfásan.

Én éreztem, mi az a holnap! Ah, ő nem tudta, mikor kihúzta kezét a kezemből...

A fásoron át mentek el, én ott álltam, néztem utánuk a holdfényben, és leborultam a földre, és kisírtam magamat, és felugrottam és kiszaladtam a teraszra, és ott lent a magas hársak árnyékában még láttam fehér ruháját, amint a kertkapu felé villogott, kitértam a karomat, és ő eltűnt.

MÁSODIK KÖNYV

1771. október 20.

Tegnap érkeztünk ide. A követ gyengélkedik, és néhány napig nem jár majd be. Csak ne lenne oly mogorva, rendben volna minden. Látom már, látom, kemény megpróbáltatásokat mért rám a sors. De csak neki bátran! Könnyű vér mindent elbír! Könnyű vér? Nevetnem kell rajta, hogy kerül ez a szó az én tollam alá. Ó, csak egy kicsit volna könnyebb a vérem, én volnék a legboldogabb a nap alatt. Mit? Mikor mások a maguk kis erejével és tehetségével kényelmes önteltségben törtetnek köröttem, akkor én kétségbeessem az erőm, az adományaim felől? Jóságos Isten, aki mindezzel megajándékozta, miért nem tartottad vissza a felét, s miért nem adtál önbizalmat és elégedettséget!

Türelem! türelem! majd csak lesz jobban is. Mert mondhatom neked, barátom, igazad van. Amióta nap nap után itt forgolódom a nép körében, és látom, mit csinálnak és hogyan élnek, sokkal jobban megbékültem magammal. Bizonyára azért, mert mi, emberek, már olyanok vagyunk, hogy mindent magunkkal hasonlítunk össze, és magunkat mindennel; s így aztán a boldogság vagy a boldogtalanság azokban a tárgyakban van, amelyekkel összevetjük magunkat, és nincs veszélyesebb, mint a magányosság. Képzelőerőnk, amely természeténél fogva fölfelé törekszik, a költészet fantasztikus képeinek segítségével egész sor lényt emel föl a magasba, míg mi magunk lent maradunk, és köröttünk minden nagyszerűbbnek látszik, mindenki más tökéletesebb. És ez egészen természetes folyamat. Oly gyakran érezzük, hogy sok minden hiányzik belőlünk, és aminek mi híjával vagyunk, az látszólag gyakran megvan másban, akire aztán ráruházzuk mindazt, amink nekünk magunknak van, s még valami eszményi nyugalmat is tulajdonítunk neki. És így tökéletesen kész a boldog ember - saját magunk teremtménye.

Viszont ha minden gyengeségünk és kínlódásunk ellenére derekasan nekilátunk a munkának, igen sokszor kiderül, hogy imbolygásunkkal és lavírozásunkkal is többre megyünk, mint mások vitorláikkal és evezőikkel, és - mégiscsak nagyszerű önérzetet ad, ha másokkal egy vonalban vagy éppen előttük futunk.

1771. november 26.

Kezdem e tekintetben egész tűrhetően érezni itt magamat. A legjobb az, hogy elég sok a munka; és aztán a sok mindenféle ember, a sok mindenféle új alak tarka színjáték a lelkeknek. Megismerkedtem C... gróffal; napról napra jobban kell becsülnöm, széles látókörű, nagy elme, és nem teszi hideggé, hogy sok mindent áttekint; a velem való érintkezése módjából sok baráti érzés és szeretet ragyog elő. Érdeklődött irántam, mikor valami hivatali megbízást intéztem el vele, és az első szavaknál észrevette, hogy értjük egymást, s hogy úgy beszélhet velem, ahogy nem akárkivel. Irántam tanúsított nyíltságát sem győzöm eléggé dicsérni. Nincs oly igazi, meleg öröm a világon, mint látni egy nagy lelket, amint megnyílik az ember előtt.

1771. december 24.

A követtel sok bosszúságom van, tudtam előre. A legpontosabb bolond, képzelni se lehet különbet; csak lassan, lépésben, és körülményes, mint egy néni; sosincs megelégedve magával, ennél fogva senki se tehet semmit a kedvére. Az én kezem alatt ég a munka, s ami kész, az kész; ő meg képes visszaadni valamely fogalmazványomat, és azt mondani: „Jó ugyan, de nézze át, az ember mindig talál egy-egy jobb kifejezést, egy-egy tisztább viszonyozót.” - Ilyenkor majd megesz a méreg. Egyetlen és, egyetlen kötőszó sem maradhat ki, s főként a fordított szórendet gyűlöli halálosan, amire pedig néha rájár a tollam; ha a körmondatokat nem a szabványos dallamban verklizem le, akkor egy kukkot sem ért meg belőlük. Micsoda kín szenvedés ilyen emberrel dolgozni.

C... gróf bizalma még az egyetlen kárpoztásom. Legutóbb egész őszintén megmondta nekem, hogy mennyire elégedetlen a követem lassúságával és aggodalmaskodásával. Az ilyen emberek csak megnehezítik a maguk meg a mások életét; de, mondta, ebbe bele kell nyugodni, mint az utazónak, ha egy hegyen kell átkelnie; persze, ha a hegy nem volna ott, sokkal kényelmesebb és rövidebb volna az út; de hát ott van, és túl kell jutni rajta!

Az öregem bizonyára szintén érzi, hogy a gróf engem jobban kedvel, és ez bosszantja, és megragad minden alkalmat, hogy a grófot ócsárolja előttem: én természetesen ellentmondok, és ez egyre tovább rontja a helyzetet. Tegnap egyenesen dühbe gurított, mert felém is szúrt a fullánkja: „Afféle nagyvilági ügyekben egész használható ember a gróf - mondta -, szaporán dolgozik, és jól forgatja a pennát, de az alaposabb tudás hiányzik belőle, mint minden belletristából.” S ehhez olyan arcot vágott, mintha azt akarná mondani: „Érzed a szúrást?” De nem érte el a kívánt hatást, én megvetem az olyan embert, aki így gondolkodik, és így viselkedik. Vitába szálltam vele, és meglehetősen hevesen replikáztam. Azt mondtam, a grófot jelleménél és tudásánál fogva egyaránt tisztelni kell. Senkit sem ismerek, mondtam, akinek sikerült volna annyira kiszélesítenie, oly rengeteg tárgyra kiterjesztenie a szellemét, és mégis megőriznie cselekvőképességét a mindennapi életben. - Falra hányt borsó volt a szavam, és én ajánlottam magamat, hogy egy újabb hülyeség miatt ne kelljen még több epét nyelnem.

És ebben ti mindnyájan bűnösök vagytok, akik fecsegéstelekkel igába hajtottatok, és annyit duruzsoltatok fülembé az aktív munkáról. Aktív munka! Ha annak a munkája, aki krumplit ültet, és a városba lovagol eladni a gabonáját, nem ér többet, mint az enyém, hajlandó vagyok még tíz esztendeig nyúzni magamat a gályán, amelyhez most hozzá vagyok láncolva.

És a cifra nyomorúság, az unalom, a pocsék népség közt, amely itt látható! A rangkórságuk! Mennyire csak azt lesik, hogy egy orrhosszal megelőzzék egymást; a legnyomorultabb, legsiralmasabb indulatok, minden mez nélkül. Van itt például egy nő, aki mindenkit csak a nemességével meg a birtokával traktál, úgyhogy minden idegen kénytelen azt gondolni: szegény bolondnak fejébe szállt a kutyabőre meg a mesés birtoka. Pedig a valóság még rosszabb: ez a nő egy községi írnok lánya innen a környékről. - Látod, nem bírom felfogni, hogy van emberfajta, amely a maga butaságában ily lapos módon képes prostituálni magát.

Ámbár napról napra jobban belátom, kedvesem, hogy milyen értelmetlenség magunk szerint ítélni meg másokat. És mert úgy el vagyok foglalva saját magammal, és mert ez az én szívem oly viharos - ah, járja felőlem ki-ki a maga útját, csak hagyjon engem békén a magamén.

Legjobban a fatális polgári viszonyok ingerelnek. Éppoly bölcsen tudom, mint bárki, mennyire szükséges és mennyi előnyt jelent nekem is a rendek közötti különbség: de hát ne álljon az utamba éppen ott, ahol még élvezhetnék egy kis örömet, egy szikra boldogságot ezen a földön. A minap séta közben megismerkedtem von B... kisasszonnyal, egy bájos teremtéssel,

aki nagyon jól meg tudta őrizni a természetességét ebben a nyársat nyelt világban. Társalgásunk kölcsönösen tetszett egymásnak, és mikor elváltunk, kértem, engedje meg, hogy meglátogathassam. Oly szívélyesen engedte meg, hogy már alig vártam az illendő pillanatot, amikor majd elmehetek hozzá. Nem idevaló, és egy nagynénjénél lakik. Az öregasszony arca nem tetszett nekem. Nagyon figyelmes voltam iránta, többnyire őhöz beszéltem, és félóra lepergése előtt tisztában voltam azzal, amit a kisasszony később maga is elismert: hogy a drága néninek vénségére nincs semmije, se tisztességes vagyona, se szellemessége, s minden támasza az ősi családfa, egyetlen védelme az osztálya, amelybe elsáncolja magát, és egyetlen gyönyörűsége az, hogy az emeletéről leereszkedően elnéz a polgári fejek fölé. Ifjúságában állítólag szép volt, és eljátszotta az életét, vonakodásával előbb megkínzott néhány szegény fiút, érettebb éveiben aztán egy öreg katonatiszt parancsnoksága alá törődött, aki ezen az áron és a tűrhető jövedelem fejében végigélte vele az ércorszakot és meghalt. Most, a vaskorszakban, magára maradt, és rá se néznének, ha az unokahúga nem volna olyan szeretetre méltó.

1772. január 8.

Micsoda alakok ezek, egész lelkük a ceremónián csügg, minden vágyuk éveken át csak azt lesi, hogy hogyan juthatnának egy székkal feljebb az asztalnál! És nem mintha nem volna egyéb dolguk: ellenkezőleg, a munka egyre halmozódik, éppen azért, mert az apró bosszúságok miatt nem jutnak hozzá a fontos ügyek elintézéséhez. A múlt héten összevesztek a szánkázásnál, és az egész multság elromlott.

A bolondok, nem látják, hogy a hely tulajdonképpen egyáltalán nem fontos, és hogy az, aki a főhelyen ül, oly ritkán játssza a főszerepet! Hány királyt kormányoz a minisztere, hány minisztert a titkára! És ki hát akkor az első? Úgy sejtem, az, aki átlát a többieken, és rendelkezik annyi hatalommal vagy ravaszsággal, hogy erőiket és indulataikat befogja saját terveinek megvalósításába.

Január 20.

Írnom kell magának, drága Lotte, e rossz kis parasztfogadó szobájából, ahová egy nehéz vihar elől menekültem. Mialatt D.-ben, abban a szomorú fészekben, idegen, szívemnek egészen idegen nép közt jártam-keltem, pillanatom se volt, egyetlen pillanatom sem, melyben a szívem hajtott volna, hogy írjak magának; és most ebben a kunyhóban, ebben a magányban, ebben a szűk börtönben, ahol havas eső viharzik az ablakomra, itt maga volt az első gondolatom. Ahogy beléptem, rögtön megszállt a képe, az emléke, ó, Lotte! mily szent és meleg érzés! Jóságos Isten, végre megint egy boldog pillanat!

Ha látna, drága, a szórakozások özönében! hogy kiszárad a lelkem; egyetlen pillanatra se telik meg a szívem, nincs egyetlen üdvösséges óráim! semmi! semmi! Mintha egy varázskamra előtt állnék: ficsúrokat és lovacskákat látok, amint elficáncolnak köröttem, és sokszor azt kérdezem magamtól, hogy nem optikai csalódás-e az egész. Én is játszom velük, jobban mondva, én is bábu vagyok a játékban, és néha megfogom szomszédom fakezét és visszaborzadok. Este elhatározom, hogy gyönyörködni fogok a napkeltében, és nem jutok ki az ágyból; napközben azt remélem, hogy örülni fogok a holdnak, és a szobámban maradok.

Nem tudom, miért kelek fel, miért fekszem le.

A kovász, mely az életemet megmozdította, hiányzik; az inger, amely késő éjszakáig ébren tartott, elveszett, reggel az keltett fel álmomból, és most továtűnt.

Egyetlen női teremtést találtam itt, bizonyos von B... kisasszonyt, hasonlít magához, kedves Lotte, ha van egyáltalán magához hasonló. Ej, fogja mondani, ennek az embernek csinos bókokra jár a szája! Ami nem egészen tévedés. Egy idő óta nagyon udvarias vagyok, hiszen nem lehetek más, sokat szellemeskedem, és a nők azt mondják: senki se tud oly finoman magasztalni, mint én (és hazudni, teszi hozzá maga, mert ez vele jár, ugye?). B... kisasszonyról akartam beszélni. Sok lélek van benne, ami gazdagon csillog kék szeméből. Terhére van a rangja, amely szívének egyetlen vágyát sem elégíti ki. Kivágyódik a forgatagból, és jó néhány órát töltünk együtt, zavartalanul, boldog falusi idillekről és - ah! magáról álmodozva! Hányszor kell maga előtt hódolnia, nem, nem kell, önként teszi, szeret magáról hallani, szereti magát.

Ó, bárcsak ott ülnék a lábainál, a kedves, meghitt kis szobában, s bár hemperegnének körültem a drága kicsikék - ha túlságosan hangosak volnának, valami hátborzongató mesével magam köré gyűjteném és lecsendesíteném őket.

Gyönyörű most a naplemente a havason tündöklő tájon, a vihar elvonult, és én - megyek vissza kötelességszerűen a ketrecembe. - Adieu! Magánál van Albert? És hogyan...? Isten bocsássa meg ezt a kérdésemet.

Február 8.

Egy hét óta gyalázatos időnk van, nekem nagyon jót tesz. Mert amióta itt vagyok, nem derült rám szép nap anélkül, hogy meg ne rontotta vagy utáltatta volna valaki. De ha szakad az eső meg a hó, és fagy vagy olvad: na! gondolom, idebent se lehet rosszabb a világ, mint odakint, vagy megfordítva, és ezzel minden rendben van. Ha reggel felkél és pompás időt ígér a nap, sosem mulasztom el elmondani: kaptak hát megint egy égi ajándékot, amitől megfoszthatják egymást. Nincs semmi, amitől meg ne fosztanak egymást. Egészség, becsületes név, öröm, üdülés! És többnyire ostobaságból, meg nem értésből és szűkkeblűségből, és ha hinni lehet a szavuknak, a legjobb akarat mellett. Néha térden állva szeretném kérni őket, hogy ne vájkáljanak olyan őrzöngve a saját beleikben.

Február 17.

Félek, a követem meg én nem bírjuk ki sokáig egymást. Szörnyű kiállhatatlan egy ember. A munkamódszere, az ügyvitele hihetetlenül nevetséges, nem tudom megállni, hogy ellent ne mondjak neki, s akárhányszor a magam feje szerint intézek el egy-egy ügyet, amivel aztán természetesen soha sincs megelégedve. Emiatt a minap bepanaszolt az udvarnál, és a minisztertől szelíd megrovást kaptam érte, de mégiscsak megrovást, és már-már a felmentésemet akartam kérni, amikor magánlevelet⁵ kaptam tőle, olyan levelet, amely előtt letérdeltem, és amelynek csak imádni tudtam magas és nemes bölcsességét. Mint utasítja vissza túlságos érzékenységet, mint tiszteli ugyan, mégis miképp igyekszik nem kiírtani, de enyhíteni és más irányba téríteni fiatalos hevemet, a munkáról, mások irányításáról, az eredményességről vallott túlzó nézeteimet oda téríteni, ahol érvényesíthetik erős hatásukat. Egy hétre meg is erősödtem, és rendbe jöttem magammal. Nagyszerű dolog a lélek nyugalma és az, hogy örülni tudunk magunknak. Kedves barátom, csak ne volna ez a kincs éppoly törékeny, mint amilyen szép és drága.

⁵ E kitűnő úr iránti tisztelet az említett levélnek, továbbá egy másiknak, amelyről később esik szó, nem engedte meg a közlését, mert úgy tetszett, hogy ilyen vakmerőséget a publikum legforróbb köszönete sem tenne lehetővé. - Goethe jegyzete.

Február 20.

Isten áldjon meg benneteket, drágáim, adja meg nektek mindazokat a jó napokat, amelyeket tőlem megtagad!

Köszönöm neked, Albert, hogy megcsaltál: vártam a hírt, mikor lesz az esküvőtök napja, és elhatároztam hogy azon a napon a falról ünnepélyesen leveszem és egyéb irataim közé temetem Lotte árnyképét. Most már egy pár vagytok, és a kép még mindig itt van! Most már maradjon így! Miért ne? Tudom, én is nálatok vagyok, sérelmed nélkül ott vagyok Lotte szívében, enyém, igen az enyém benne a második hely, és azt meg akarom, meg kell tartanom. Ó, megőrülnék, ha el tudna felejteni - Albert, pokol van ebben a gondolatban. Albert, Isten veled! Isten veled, ég angyala! Isten veled, Lotte!

Március 15.

Bosszantó esetem volt, ami még elkerget innen. Csak úgy csikorgatom a fogamat. A keservit! Nem lehet jóvátenni, s az okai egyedül ti vagytok, akik biztattatok és hajtottatok és gyötörtetek, hogy vállaljak el egy hivatalt, amelyhez semmi kedvem. Ezt megcsináltam! Ezt megcsináltátok! És hogy megint elő ne hozakodjam túlzó eszméimmal, amelyek mindent elrontanak, elmondok neked, drága uram, egy történetet, tisztán és egyszerűen, ahogy egy krónikáíró jegyezné föl.

Von C... gróf szeret, kitüntet, ezt tudod, már százszor megírtam. Nos, tegnap nála ebédeltem, éppen oly napon, amikor este össze szokott jönni nála az az előkelő férfi- és hölgytársaság, amelyre sose gondoltam; és az se jutott sose eszembe, hogy mi, szubaltern népség, nem tartozunk belé. Jó. Tehát a gróf vendége vagyok, és asztalbontás után fel s alá járunk a nagyteremben, én vele beszélgetek és B... ezredessel, aki közben megjön, és lassan elközelget a társaság órája. Én, tudja Isten, semmit sem gyanítok. Ekkor belép von S...-né öméltósága a férje urával, és sikeresen kiköltött, deszkamellú és csinos fűzőbe szorított libuska lányával, *en passant* megmozdulnak ősi főnemes szemeik és orrlýukaik, és én, minthogy utálok ezt a fajzatot, éppen ajánlani akartam magamat, és csak arra vártam, hogy a gróf szabaduljon a pocsek lefetyelésből, amikor belépett az én von B... kisasszonyom. Mivel a szívem kissé mindig földerül, ha őt látom, mégis maradtam, a széke mögé álltam, és csak egy kis idő múltán vettem észre, hogy némi zavarral beszélget velem, és kevésbé nyíltan, mint szokott. Ez feltűnt. Hát ő is csak olyan, mint a többi, gondoltam fájdalmasan, és menni akartam, és mégis maradtam, mert szerettem volna bizonyítva látni, hogy tévedek, és nem akartam hinni a dolgot, és még reméltem tőle valami jó szót és... tudom is én. Közben összegyűl az egész társaság. F... báró I. Ferenc koronázása idejéből maradt teljes díszében, R... udvari tanácsos, aki azonban itt *in qualitate* von R... úr szerepel, süket feleségével, s ne felejtsük a kopottas öltözetű J...-t, aki ófrank ruhatárát új divatú rongyokkal foltozza, mindez a népség összetorlódik, én pedig a magam ismerőseivel beszélgetek, akik mind nagyon lakonikusak. Azt hittem hogy... és csak B... kisasszonyra figyeltem. Nem vettem észre, hogy a terem végében a nők összedugták a fejüket, hogy a sugdolózás átcsapott a férfiakra, hogy von S...-né a grófhöz fordult valamivel (mindezt B... kisasszony mesélte el utólag), míg végül a gróf hozzám lépett, és az egyik ablakfülkébe vont.

- Ismeri - mondta - a mi furcsa viszonyainkat; a társaságnak, úgy veszem észre, nem tetszik, hogy ön itt van. Világért sem szeretném...

- Kegyelmes uram - szakítottam félbe -, ezer bocsánat, már előbb gondolnom kellett volna rá, és tudom, ön megbocsátja az illetlenségemet; az imént már ajánlani akartam magamat, s valami rossz szellem visszatartott - tettem hozzá mosolyogva, miközben meghajoltam.

A gróf oly érzéssel szorította meg a kezemet, amely mindent megmagyarázott. Csendesen kihúzódtam az előkelő társaságból, távoztam, beültem egy kabrioletba, és M...-be hajtattam, hogy ott a dombtetőről nézzem a naplementét, és közben elolvassam Homéroszban azt a gyönyörű éneket, hogy hogyan vendégeli meg Ulisszeszt a derék kondás. Mindez nagyon jólesett.

Este visszamegyek vacsorázni, a vendéglőben még kevesen voltak; az egyik sarokban kockáztak, felhajtották az abroszt. Egyszer csak belép a derék Adelin, leteszi a kalapját, rám néz, hozzám lép, és halkán azt mondja:

- Bosszankodtál rajta?

- Én? - kérdeztem.

- A gróf kitessékelt a társaságból.

- Egye meg őket a fene! - válaszoltam. - Örültem, hogy megint kint lehetek a szabad levegőn.

- Nagyon helyes, hogy félvállról veszed a dolgot válaszolt. - Csak az bosszant, hogy máris mindenütt beszélnek.

Csak ekkor kezdett furkálni az eset. Valahány ember az asztalhoz jött és rám nézett, mindről azt hittem, hogy azért néz rám. Felforrt a vérem.

S minthogy ma már, bárhova megyek, mindenütt sajnálnak, s hallom, hogy az irigyeim tréfálnak, és azt mondják: „No ugye, hogy pórul jár, aki elbizakodik, és csöpp esze miatt azt hiszi, hogy minden szokáson túlteheti magát”, és mert folyton ugatnak a kutyák - az ember szeretne kést döfni a szívébe; mert akármennyire maga ura is az ember, szeretném látni, ki tudja elviselni, hogy fölébe került csirkefogók folyton rajta rágódjanak; ha üresen jár a beszélőkéjük, ah, akkor könnyű nem törődni velük.

Március 16.

Minden üldöz. Ma találkoztam a fasorban B... kisasszonnyal; nem tudtam megállni, hogy meg ne szólítsam, és amint kissé eltávolodtunk a társaságtól, fel ne tárjam előtte neheztelésemet legutóbbi viselkedésem miatt.

- Ó, Werther - felelt ő melegen -, ennyire félre tudta magyarázni a zavaromat, noha ismeri a szívemet? Mit nem szenvedtem magáért attól a pillanattól fogva, hogy a terembe léptem! Mindent előre láttam, százszor ott volt a nyelvem hegyén, hogy megmondjam magának. Tudtam, hogy az a két nő, von S... és T..., a férjével együtt inkább rögtön sarkon fordul, semhogy a maga társaságában maradjon; tudtam, hogy a gróf nem veszhet össze velük - és most ez a nagy hühhó!

- Micsoda hühhó, kisasszony? - kérdeztem, leplezve fájdalmamat; mert mindaz, amit Adelin tegnapelőtt mondott, mint forró víz futott keresztül e pillanatban az ereimen.

- Mennyit kellett már túrnóm miatta! - mondta az édes teremtés, és könnybe lábadt a szeme.

Nem voltam többé a magam ura, majdnem a lábához borultam.

- Magyarázza meg szavait! - kiáltottam.

A könnyek lefutottak az arcán. Magamon kívül voltam. Letörölte a könnyét, nem is akarta titkolni.

- Ismeri a nagynénémet - kezdte -, ott volt a jelenetnél, és ó, micsoda szemmel nézte! Werther, volt mit kiállanom tegnap éjjel, és ma reggel micsoda prédikációt tartott, amiért magával érintkezem, és kénytelen voltam hallgatni, hogyan szidja, alacsonyítja le magát, s csak félig-meddig kelhettem a védelmére.

Minden szó, amit mondott, késszúrás volt a szívemnek. Nem érezte, milyen irgalmasság lett volna, ha mindezt elhallgatja, márpedig még azt is hozzátette, hogy mi minden pletyka járja még, miféle alakok tréfálnak rajtam. Hogy fogja most majd csiklandozni és örvendeztetni őket vakmerőségemnek és mások iránti megvetésemnek a büntetése, amit már rég a szememre vetnek. Mindezt, Wilhelm, tőle hallani, a legigazibb részvét hangján - fel voltam dűlva, és még mindig dühöngök magamban. Bár nyíltan ki merne kezdeni velem valamelyik, hogy megmárthatnám benne a kardomat; ha vért látnék, megkönnyebbülnék. Ah, százszor ragadtam kést, hogy könnyítsek ezen a fuldokló szíven. Bizonyos nemes fajtájú paripákról mesélik, hogy ha rettenetesen nekihajtják és feltüzelik őket, pusztá ösztönből felharapják egy erüket, hogy lélegzethez jussanak. Sokszor én is így érzem magam, szeretném megnyitni az eremet, hogy hozzájussak az örök szabadsághoz.

Március 24.

Elbocsátásomat kértem az udvartól, és remélem, meg is kapom, ti pedig bizonyára meg fogjátok bocsátani, hogy nem kértem rá előzetesen az engedelmeteket. Sehogy se volt már maradásom, és azt, amit mondtatok volna, hogy a maradásra rávegyetek, mind tudom, így aztán... Hozd a dolgot szirupban anyám tudomására, nem tudok segíteni magamon, és neki is bele kell nyugodnia, hogy rajta sem tudok segíteni. Biztosan fájni fog neki. Látni, hogy a szép iram, amellyel a fia egyenesen a titkos tanácsosság és a követi állás felé tartott, egyszerre csak megáll, és a paripával vissza kell fordulni az istállóba. Most már gondolatok, amit akartok, és kombináljátok a lehetséges eseteket, hogy miképpen lehetett és kellett volna maradnom; én, mondom, megyek, s hogy tudjátok, hová, hát itt van ... herceg, aki nagyon kedveli a társaságomat; miután hallott a szándékomról, kért, menjek vele a birtokára, és töltssem ott a szép tavaszt. Teljesen a magam ura leszek, ígérte, s minthogy bizonyos pontig megértjük egymást, szerencsét próbálok, és vele megyek.

Április 19.

ÉRTESÍTÉSÜL

Köszönöm két leveledet. Nem feleltem, mert hevertettem ezt a lapot, míg felmentésem meg nem jön az udvartól; féltem, hogy anyám esetleg a miniszterhez fordul, és megnehezíti szándékomat. Most azonban megvan a döntés, itt a felmentésem. Nem akarom elmesélni, mily nehezen adták meg, és hogy mit ír a miniszter: megint lamentálni kezdenétek. A nagyherceg huszonöt aranyat küldött búcsúzól, oly szavak kíséretében, hogy könnyekig meghatott; így aztán nincs szükségem az anyám pénzére, amit legutóbb kértem.

Május 5.

Holnap utazom innen, és mert a szülőhelyem csak hat mérföldnyire esik ki utamból, azt is felkeresem, és gondolatban visszatérek a régi, boldog, álmodó napokba. Ugyanazon a kapun fogok bemenni, amelyen anyám velem együtt kiköltözött, mikor apám halála után elhagyta azt a drága, meghitt helyet, hogy bezárkózzék mostani kibírhatatlan városába. Adieu, Wilhelm, majd hallasz az utamról.

Május 9.

Egy zarándok minden áhítatával kerestem fel szülőhelyemet, és sok váratlan érzés fogott el. A nagy hársnál, amely a város előtt negyedóránnyira van S... felé, megállítottam a postakocsit, kiszálltam és a kocsist továbbküldtem, hogy gyalogosan és szívem szerint és elevenen végigkóstoljak minden emléket. Ott álltam a hárs alatt, mely egykor, gyermekkoromban, célja és határa volt sétáimnak. Milyen változás! Akkor boldog tudatlanságban kivágyódtam az ismeretlen világba, ahol annyi táplálékot, annyi élvezetet reméltem szívem számára, amennyi betöltheti és kielégítheti sóváran röptülő lelkemet. Most visszatérek a nagyvilágból - ó, barátom, hány füstbe ment reménnyel, hány romba dőlt tervvel! - Néztem a hegységet, amint előttem feküdt, a hegységet, ahová ezerszer vágytam. Órák hosszat el tudtam itt ülni, és odakíváncoztam, egész lelkemmel bele kívántam veszni az erdőkbe, a völgyekbe, melyek oly barátságos félhomályban rajzolódtak ki a szemem előtt; és ha aztán megszabott időre haza kellett mennem, mily rosszul esett elhagynom ezt a drága helyet! - Közeledtem a városhoz, a régi, ismert, kertés házikókat mind sorra üdvözöltem, az újak nem tetszettek, sem semmiféle egyéb változtatás, amit csináltak. Beléptem a kapun, és rögtön és egészen megtaláltam régi magamat. Barátom, nem akarok részletekbe bocsátkozni; amilyen varázslatos volt a viszontlátás, éppoly egyhangú volna elbeszélni. Elhatároztam, hogy a piactéren szálllok meg, régi házunk tőzsomszédságában. Odamenet láttam, hogy az iskolaszobából, amelybe egy jóra való öreg néni valaha beszorította a gyermekkorunkat, szatócsbolt lett. Eszembe jutott mindaz a nyugtalanság, mindaz a könny, zavar és szívszorongás, amit abban a kis lyukban kiálltam. - Minden lépés meglepetést hozott. Szentföldi zarándok nem talál annyi ponton vallásos emléket, és a lelkét aligha tölti be ennyi szent elragadtatás. - Ezer mozzanat helyett csak még egyet! Lefelé mentem a folyóparton, egész egy bizonyos udvarig; hajdan is ez volt az utam, ez volt a hely, ahol mi, fiúk, békázásban gyakoroltuk magunkat, hogy lapos kavicsot melyikünk tud többször ugratni a vízen. Oly élő volt minden emlékem: hogy álltam itt néha, hogy bámultam az elfutó vizet, milyen csodás sejtésekkel követtem az útját, milyen kalandosnak képzeltem azokat a tájakat, ahová folyik, és hogy milyen hamar ütközött korlátokba a képzeletem; pedig tudtam, tovább kell folynia, mindig tovább, míg végül egészen belevesztem valami láthatatlan messzeség szemléletébe. - Látod, barátom, ilyen korlátozottak és ilyen boldogok voltak nagyszerű ősapáink, ilyen gyermeki volt az érzésük, a költészetük! Ha Ulisszesz a mérhetetlen tengerről és a végtelen földről beszél, a szava oly igaz, emberi, bensőséges, szűk és titokzatos. Mit érek vele, ha ma minden iskolás gyerekkel el tudom darálni, hogy a föld gömbölyű? Az embernek csak kevés rögre van szüksége, hogy örülhessen rajta, még kevesebb, hogy pihenjen alatta.

Most itt vagyok a herceg vadászkastélyában. Az úrral egész jól meg lehet férni, egyszerű és igaz lélek. Különös emberek vannak körülötte, sehogy se értem őket. Nem látszanak csirkefogóknak, és a külsejük mégsem vall becsületes emberre. Néha becsületeseknek gondolom őket, és mégsem tudok bízni bennük. Amit még sajnálok, az az, hogy a herceg sokszor beszél olyan dolgokról, amelyeket csak hallott és olvasott, és pedig teljesen ama nézőpontok szerint, ahogy azok a mások elébe állították őket.

És aztán többre becsüli eszemet és tehetségemet, mint a szívemet, pedig ez az egyetlen büszkeségem, egyetlen forrása mindennek, minden erőnek, minden üdvösségnek és minden nyomorúságnak. Ah, amit tudok, azt mindenki tudhatja - a szívem egyedül csak az enyém.

Május 25.

Járt valami a fejemben, amiről nem akartam szólni nektek, amíg meg nem valósul: most, hogy fuccs neki, az se baj. El akartam menni a háborúba; a terv sokáig nyomta a szívemet. Főként azért jöttem ide a herceggel, aki tábornok az ...-i seregben. Egy sétán felfedtem előtte szándékomat; ő lebeszélte, és több szenvedélynek, mint szeszélynek kellett volna fűtenie a tervemet ahhoz, hogy ne hallgassak az érveire.

Június 11.

Bármit mondasz, nem maradhatok tovább. Mi dolgom itt? Unatkozom. A herceg marasztal, amennyire csak lehet, s mégsem találok a helyemet. Alapjában véve semmi közünk egymáshoz. Értelmes férfi, de az értelme egészen közönséges; társalgása nem szórakoztat jobban, mint egy jól megírt könyv. Egy hétig még itt maradok, és aztán megint nekivágok a bolyongásnak. A legjobb, amit itt csináltam, az, hogy rajzoltam. A hercegnek van műérzéke, és még több volna, ha az az undok tudományoskodás és a lapos terminológia nem korlátozná. Néha össze kell harapnom a fogaimat, ha forró képzelettel vezetem a természetben és a művészetben, és ő azt hiszi, hogy bölcsen fején találta a szöveget, mikor valami avas műszóval közbeügyetlenkedik.

Június 16.

Persze hogy csak vándor vagyok, zarándok e földön! Ti talán többek vagytok?

Június 18.

Hová készülök? Megsúgom neked, de csak bizalmasan. Két hétig mégiscsak itt kell maradnom, és elhitettem magammal, hogy azután meg akarom tekinteni az ...-i bányákat; tulajdonképpen azonban nem vágyom oda, csak Lottéhoz akarok megint közelebb lenni, ez az egész. Nevetek a szívemen - és megteszem, amit akar.

Július 29.

Nem, jól van! minden jól van! - Én - az ő férje! Ó, teremtő Istenem, ha megadtad volna ezt az üdvösséget, egész életem egyetlen imádság lett volna. Nem akarok pörlekedni, és bocsásd meg ezeket a könnyeket, bocsásd meg esztelen vágyaimat! - Ő a feleségem! Ha a világ legdrágább teremtését karomba zárhattam volna... Egész testem végigborzong, Wilhelm, ha Albert átfogja azt a karcsú derekat.

És, szabad megmondanom valamit? Miért ne, Wilhelm? Velem boldogabb lett volna, mint övele! Ó, Albert nem az az ember, aki ennek a szívnek minden vágyát betöltheti. Bizonyos hiánya e megérzőképességnek, valami hiány - vedd, ahogy akarod; hogy a szíve nem dobban meg vele együtt - ó! - egy kedves könyv valamely lapjánál, amelynél az enyém és a Lottée egybedobban; száz más esetben, mikor úgy hozza a véletlen, hogy egy harmadiknak a cselekedete megszólaltatja az érzéseinket. Drága Wilhelm! - Ámbár Albert egész lelkével szereti, és mit nem érdemel az ilyen szerelem!

Megzavart egy kiállhatatlan alak. Könnyeim felszáradtak. Szórakozott vagyok. Adieu, barátom.

Augusztus 4.

Nemcsak én jártam így. Minden ember csalódik a reményeiben, vesztes marad a várakozásaiban. Meglátogattam azt a derék asszonyt a hárs alatt. Az idősebb fiúcska elém futott, ujjongó öröme előhívta az anyát is, aki nagyon levertnek látszott. Első szava ez volt:

- Jó uram, meghalt a Hansom!

A legkisebb fiacskája volt. Nem bírtam felelni.

- A férjem pedig - folytatta - visszajött Svájcból, és nem hozott semmit, és ha nincsenek jó emberek, koldulnia kellett volna hazáig, útközben lázas beteg lett.

Nem tudtam mit mondani neki, és adtam valamit a fiúnak, az asszony néhány almával kínált, amit elfogadtam, és elhagytam a szomorú emlékű helyet.

Augusztus 21.

Minden pillanat és esemény kizökkent magamból. Néha földereng ugyan előttem az élet vidám tekintete. Ó, csak egy szempillantásra! - Ha így elmerülök az álmodozásba, nem bírok szabadulni egy gondolattól: mi lenne, ha Albert meghalna? Akkor te! igen, és akkor ő - és futok az agyrém után, míg oly szakadékok szélére nem visz, amelyektől visszarettenek.

Ha kimegyek a kapuhoz, azon az úton, amelyen először kocsiztam, hogy Lottét a bálba vigyem, milyen másnak látok ma mindent! Elmúlt minden, elmúlt! Semmi jel abból a világból, egyetlen érverés sem maradt meg akkori érzéseimből. Úgy érzem, mintha kísértet volnék, aki visszatér a kiégett, elpusztult kastélyba, melyet egykor, mint virágzó fejedelem, ő épített, és minden tündöklő dísszel felékesített, és halálos ágyán is reménykedve hagyott szeretett fiára.

Szeptember 3.

Néha nem bírom felfogni, hogyan szeretheti más, hogyan szabad másnak szeretnie, mikor én annyira csak őt szeretem, oly igazán, oly erősen, s nem ismerek mást, nem tudok mást, s nincs senki másom, csak ő!

Szeptember 4.

Bizony, ez így van. Amint a természet őszebe hajlik, ősz lesz bennem és körülöttem. Leveleim elsárgulnak, és a szomszéd fák lombja már lehullott. Nem írtam neked egy parasztlegényről, rögtön, hogy idejöttem? Kérdezősködtem utána Wahlheimban; azt beszélnek, hogy elkergették a helyéből, és egyebet senki sem akar tudni róla. Tegnap véletlenül talákoztam vele az úton, egy másik falu felé menet, megszólítottam, és ő elmesélte a történetét, amely kétszeresen, háromszorosan hatott rám - könnyen meg fogsz érteni, ha majd elmondom. De mire jó mindez? mért nem tartom meg magamnak, ami szorongat és bánt? mért keserítelek még téged is? mért adok minduntalan alkalmat arra, hogy szánj és szidj? Mindegy, ennek is hozzá kell tartoznia a sorsomhoz!

Csendes szomorúsággal, amelyen némi féltékenység ütött át, válaszolt először kérdéseimre a legény; de csakhamar nyíltabb lett, mintha egyszerre ismét rám és magára ismerne, bevallotta a hibáit, elpanaszolta szerencsétlenségét. Bár ítélőszéked elé állíthatnám minden egyes szavát, barátom! Bevallotta, sőt a visszaemlékezés bizonyos gyönyörével és boldogságával beszélt el, hogy szenvedélye nap nap után erősödött a gazdasszonya iránt, s végül már nem tudta, mit

csinál, nem tudta, mint mondta, hogy hova tegye a fejét. Sem enni, sem inni, sem aludni nem tudott, a torka elszorult, tette, amit nem kellett volna, elfelejtette, amivel megbízták, olyan volt, mint akit rossz szellem szállt meg, míg egy nap, mikor tudta, hogy az asszony fent van az egyik felső kamrában, utána ment, jobban mondva, utána húzta valami; minthogy aztán az asszony nem akarta meghallgatni, erőszakkal próbálta hatalmába keríteni, nem tudja, mi volt vele, és Isten a tanúja, hogy mindig tisztességes szándékkal volt iránta, és semmit sem kívánt forróbban, mint hogy feleségül vegye, hogy együtt éljék le az életüket. Egy idő múlva akadozni kezdett az előadásában, mint akinek van még a nyelvén valami, de nem mer előhozakodni vele; végül félénken mégis bevallotta azt is, hogy az asszony miféle apró bizalmaskodásokat engedett meg, és milyen közel eresztette magához. Kétszer-háromszor abba hagyta a történetet, és ismételten a legélénkebben tiltakozott: nem azért mondja mindezt, hogy befeketítse, mint mondta, vele az asszonyt, hiszen éppúgy szereti és becsüli, mint azelőtt, ilyesmi soha el nem hagyta az ajkát, és az egész csak azért mondja el nekem, mert meg akar győzni, hogy mégsem egészen meghibbant és oktalan ember. - És itt, barátom, megint elkezdem a régi nótámat, amit örökké fűjni fogok: bár le tudnám írni ezt az embert, ahogy előttem állt, ahogy most is előttem áll! Bár jól el tudnék mondani mindent, hogy érezd, mennyire együtt érzek, mennyire együtt kell éreznem a sorsával. De elég, ismered a sorsomat, ismersz engem is, így hát nagyon jól tudod, mi az, ami minden boldogtalanhoz, ami különösen ehhez a boldogtalanhoz vonz.

Átolvasva a levelemet, látom, hogy elfelejtettem feltárni a történet végét, amit azonban könnyű hozzáképzelned. Az asszony védekezett; közbelépett a bátyja, aki már rég gyűlölte, már rég kinézte a házból a legényt, mert félt, hogy ha a húga megint férjhez megy, gyerekei elesnek az örökségtől, amire most, minthogy az özvegy gyermektelen, szép reményeik vannak; ez az ember aztán rögtön kidobta a házból, és úgy dobra ütötte az esetet, hogy az asszony, még ha akarta volna, akkor se fogadhatta volna vissza a legényt. Most új bérese van, de mondják, már emiatt is összeveszett a bátyjával, és biztosra veszik, hogy hozzámegy; neki azonban, a régi legénynek, eltökélt szándéka, hogy ezt nem éri meg.

Amit mesélek, nem túlzás, nincs benne szépítgetés, sőt azt mondhatom, hogy gyengén, igen gyengén meséltem el, és elrontottam, mert hagyományos, illedelmes szavainkkal adtam elő.

Nem költői kitalálás tehát az ilyen szerelem, hűség és szenvedély. Él ez, a legtisztább formában él, olyan rendű emberek között, akiket mi műveletleneknek, akiket durváknak nevezünk. Mi, műveltek - semmivé műveltek! Olvasd, kérlek, áhítatosan a történetet. Én ma, mikor ezeket írom, nyugodt vagyok; látod az írásomon, hogy nem lobogok és robogok, úgy mint máskor. Olvasd, drága szívem, és gondold meg, hogy barátodnak is ez a története. Igen, így jártam én, így fogok járni, s nincs bennem félannyi erő; félannyi határozottság, mint abban a szegény boldogtalanban, akihez hasonlítani is alig merem magamat.

Szeptember 5.

Lotte pár sort írt a férjének, vidékre, ahol az a dolgait intézte. Így kezdődött: „Drágám, kedvesem, jöjj, mihelyt tudsz, szívrepesve várlak.” - Egy barátjuk, aki bejött, hírül hozta, hogy Albert bizonyos körülmények miatt egyelőre még nem térhet vissza. A cédula ott maradt, és este a kezembe került. Elolvastam és elmosolyodtam; Lotte megkérdezte, miért.

- Mily isteni ajándék a képzelet - mondtam -, egy pillanatra sikerült elhítenni magammal, hogy ez a levél nekem szól.

Nem felelt, úgy látszik, nem tetszett neki a dolog, és én hallgattam.

Szeptember 6.

Nehezemre esett, de végül elhatároztam, hogy levetem egyszerű kék frakkomat, melyben először táncoltam Lottéval; már szörnyen megkopott. Csináltattam egy másikat, épp olyat, gallérral és kihajtóval, és ugyanolyan sárga mellényt és nadrágot hozzá.

De azért mégsem egészen olyan. Nem tudom... Remélem, idővel majd ez is kedvesebb lesz.

Szeptember 12.

Lotte néhány napra elutazott, hogy Albertet hazahozza. Ma bementem a szobájába, ő eléм jött, és ezer örömmel csókoltam meg a kezét.

A tükörről egy kanári röpült a vállára.

- Új barátom - mondta Lotte, és kezére csalogatta a madarat -, a kicsikéimnek szántam. Milyen édes! Nézze csak! Ha kenyeret adok neki, verdes a szárnyaival, és oly szépen csipeget. Meg is csókol, nézze!

S ahogy odatartotta száját a madárnak, az oly kedvesen bújt az édes ajkakhoz, mintha érezte volna az üdvösséget, amelyben részesült.

- Hadd csókolja meg magát is - mondta Lotte, és nekem nyújtotta a madarat.

A kis csőr megtette az utat az ő ajkától az enyémig, és a csipentő érintés olyan volt, mint a szerelmes gyönyörűség valami lehelete, sejtelve.

- Az ő csókja - mondtam - nincs minden hasznos vágy híján, táplálékot keres, és az üres becézés után kielégítetlenül tér vissza.

- Eszik is a számból - felelte Lotte.

Néhány morzsát nyújtott a madárnak az ajkával, amelyen az ártatlan, odaadó szeretet minden gyönyörűsége mosolygott.

Én elfordultam. Nem kellett volna így tennie! Nem kellene, hogy a mennyei ártatlanságnak és üdvösségnek ezekkel a képeivel ingerelje fantáziámat, és felébressze szívemet álmából, melybe az élet közönye néha ringatja! - De miért ne? - Úgy megbízik bennem! Tudja, mennyire szeretem!

Szeptember 15.

Meg lehetne örülni bele, Wilhelm, hogy vannak értelmetlen és érzéketlen emberek, akik nem látják azt a keveset, aminek még értéke van ezen a földön. Ismered a diófákat, melyek alatt Lottéval a st...-i derék papnál ültem, a remek diófákat! amelyek, lelkemre mondom, mindig a legnagyobb gyönyörűséggel töltöttek el. Milyen meghitté tették a paplak udvarát, milyen hűvössé! És milyen fenséges volt a terebélyük! s emléküк visszavitt egészen azokig a derék papokig, akik annyi esztendővel ezelőtt ültették őket. A tanító gyakran emlegette előttünk egyikük nevét, amelyet a nagyapjától hallott; kitűnő ember lehetett, emlékét mindig szentnek éreztem a fák alatt. Mondom neked, a tanítónak könnybe lábadt a szeme, mikor tegnap arról beszélünk, hogy kivágták őket... Kivágták! Meg tudnék örülni, le tudnám ütni azt a kutyát, aki az első csapást rájuk mérte. S nekem, aki agyon tudnám búsulni magamat, ha két ilyen fa állna az udvaromban, és az egyik elkorhadna a vénségtől, látnom kell a pusztulásukat. Drága barátom, valami mégis vigasztal! Van még emberi érzés! Az egész falu morog, és remélem, a papné majd megérzi a vajon meg a tojáson, meg a többi járandóságon, hogy milyen sebet ütött

a faluján. Mert ő az, az új papné (az öreg lelkészünk is meghalt), szikár, beteges teremtés, akinek épp elég oka van, hogy ne törődjék a világgal, mivelhogy övele sem törődik senki. Bolond, tudákos nő, folyton a kánont bújja, rengeteget buzgólkodik a kereszténység új divatú erkölcskritikai reformján, és vállát vonogatja Lavater rajongásai fölött, és egészen tönkrement egészsége miatt az égvilágon semmiben sem telik öröme. Csak ilyen kreatúrának juthatott az eszébe, hogy a diófáimat kivágassa. Látod, nem tudok hová lenni! Képzeld, a lehulló levelek bepiszkolják és nyirkossá teszik az udvarát, a fák elveszik előle a napvilágot, és ha a dió megéri, a fiúk kövel hajigálják, és ez neki az idegeire megy, megzavarja mélységes töprengéseiben, amikor Kennikotot, Semlert és Michaelist összeveti. Látva, hogy a falubeliek, kiváltképp az öregje, oly elégedetlenek, megkérdeztem:

- Miért túrtétek?

- Mitévők legyünk itt, faluhelyen - felelték -, ha a bíró akarja?

Hanem valami nagyon jól jött. A bíró meg a pap, aki maga is szeretett volna egy kis hasznot látni a felesége szeszélyeiből, amelyekből úgysem lett zsírosabb a levele, osztzkodni akart; de megtudta a dolgot a kamara, és azt mondta, hogy: ide vele! mert még régi jogigénye volt a paplaknak arra a részére, ahol a két fa állt, és eladta a fát a legtöbbet ígérőnek. Most ott fekszenek! Ó, ha én fejedelem volnék! majd ellátnám én a papné, a bíró meg a kamara... Fejedelem! - persze ha fejedelem volnék, mit törődném akkor az országom fáival!

Október 10.

Ha csak fekete szemét látom, már jól vagyok! És bosszant, hogy Albert nem látszik olyan boldognak, mint - remélte - mint én - gondolnám, hogy - ha. - Nem szeretem a gondolatjeleket, de itt nem tudom magamat másképp kifejezni - és azt hiszem, ez is elég érthető.

Október 12.

Osszián kiszorította szívemből Homéroszt. Milyen világba visz ez a fenséges költő! Vándorolni a pusztán, a zúgó fergetegben, amely gőzölgő ködökben az ősök szellemeit hozza elének a hold derengő fényénél. A hegy felől, mialatt bömböl az erdei folyam, hallani a barlangjuktól kisíró szellemek foszlányos jajongását és nemes halállal elhullt kedvesének négy, moha földte, fűlepte sírkövénél a zokogó leány öngyilkos panaszát. Ha aztán övele találkoztam, az ősz, vándor bárdal, aki a rengeteg pusztán atyáinak a nyomdokát keresi, és ah! a sírköveit találja, és feljajdulva az édes esti csillagra tekint, amely a hánykódó tengerbe rejtőzik, és lelkében megelevenednek a múlt idők, mikor még biztató fénysugár ragyogott a vitézek veszélyeire, és a hold süttött diadalmasan hazatérő, koszorús hajójukra. Ha olvasom homlokán a mély bánatot, ha látom az utolsó elárvult hőst, amint végképp kimerülve tántorog a sírja felé, és hogy elköltözöttjei árnyának erőtlen jelenéből hogyan szív magába mindig új és fájdalmasan izzó örömeiket, és hogy a hideg földre, a magasán rengő fűre tekint és felkiált: „Eljő majd a vándor, eljő majd, aki ismert szépségem idején”, s megkérdezi majd: „Hol van a dálnok, Fingal dicső fia?” Lába tovalép a sírom fölött, és ajka hiába szólít a földön. - Ó, barátom! ilyenkor szeretném, mint nemes fegyverhordozó, a kardomat kirántani, fejedelmemet egyszerre megváltani a lassan elhaló élet rángó kínjaitól, és lelkemet utánaküldeni a megszabadított félistennek.

Október 19.

Ah, ez az üresség! ez a szörnyű üresség, amit itt érzek a lelkemben! - Sokszor gondolom: ha csak egyszer, csak egyszer szívedre szoríthatnád őt, ez az egész úr ki lenne töltve.

Október 26.

Úgy van, barátom, biztos vagyok benne, biztos és egyre biztosabb, hogy egy teremtménynek a léte keveset, nagyon keveset számít. Lottét meglátogatta egy barátnője, s én a szomszéd szobába mentem, és elővettem egy könyvet, és nem tudtam olvasni, és aztán tollat fogtam. Hallottam csendes beszélgetésüket; jelentéktelen dolgokat meséltek egymásnak, városi híreket: ez a nő férjhez ment, az meg beteg, nagyon beteg.

- Száraz köhögése van, arccsontjai kiállanak, és ájuldozik; krajcárt sem adnék az életéért - mondja az egyik.

- N. N. is a végét járja - felelt Lotte.

- Egész felpuffadt - folytatta a másik.

És az én eleven képzeletem odavitt a szerencsétlenek ágyához; láttam, milyen kelletlenül fordítanak hátat az életnek, milyen... Wilhelm! és hát ezek az asszonykák úgy beszéltek minderről, ahogy arról szokás beszélni - hogy egy idegen meghal. - És ha szétnézek és megnézem a szobát, és körös-körül látom Lotte ruháit és Albert iratait, és ezeket a bútorokat, amelyekkel úgy összebarátkoztam, még ezzel a tintatartóval is, és elgondolom: „Nézd, mi vagy most ebben a házban! Mindenében részesülsz. Barátaid tisztelnek! gyakran örülnek neked, és szíved úgy érzi, hogy nem élhet nélkülük; és mégis - ha most elmennél, ha távoznál ebből a körből? éreznék-e vajon, meddig éreznék az űrt, amelyet elvesztésed a sorsukba szakítana? meddig?” - Ó, olyan mulandó az ember, hogy ott is, ahová biztosan tapad az élete, ott is, ahol egyedül hathat igazán jelenlétével, kedveseinek az emlékezetében, lelkében - hogy ott is ki kell hunynia, onnan is el kell tűnnie, és oly hamar!

Október 27.

Sokszor szeretném széttépni a keblemet és bezúzni a koponyámat, amiért oly kevesek lehetünk egymásnak. Ah, a szerelmet, örömet, boldogságot és gyönyörűséget, melyet nem magam viszek magammal, nem adja meg soha a másik, és ha túlsordul is a szív az üdvösségtől, nem tudom boldogítani a másikat, ha hidegen és erőtlően áll előttem.

Október 27., este.

Annyi mindenem van, és az érzés, amely őhöz fűz, mindent elnyel, annyi mindenem van, és önelkül minden megsemmisül.

Október 30.

Ha vagy százszor nem voltam már azon a ponton, hogy a nyakába borulok! A nagy Isten tudja, hogy érzi magát az ember, mikor annyi gyönyörűséget lát lebegni maga körül, és nem nyúlhat hozzá; pedig a hozzányúlás az ember legtermészetesebb ösztöne. Nem nyúlnak a gyerekek minden után, amit meglátnak? - És én?

November 3.

Tudja Isten! Oly sokszor fekszem le azzal a kívánsággal, sőt néha azzal a reménnyel, hogy nem ébredék fel többé: és reggel kinyitom a szememet, látom megint a napot, és nyomorult vagyok. Ó, bár volnék szeszélyes, bár tolhatnám a hibát az időjárásra, egy harmadik személyre, valami nem sikerült vállalkozásra, akkor csak félig nyomna a kedvetlenség túrhetetlen terhe. Jaj nekem! túlságosan érzem, hogy egyes-egyedül én vagyok a hibás - nem, nem hibás! Szóval, bennem van a forrása minden nyomorúságnak, ahogy valaha bennem volt a forrása minden üdvösségnek. Nem vagyok-e még mindig ugyanaz, aki valaha szinte lebegett az érzés szárnyain, aki előtt Édenkert tárult fel minden lépésnél, akinek a szíve egy egész világot tudott magához ölelni? És ez a szív most halott, nem csap ki már belőle az elragadtatás, szemem kiszáradt, és érzékeim, melyeket nem üdít frissítő könny, fájdalmas redőkbe vonják homlokomat. Sokat szenvedek, mert elvesztettem azt, ami életem egyetlen gyönyörűsége volt, azt az éltető, szent erőt, amellyel világokat teremtettem magam körül; vége! - Ha ablakomon át kinézek a távoli dombra, amint a reggeli nap áttöri fölötte a ködöt, és beragyogja a csöndes rétet, és lombjavesztett fűzfái közt felém kígyózik a szelíd folyó - ó, ha ez a dicső természet oly mereven áll előttem, mint egy lakkozott festmény, és minden szépsége egyetlen csöpp boldogságot sem tud szívemből felszivattyúzni az agyamba, és az egész fickó úgy áll az Isten színe előtt, mint egy elapadt kút, mint egy kiszáradt vödör. Sokszor leborultam a földre, és könnyekért kértem az Istent, ahogy a szántóvető esőért könyörög, ha izzó vas fölötte az ég, és szomjan haldoklik körülötte a föld.

De ah! érzem, Isten nem a mi viharos könyörgéseink szerint ad esőt és verőfényt, és azok az idők, melyeknek emléke úgy kínoz, miért voltak oly üdvözítőek, ha nem azért, mert türelmesen vártam az ő szellemét, és bensőséges, hálás, egész szívvel fogadtam a gyönyört, amelyet rám árasztott!

November 8.

Szememre vetette a kicsapongásaimat! ah, és olyan kedvesen! A kicsapongásaimat, hogy egy pohár bor néha az egész palack kiürítésére csábít.

- Ne tegye! - mondta. - Gondoljon Lottéra!

- Gondoljak?! - válaszoltam. - Kell erre felszólítania? Gondolok! - Nem gondolok! Maga mindig a lelkem előtt áll. Ma ott ültem, ahol a minap kiszállt a kocsiból...

Másról kezdett beszélni, hogy jobban bele ne mélyedjek a textusba. Drága barátom! végem van! azt tehet velem, amit akar.

November 15.

Köszönöm, Wilhelm, drága részvétedet, jóakarató tanácsodat, és kérlek, légy nyugodt. Hagyd, hogy végigszenvedjem az egészet, minden kimerültségem ellenére van még elég erőm, hogy kiláboljak belőle. Tudod, tisztelen a vallást, érzem, hogy sok fáradtnak bot, sok epedőnek enyhülés. De - lehet-e, kell-e, hogy mindenkinek az legyen? Ha körülnézel a nagyvilágban, ezeket látsz, akiknek nem az, ezeket, akiknek nem lesz az, akár prédikálják, akár nem, és kell-e, hogy nekem az legyen? Nem mondja-e maga az Isten Fia: hogy azok lesznek körülötte, akiket az Atya neki adott? És ha engem nem adott neki? ha engem magának akar megtartani, ahogy a szívem súgja? - Kérlek, ne érts félre, ne láss valahogy gúnyt ezekben az ártatlan szavakban; egész lelkemet tárom most eléd, máskülönben bár hallgattam volna: hiszen mindarra, amiről más is éppoly keveset tud, mint én, nem szeretek szót vesztegetni. Nem

emberi sors-e, végigszenvedni a mértékünket, kiüríteni a poharunkat? - És ha a mennyei Isten is keserűnek érezte emberajkain a poharat, miért nagyozoljak és tegyek úgy én, mintha édesnek érezném? És miért szégyenkezzem abban a szörnyű pillanatban, mikor egész lényem lét és nemlét között remeg, mikor a múlt villámként lángol a jövő sötét szakadéka fölött, és köröttem minden elsüllyed, és velem együtt elpusztul a világ - nem az egészen önmagában visszaűzött, önmagát elveszített és feltartóztathatatlanul alázuhanó ember hangja-e, mikor felfelé hasztalan küszködő erőinek legmélyén azt csikorogja: „Én Istenem! én Istenem! miért hagytál el engem?” És szégyelljem e kifejezést, restelljem ezt a pillanatot, mikor az sem kerülte el, aki úgy göngyöli az egeket, mint egy kendőt?

November 21.

Nem látja, nem érzi, hogy mérget készít, amely elpusztít mindkettőnket, és én maradéktalan gyönyörrel szürcsölöm fenéki a poharat, amelyet romlásomra felém nyújt. Mit ér a jóságos tekintet, amellyel gyakran - gyakran? -, nem, nem gyakran, de néha mégis rám néz, a szívesség, amellyel érzelmem, egy-egy önkéntelen kitérését fogadja, az együttérzés a gyötrődésemmel, ahogy az a homlokára rajzolódik?

Tegnap, mikor elmentem tőle, kezét nyújtotta, és azt mondta:

- Adieu, drága Werther!

Drága Werther! Először történt, hogy drágának nevezett, s az öröm áthatott minden csontomon-velőmön. Százszor elismételtem magamban, és tegnap éjszaka, lefekvés előtt, mikor mindenfélét összefecsegettem, egyszerre csak azt mondtam magamnak:

- Jó éjszakát, drága Werther!

És aztán nevetnem kellett magamon.

November 22.

Nem imádkozhatom, hogy: „Hagyd meg nekem őt!”, és mégis, gyakran úgy érzem, hogy az enyém. Nem imádkozhatom, hogy: „Add nekem őt!”, hiszen már másé. Gúnyolódok a fájdalomamon, ha nem tenném, ellentétek egész litániája támadna.

November 24.

Érzi, mit tűrök, szenvedek. Ma a szívem mélyéig hatott a tekintete. Egyedül találtam; egy szót se szóltam, és ő rám nézett. És már nem a megejtő szépségét láttam benne, nem a derűs szellem ragyogását, mindez eltűnt a szemem elől. Sokkal csodálatosabb tekintet hatott rám, csupa legbensőbb részvét, legédesebb együttérzés. Miért nem omolhattam a lábához? miért nem válaszolhattam ezer csókkal borulva a nyakába? Zongorájához menekült, és édes, halk hangon kísért a dalt, amit játszott. Sohasem láttam ily gyönyörűnek az ajkait; mintha sóváran nyíltak volna ki, hogy szürcsölgék a hangszerből buggyanó édes hangokat, és mintha csak a titkos visszhang zengene vissza tiszta szájából. - Persze ha ezt úgy el tudnám mondani neked! - Nem bírtam tovább ellenállni, lehajoltam és megesküdtem: - „Sohasem fogom megkísérelni, hogy csókot nyomjak reátok, ajkak, melyeken az ég szellemei lebegnek.” - És mégis - akarom... Ó! látod, mint választófal áll a lelkem előtt... ez az üdvösség... és aztán elpusztulni, levezekelni ezt a bűnt - bűnt?

November 26.

Néha azt mondom magamnak: „Nincs még egy ilyen sors; magasztald a többieket boldognak - így még nem gyötrődött senki.” Aztán egy régi költőt olvasok, és úgy érzem, mintha a saját szívembe látnék. Oly sokat kiálltam! Ah, hát voltak előttem mások is ilyen nyomorultak?

November 30.

Magamhoz kellene, nem, nem szabad magamhoz térnem! Ahová lépek, mindenütt feltűnik valami, ami kihoz a sodromból. Ma! ó, végzet! ó, emberiség!

Déltájban a vízparton járok, nem volt kedvem ebédelni. Minden sivár volt, nedves-hideg nyugati szél fűjt a hegy felől, és a szürke esőfelhőre behúzódtak a völgybe. Messziről egy embert látok, rossz, zöld kabátban, amint a sziklák közt kotorászott, és szemmel láthatóan gyógyfüveket keresett. Mikor közelebb mentem hozzá, és a zajra, amit okoztam, megfordult, nagyon érdekes arcot pillantottam meg; valami csendes gyász volt a fő vonása, és egyébként nyílt, jó lélekre mutatott; fekete haját túvel két tincsbe szorította, és a többi erős fonatban csüngött le a hátán. Minthogy a ruhája alacsony sorsú emberre vallott, úgy véltem, nem veszi rossz néven, ha érdeklődöm a foglalkozása iránt, s ezért megkérdeztem, mit keres.

- Virágot keresek - mondta nagyot sóhajtva -, és nem találok.

- Nincs itt az ideje - feleltem mosolyogva.

- Annyi virág van - folytatta, miközben lejött hozzám. - Az én kertemben van rózsá meg lonc, kétfajta, az egyiket az apámtól kaptam, úgy nő, mint a gyom; már másodnapja keresem, és nem tudok rájuk akadni. Otthon is mindig van virág, sárga, kék meg piros, és az ezerjófűnek olyan szép a virága. Egyiket se találok.

Valami ijesztő titkot éreztem, és ezért kerülő úton kérdeztem:

- De hát mit akar a virágokkal?

Furcsa, rángó mosoly húzta el az arcát.

- Ha nem árul el - mondta, ajkára téve az ujját -, csakrot ígértem a kedvesemnek.

- Derék dolog - feleltem.

- Ó - folytatta -, neki sok mindene van, gazdag lány.

- És mégis örül a maga csokrának?

- Ó! - mondta. - Vannak ékszerei és koronája.

- És mi a neve?

- Ha az államtanács fizetne - válaszolt -, egészen más ember volnék! Bizony, valamikor olyan jól ment a sorom! Most végem. Én most...

Ég felé forduló, könnyes tekintete mindent kifejezett.

- Szóval boldog volt? - kérdeztem.

- Ah, bár lennék megint az! - mondotta. - Akkor olyan jól éreztem magamat, olyan könnyű, olyan jókedvű voltam, mint hal a vízben.

- Heinrich! - kiáltott most egy öregasszony, aki az úton felénk tartott. - Heinrich, hol bujkálsz? Mindenütt kerestünk, vár az ebéd!

- A fia? - kérdeztem, és az asszonyhoz léptem.

- Igen, az én szegény fiam - válaszolt. - Nehéz keresztet mért rám az Úr.

- Mióta ilyen? - kérdeztem.

- Csak fél esztendeje, hogy ilyen csendes - mondta. - Hála istennek, hogy már ennyire van, azelőtt egy álló esztendeig dühöngött, meg is láncolták a tébolydában. Most légynek se vét, csak mindig királyokkal meg császárokkal van dolga. Olyan jó, szelíd fiú volt, segített, hogy megélhesek, gyönyörű szép volt a keze vonása, és egyszerre csak búskomor lesz, forró lázba esik, aztán örjöngeni kezd, és most úgy van, ahogy látja az úr. Ha mind elmesálnám...

Félbeszakítottam beszéde árját és megkérdeztem:

- Milyen időt magasztal a fia, hogy akkoriban oly boldog volt, olyan jól érezte magát?

- Szegény bolond! - felelt szánakozó mosollyal az asszony. - Biztosan arra az időre gondol, amikor nem volt eszénél, mindig azt dicsérte; azt az időt, amit a bolondokházában töltött, ahol semmit sem tudott magáról...

Mint mennykőcsapás, úgy ért ez a közlés, valami pénzdarabot nyomtam az öreg markába, és gyorsan otthagytam őket.

- Amikor boldog voltál! - kiáltottam fel, a város felé sietve. - Amikor oly jól érezted magadat, mint hal a vízben! - Úristen! azt rendelted az ember sorsául, hogy ne legyen boldog, csak míg nem jön meg és ha csak ha már megint elment az esze! - Nyomorult! és mégis, hogy irigylem a sötétségedet, elméd zavarát, amelyben sorvadozol! Te reménykedve indulsz el, hogy virágot szedj a királynődnek - télen -, és búsulsz, hogy nem találsz, és nem fogod fel, hogy miért nem találhatsz. De én - de én remény nélkül, cél nélkül kelek útra, és úgy térek haza, ahogy elindultam. - Te álmodozol, hogy mi volnál, ha az államtanács fizetne. Boldog teremtés! földi akadálnak tulajdoníthatod, hogy nem vagy boldog. Te nem érzel! nem érzed, hogy összetört szívedben, szétzilált agyadban van a nyomorúságod, amitől a föld minden királyai sem szabadíthatnak meg.

Pusztuljon vigasztalanul, aki gúnyolni képes egy beteget, mikor az a legtávolabbi forráshoz utazik, mely csak növeli majd a betegségét, fájdalmasabbá teszi a kimúlását! aki lenézi a gyötrődő szívet, mely, hogy szabaduljon lelkifurdalásaitól, és hogy ledobja lelke szenvedését, a Szent Sírhoz zárandokol! Minden lépés mely úttalan utakon a talpát hasogatja, enyhítő balzsam a szorongó léleknek, és minden lerobotolt napi út után sok gyötrelemtől megkönnyebbülve tér pihenőre a szív. - És szabad ezt örületnek mondanotok, ti párnán heverésztető szókufárok? - Örület! - Ó, Istenem! te látod a könnyeimet! Mikor úgyszólván elég szegénynek teremtetted az embert, kellett hozzá olyan testvéreket teremtened, akik még azt a kis bizalmat is elrabolják, amit beléd vet, tebeléd, te Mindeneket Szerető! Mert a gyógyító gyökérbe, a szőlő könnyeibe vetett bizodalom mi más, mint a benned való bizodalom, hogy mindenbe, ami bennünket körülvesz, gyógyító és enyhítő erőt rejtettél, melyre minden órában rászorulunk? Atyám! akit nem ismerek! Atyám! aki máskor egész lelkemet betöltötte, és most elfordítottad tőlem az orcád! szólíts magadhoz! ne hallgass tovább! hallgatásod nem fogja ezt a szomjúhozó lelket feltartóztatni. - És haragudhatna-e egy ember, egy apa, akinek váratlanul megtért fia a nyakába borul, és azt mondja: - Itt vagyok megint, Atyám! ne haragudj, hogy abba hagytam vándorutamat, melyet akaratom szerint még folytatnom kellett volna. A világ mindenütt egyforma, munkára és fáradalomra bér és öröm; de mit nekem ez? nekem csak ott jó, ahol te vagy, és én a te színed előtt akarok szenvedni és örülni. - És te, drága mennyei Atyám, elutasítanád őt magadtól?

December 1.

Wilhelm! az az ember, akiről írtam, az a boldog boldogtalan, írnok volt Lotte apjánál, és a Lotte iránti szenvedély, amit érzett, titkolt, feltárt, és ami miatt elbocsátották az állásából, megőrjítette. Érzed e száraz szavaknál, hogy a története mily irtózatosan megrázott, amikor Albert elmesélte, éppoly nyugodtan, mint ahogy talán te is olvasod.

December 4.

Kérlek... Lásd, végem van, nem bírom tovább! Ma mellette ültem... ültem, ő zongorázott, sok dalt egymás után, és milyen igaz érzéssel! milyen igaz... igaz... Mit akarsz! - Kishúga térde-
men a babáját cicomázta. Szememet előntötte a könny. Lecsüggesztettem a fejemet, és tekintetem a jeggyűrűjére esett - könnyeim szakadtak... És egyszerre csak abba a mennyei, édes énekbe kezdett, csak úgy egyszerre, és lelkemet átjárta a vigasztalás és a múlt emléke, annak az időnek az emléke, amikor ezt a dalt hallottam, a közbeeső sötét időknek, a keserűségnek, a füstbe ment reményeknek az emléke, és aztán... Fel s alá jártam a szobában, szívem fuldokolt a sok tóduló képtől.

- Az istenért - mondtam, heves kitöréssel feléje fordulva -, hagyja abba!

Abbahagyta és dermedten nézett rám.

- Werther - mondta aztán, és mosolya lelkem mélyéig hatott -, Werther, maga nagyon beteg, már attól is irtózik, ami a kedvence volt. Menjen! Kérem, nyugodjék meg!

Eltéptem magamat tőle, és - Úristen! te látod a nyomorúságomat, és végét fogod vetni.

December 6.

Hogy üldöz az alakja! Ébren és álomban egész lelkemet betölti! Itt, ha behunyom a szemem, itt a homlokomban, ahol a belső látóerő egyesül, itt áll az ő két fekete szeme. Itt! nem tudom ezt kifejezni. Ha behunyom a szememet, rögtön itt vannak; mint egy tenger, mint egy mélység pihennek előttem, bennem, betöltik agyam érzékeit.

Mi az ember, ez a magasztalt félisten! Nem hagyják cserben az erői épp akkor, amikor legnagyobb szüksége volna rájuk? És ha öröm szárnya röpíti vagy fájdalomba merül, nem akkor tartóztatja-e föl, nem éppen akkor rántja-e vissza valami a tompa, hideg öntudatba, amikor a végtelen teljességébe vágott beleveszni?

A KIADÓ AZ OLVASÓHOZ

Nagyon szeretném, ha barátunk utolsó, különös napjairól maradt volna annyi saját kezű bizonyosság, hogy ne kellene most elbeszéléssel megszakítanom hátrahagyott leveleinek sorát. Mindent elkövettem, hogy pontos adatokat gyűjtsek azoknak a szájából, akik jól ismerhették a történetét; a történet egyszerű, és néhány apróságtól eltekintve mindenkinek az előadásában egyezik; csak a cselekvő személyek lelkülete felől különböznek a vélemények, és oszlanak meg az ítéletek.

Mi vár ránk egyéb, mint az, hogy amit ismételt fáradozással megtudhattunk, lelkiismeretesen elbeszéljük, az elköltözöttnek ránk maradt leveleit beiktassuk, és ne vessük meg a legapróbb jegyzetet sem, amit találtunk; főleg azért, mert egyetlen cselekedetnek is, ha nem közönséges fajta emberek közt történik, oly nehéz felfedezni az igazi, legbensőbb rugóit.

A csüggedés és kedvetlenség egyre mélyebb gyökeret vert Werther lelkében, egyre jobban egymásba fonódott, és lassanként egész lényét hatalmába kerítette. Szellemének összhangja teljesen megbomlott, valami belső tűz és hevesség, amely természetének minden erejét összekuszálta, a legvisszásabb hatásokat idézte elő, és végül oly állandó kimerültségben tartotta, amelyből még riadtabban igyekezett kivergődni, mint ahogyan addig minden bajával küzdött. Szívének rettegése felemésztette szelleme egyéb erőit, elevenségét, éles ítélőerejét, szomorú társalgó lett, annál szerencsétlenebb és igazságtalanabb, minél boldogtalanabb lett ő maga. Legalább így mondják Albert barátai; azt állítják, hogy Werther egy tiszta, nyugodt embert, aki végre elérte rég óhajtott boldogságát, és az igyekezetét, hogy ezt a boldogságot a jövőben is megőrizze, nem volt képes helyesen megítélni, hiszen úgyszólván naponta felélte minden vagyonát, és estére már szenvednie és nélkülöznie kellett. Albert, mondják, nem változott meg ilyen rövid idő alatt, továbbra is az volt, akinek Werther kezdettől fogva ismerte, s annyira becsülte és tisztelte. Lottét mindennél jobban szerette, büszke volt rá, és kívánta, hogy mindenki más szintén elismerje a nagyszerű teremtést. Zokon lehetett-e tehát venni tőle, ha a gyanúnak még az árnyékát is el akarta hárítani, ha abban az időben még a legártatlanabb módon sem volt kedve senkivel megosztani ezt a drága kincset? Barátai bevallják, hogy Albert gyakran távozott a felesége szobájából, ha Werther Lotténál volt, de nem gyűlöletből vagy ellenszenvből barátja iránt, hanem csak azért, mert érezte, hogy Wertherre nyomasztóan hat a jelenléte.

Lotte apja megbetegedett, nem hagyhatta el a szobáját; így aztán kocsit küldött, és Lotte kiment hozzá. Szép téli nap volt, az első erős havazás, fehér takaró fődte az egész tájat.

Werther másnap reggel utána ment, hogy hazakísérje, ha Albert nem mehetne érte.

A derűs idő csak kevésbé hatott sötét kedélyére, tompa szorongás nyomta a lelkét, a szomorú képek már belevénültek, és kedélyének minden mozgása csak az volt, hogy egyik fájdalmas gondolatból a másikba vetődött.

Minthogy örök békétlenségben élt magával, mások állapotát is aggasztóbbnak és zavarosabbnak látta; azt hitte, hogy megrontotta a szép viszonyt Albert és a felesége közt, emiatt szemrehányásokat tett magának, amelyekbe titkos ingerültség keveredett a férj ellen.

Gondolatai útközben is e kérdés felé fordultak. - Bizony, bizony, mondta magában, némán összeszorítva fogait: így fest az a meghitt, gyöngéd, mindenben részt vevő baráti együttlét, a nyugodt, állandó hűség! Jóllakottság ez és közöny! Nem vonzza-e jobban Albertet minden nyomorult üzlet, mint ez a drága, gyönyörű asszony? Tudja-e értékelni a boldogságát? Becsüli-e Lottét, ahogy érdemli? Az övé, hát igen, az övé... Jól tudom, ahogy egyebet is tudok, azt hiszem, megszoktam a gondolatát, de még beleőrülök, belepusztulok... És nem hagyta-e már cserben a barátságunkat? Nem lát-e már Lotte iránti ragaszkodásomban is belenyúlást a jogaiba, és néma szemrehányást Lotte iránti figyelmességeimben? Jól tudom, érzem, nem lát szívesen, szeretne eltávolítani, terhére van a jelenlétem.

Gyors léptei sűrűn meg-megakadtak, gyakran megállt, mintha vissza akarna fordulni; mégis egyre tovább ment, s ilyen gondolatok és monológok közben mintegy akarata ellenére érkezett végül a vadászlakhoz.

Belépett a kapun, kérdezte, hol van az öregúr és Lotte, s kissé izgatottnak találta a házat. A legnagyobb fiú közölte vele, hogy odaát Wahlheimban szerencsétlenség történt, agyonütöttek egy parasztot! - Wertherre semmi különösebb hatást nem tett a hír. - Bement a szobába, és ott találta Lottét, amint éppen lelkére igyekezett beszélni az öregnek, aki betegsége ellenére át akart menni, hogy a helyszínen vizsgálja ki az esetet. Még nem tudták, ki a tettes, az agyonvert embert reggel a kapuja előtt találták; voltak bizonyos gyanúalapok: a halott egy

özvegyasszonynak volt a bérese, s az özvegnél régebben egy másik legény szolgált, aki valami összetűzés után került el a háztól.

Ezt hallva izgatottan pattant fel Werther.

Lehetséges ez? - kiáltott. - Át kell mennem, pillanatig se várhatok.

Wahlheimba sietett, minden emléke feltámadt, és egyetlen szempillantásra sem kételkedett benne, hogy a gyilkosságot az az ember követte el, akivel néhanapján beszélgetett, s akit úgy megkedvelt.

Hogy a korcsmához érjen, ahol a holttestet kiterítették, a hársak alatt kellett elmennie; most irtózott az egyébként annyira szeretett helytől. A küszöböt, melyen annyiszor játszadoztak a szomszéd gyerekek, vér mocskolta. Szerelem és hűség, a legszebb emberi érzelmek, erőszak-ká és halállá váltak. A hatalmas fák lombtalanul és zúzmarásan álltak ott, a szép bokrok, melyek áthajoltak a temető alacsony falán, már tarlottak voltak, és az ágak ritkásán átvillogtak a hóborította sírkövek.

Amint a korcsmához közeledett, ahol az egész falu összecsődült, egyszerre kiabálás támadt. Messziről egy fegyveres csapat tűnt fel, és mindenki azt kiabálta, hogy hozzák a gyilkost. Werther odanézett, és nem kételkedhetett sokáig. Úgy van! a béres volt, aki az özvegybe úgy belebolondult, és aki néma dühében, titkos kétségbeesésében bolyongva nemrég útjába vetődött:

- Mit tettél, te szerencsétlen! - kiáltott Werther, és a fogolyhoz lépett.

Az nézett rá, hallgatott, és végül nyugodtan ezt mondta:

- Nem lesz senkié, neki se lesz senkije.

Bevitték a korcsmába, és Werther elsietett.

A hatalmas, szörnyű élmény mindent felkavart a lelkében. Egy pillanatra kiragadta gyászából, lesújtottságából, közönyös tespedéséből; ellenállhatatlan erővel rázta meg a részvét, és kimondhatatlan vágy fogta el, hogy megmentse ezt az embert. Olyan szerencsétlennek érezte, még mint gonosztevőt is annyira ártatlannak találta, annyira beleképzelte magát a helyzetébe, hogy biztosra vette: másokat is meggyőzhet. Beszélni akart érdekében, máris a legélénkebb előadás tolult az ajkára, sietett a vadászház felé, és nem tudta megállni, hogy mindazt, amit a tisztartó előtt ki akart fejteni, útközben félhangon már előre el ne mondja.

Midőn a szobába lépett, ott találta Albertet, ez egy pillanatra lehangolta; de csakhamar összeszedte magát, és nagy tüzzel kifejtette felfogását a tisztartó előtt.

Az fejét csóválta néhányszor, és noha Werther a legnagyobb elevenséggel, szenvedéllyel és igazsággal mindazt felsorolta, amit ember egy másik ember mentségére felhozhat, a szónoklat, mint könnyen sejthetjük, nem győzte meg a tisztartót. Sőt, az öreg még azt se hagyta, hogy barátunk végezzen, hevesen szembeszállt vele, és megróttá, hogy orgyilkost vesz a védelmébe! Rámutatott arra, hogy ily módon felborulna minden törvény, megsemmisülne az állam minden biztonsága, s hozzátette azt is, hogy ő ilyen ügyben semmit sem tehet, hacsak nem akarja vállalni a legsúlyosabb felelősséget, s hogy mindennek rendben, az előírt úton kell lefolynia.

Werther még nem adta meg magát, s legalább azt kérte, hogy a tisztartó hunyjon szemet, ha azt az embert szökni segítenék! Az öreg ezt is elutasította. Albert, aki a végén maga is beleszólt a vitába, az öreg mellé állt: Wertheret leszavazták, és ő szörnyű gyötrelmek közepette távozott, miután a tisztartó többször megmondta:

- Nem, nem, az az ember menthetetlen!

Hogy milyen erősen hatottak rá e szavak, láthatjuk egy kis feljegyzésből, mely az iratai között volt, és amelyet bizonyára azon a napon írt.

„Menthetetlen vagy, te szerencsétlen! Jól látom, menthetetlenek vagyunk.”

Amit Albert legutóbb a fogolyról mondott, azt Werther rendkívül ellenszenvesnek találta: úgy vélte, hogy némi ingerültség volt benne öellene is, és noha többször átgondolva a dolgot, be kellett látnia, hogy a két férfinak igaza lehet, mégis úgy érezte, hogy saját legbensőbb természetét kéne megtagadnia, ha bevallaná, ha elismerné az igazukat.

Papírjai közt találtunk egy lapot, amely erre vonatkozik, és talán Alberthez való egész viszonyát feltárja.

„Hiába mondom el újra meg újra magamnak, hogy ő derék, jó ember, ha a dolog a szívemet tépi; nem tudok igazságos lenni.”

Mint hogy enyhe este volt, és az idő olvadásra kezdett hajolni, Lotte gyalog ment haza Alberttel. Útközben itt-ott körülnézett, mintha nélkülözné Werther kíséretét. Albert róla kezdett beszélni, és kifogást emelt, de igazságosan. Érintette Werther boldogtalan szenvedélyét, és kívánta, hogy bárcsak el lehetne távolítani.

- A mi érdekünkben is szeretném - mondta -, és kérlek - folytatta -, igyekezz más irányt szabni irántad való viselkedésének, ritkítani sűrű látogatásait. Az emberek felfigyelnek, és tudomásom van róla, hogy itt-ott már beszéltek a dolgról.

Lotte hallgatott, és Albert, úgy látszik, megértette hallgatását, legalábbis ettől kezdve nem említette előtte Werthert, és ha Lotte szóba hozta, nem folytatta vagy másfelé terelte a beszélgetést.

Az a hiábavaló kísérlet, melyet Werther a szerencsétlen parasztfiú megmentésére tett, egy kialvó láng utolsó fellobbanása volt; Werther csak annál mélyebben merült a fájdalomba és tétlenségbe, s különösen akkor volt csaknem magánkívül, mikor hallotta, hogy esetleg tanúnak idézik a legény ellen, aki most tagadni kezdett.

Mind ami kellemetlenség a közélet terén valaha érte, a követségen szenvedett sérelem, minden egyéb sikertelenség, ami bántotta, összevissza örvénylett lelkében. Úgy találta, hogy mindez valahogyan jogot ad neki a semmittevésre, úgy találta, hogy megfosztották minden kilátástól, hogy képtelen bármibe fogni, ami a mindennapi élet tennivalója, és így bánatos, örök-egyforma érintkezésben a kedves és szeretett teremtéssel, akinek nyugalját zavarta, magát teljesen átadva különös érzelmeinek, gondolkozásmódjának és végtelen szenvedélyének, céltalanul és reménytelenül sorvasztva viharzó erőit, egyre közelebb került a szomorú véghez.

Ziláltságának, szenvedélyének, szüntelen háborgásának, életunalmának legerősebb bizonyítéka az a néhány levél, amit most ideiktatunk.

December 2.

„Drága Wilhelm, olyan állapotban vagyok, amilyenben azok a szerencsétlenek lehetnek, akikről azt hitték, hogy gonosz szellem hajszolja őket. Néha belém markol valami; nem félelem, nem vágyakozás - valami belső tombolás, amely széttépéssel fenyegeti szívemet,

marokra fogja torkomat! Jaj, jaj! És ilyenkor csavarognom kell ennek az embergyűlölő évszaknak szörnyű éjszakai jelenései közt.

Tegnap este el kellett mennem hazulról. Hirtelen olvadás állt be, hallottam, hogy a folyó kiöntött, minden patak megáradt, és Wahlheimtől lefelé víz alá került az én drága völgyem! Éjjel tizenegy óra volt, hogy elrohantam. Borzalmas színjáték, látni a holdfényben a szikláról aláviharzó, dúló hullámokat, a szántóföldeken és réteken és bokrokon és mindenén át, és a nagy völgy egész hossza egyetlen viharzó tenger az üvöltő szélben! És mikor megint előtűnt, és a fekete felhő fölött pihent a hold, és előttem félelmesen fenséges visszfényben hömpölygött és harsogott az árvíz: borzongás fogott el, és ugyanakkor valami vágyódás! Ah, karjaimat kitérve ott álltam a szakadékkal szemben, és lefelé, lefelé! sóhajtottam! és belevesztem a gyönyörbe, hogy ledobom minden kínomat és szenvedésemet! hogy tovazúdulok én is, mint a hullámok! Ó - és nem bírtad felemelni lábadat a földről, nem bírtál véget vetni tenger kínodnak! - Az én óráim még nem járt le, érzem! Ó, Wilhelm, hogy szerettem volna odaadni ember voltomat, hogy a felhőket szaggathassam, az özönlő árt tépázhassam azzal a fergeteggel! Ó! és nem részesül-e talán egyszer ebben a gyönyörben a bebörtönözött?

És mily fájdalmasan tekintettem alá a tisztásra, ahol egy forró séta után egy fűzfa alatt Lottéval megpihentem - azt is előntötte az ár, a fa is alig látszott ki! Wilhelm! És Lotte rétjei, gondoltam, a vadászak környéke! »Hogy összerombolta lugasunkat a sodró zuhatag!« - gondoltam. És felragyogott bennem a múlt napsugara, mint egy rab agyában a nyájak, mezők és díszes méltóságok álma! Ott álltam! - Nem gyalázom magamat, mert van bátorságom meghalni!... Csak az kellett volna, hogy... Most itt ülök, mint egy vén anyóka, aki sövényekről szedegeti össze a rőzséjét és küszöbökön a kenyerét, hogy elhaló, örömtelen életét meghosszabbítsa és megkönnyítse egy pillanattal.”

December 14.

„Mi az, barátom? Megrémülök magamtól! Nem a legszentebb, legtisztább, legtestvéribb szerelem az, amit Lotte iránt érzek? Támadt valami bűnös kívánság a szívemben? - Nem akarok esküdni... És most, az álmok! Ó, be jól megéreztek az igazat, akik idegen hatalmaknak tulajdonították az ilyen ellentmondó hatásokat! Ez az éjszaka! fogvacogva mondom el, ezen az éjszakán karomban tartottam Lottét, szívemhez szorítottam, tenger csókkal borítottam el szerelmesen suttogó ajkát; szemem a szeme mámorában úszott! Istenem! Érdemlek-e büntetést, amiért még most is az üdvösség minden hevével visszaidézem ezt a sok izzó gyönyörűséget? Lotte! Lotte! - Végem van! agyam megzavarodik, már egy hete nem vagyok magamnál, szemem csupa könny. Sehoh se érzem jól magamat, és mindenütt jól érzem magamat. Nem vágyom semmire, nem kell semmi. Jobb volna, ha mennék.”

Az elhatározás, hogy itt hagyja a világot, ebben az időben, ilyen körülmények közt erősödött meg egyre jobban Werther lelkében. Mióta visszatért Lottéhoz, mindig ez volt a végső célja és reménye; de azt mondogatta magának, hogy ne cselekedjék gyorsan, elhamarkodva, és hogy a legjobb meggyőződésből, a lehető legnyugodtabb elhatározásból tegye meg ezt a lépést.

Kétségei, magános küszködései pillantanak ránk abból a lapból, amely valószínűleg egy megkezdett levél Wilhelmhez, és keltezés nélkül hevert a papírajai között.

„Lotte jelenléte, sorsa, sorsom iránti részvéte az utolsó könnyeket sajtolja ki fölperzselt agyamból.

A függőnyt felemelni és mögéje lépni! Ennyi az egész! És miért ez a késlekedés, tétovázás? Mert nem tudjuk, milyen világ van mögötte? és mert nem térünk vissza? És mert szellemünk sajátosága, hogy zúrzávarnak és sötétségnek sejtjük azt, amiről semmi bizonyosat nem tudunk.”

A végén egyre jobban megbékélt és megbarátkozott a szomorú gondolattal, és elhatározása szilárd lett és visszavonhatatlan, biznyság erre a következő kétértelmű levél, melyet barátjának írt.

December 20.

„Köszönöm szeretettednek, Wilhelm, hogy úgy fogtad fel azt a szót. Igen, igazad van: jobb volna, ha mennék. Ajánlatod, hogy térjek vissza hozzátok, nem tetszik egészen; szeretnék legalább még egy kerülőt csinálni, főként mivel tartós fagyot és jó utakat remélhetünk. Nekem is nagyon kedves, hogy értem akarsz jönni; csak két hetet adj még és várd meg egy újabb levelemet a továbbiakról. Ne szakítsuk le a gyümölcsöt, amíg nem érett. És két hét alatt minden irányban sok történhet. Anyámnak mondd meg, hogy imádkozzék a fiáért, és hogy kérem, bocsássa meg mindazt a keserűséget, amit okoztam neki. Hiába, az lett a sorsom, hogy szomorítsam azokat, akiknek örömére kéne lennem. Isten veled, drága - drága barátom! Az ég minden áldása rád! Isten veled!”

Hogy mi zajlott le ezalatt Lotte lelkében, miket érzett a férje iránt, boldogtalan barátja iránt, azt alig merjük szavakkal kifejezni, noha, ismervén a jellemét, meglehetősen tisztában lehetünk felőle, és egy szép női lélek beleképzelheti magát az övébe, és vele érezhet.

Annyi bizonyos, szilárdan elhatározta, hogy mindent megtesz Werther eltávolítására, és ha tétovázott, az csak igaz baráti kímélet volt, mert tudta, milyen sokat jelent, sőt, hogy szinte lehetetlen Werther számára az elválás. De ebben az időben a helyzet egyre jobban sürgette részéről a komoly elintézés; férje sohasem beszélt erről a kapcsolatról, ahogyan ő is hallgatott róla, de azért annál jobban igyekezett tettel bebizonyítani, hogy felfogása mennyire méltó az Albertéhez.

Ugyanazon a napon, amelyen Werther legutóbb közölt levelét írta a barátjának, karácsony előtti vasárnapon, este meglátogatta Lottét. Egyedül találta: épp néhány játékszer rendbehozatalával foglalatzkodott, amelyet apró cselédeinek szánt karácsonyi ajándéknak. Werther arról beszélt, hogy mennyire fognak örülni a kicsikék, és arról az időről, amikor egy-egy váratlan ajtónyílás és a gyertyákkal, cukorkával és almával tündöklő fa paradicsomi boldogságba ragadja a lelket.

- Maga is - mondta Lotte, kedves mosollyal leplezve zavarát -, maga is kap valamit, ha ügyes lesz; gyertyát kap, és még valamit.

- Mit ért azalatt, hogy ügyes? - kérdezte Werther. - Milyen legyenek? Milyen lehetek én, drága Lotte?

- Csütörtökön - hangzott a válasz - lesz a szenteste, bejönnek a gyerekek, papa is, és akkor mindenki megkapja a magáét, akkor jöjjön el majd maga is - de ne előbb.

Werther meghökkent.

- Nagyon kérem - folytatta Lotte -, ez már így van, a nyugalmamért kérem, nem maradhat, nem maradhat így ez a dolog.

Werther elfordította tekintetét, és fel-alá járt a szobában.

- Nem maradhat így! - mormolta a fogai közt.

Lotte, aki érezte a rettenetes állapotot, melybe ezek a szavak Wertherhöz hozták, mindenféle kérdezősködéssel igyekezett a gondolatait más irányba terelni, de hasztalanul.

- Nem, Lotte! - kiáltott fel Werther. - Én nem látom viszont magát!

- Miért nem? - válaszolt Lotte. - Werther, viszontláthat, viszont kell látnia bennünket, csak uralkodjék magán. Ó, miért kellett ilyen hevesnek, ily leküzdhetetlenül kitartóan szenvedélyesnek születnie minden iránt, amibe egyszer belefog! Kérem - folytatta, miközben megragadta Werther kezét -, uralkodjék magán! Mily sokféle gyönyörűséget találhat a szellemében, a tudásában, a tehetségében! Legyen férfi! Ne ragaszkodjék ily szomorúan ahhoz a teremtéshez, aki nem tehet mást, mint azt, hogy sajnálja magát.

Werther összeszorította a fogait, és komoran nézett Lottéra. Lotte nem engedte el a kezét.

- Csak egy pillanatnyi nyugodt gondolkozást, Werther! - mondta. - Nem érzi, hogy megtéveszti, akarattal tönkreteszi magát? Miért engem, Werther? éppem engem, aki másé vagyok? éppem ez kell? Attól tartok, a lehetetlenség fűti annyira a vágyát, a lehetetlenség, hogy magáévá tegyen.

Werther kihúzta kezét, s borús és merev tekintettel nézett Lottéra. - Bölcs tanács! - mondta - nagyon bölcs! Talán Albert tette ezt a megjegyzést? Politikus! Nagyon politikus!

- Akárki megteheti - felelt Lotte. - És hát ne volna lány e nagyvilágon, aki betölthetné a szíve vágyát? Szánja el magát, keresse, és esküszöm, megtalálja azt a lányt, mert már régóta aggaszt, maga és mindnyájunk miatt, az az elzárkózás, amibe újabban száműzte magát. Szedje össze magát, utazzék, az bizonyára szórakoztatni fogja, kell hogy szórakoztassa! Keressen, találjon méltó tárgyat a szerelmére, és jöjjön majd vissza, és élvezzük együtt az igaz barátság boldogságát.

- Ezt akár ki lehetne nyomatni - mondta Werther hidegen nevetve -, és minden nevelő hasznos értekezésnek tekintené. Drága Lotte! hagyja még egy kis ideig a tanácsait, és rendben lesz minden.

- Csak azt az egyet, Werther: hogy nem jön karácsony este előtt!

Werther válaszolni akart, de Albert a szobába lépett. Fagyos üdvözlés, majd a két férfi zavartan sétálni kezdett egymás mellett a szobában. Werther fölvetett valami jelentéktelen témát, de hamarosan a végére jutott; Albert szintén - aztán bizonyos megbízások felől érdeklődött a feleségénél, és mikor hallotta, hogy még nincsenek elintézve, néhány szót mondott neki, amit Werther hidegnek, sőt keménynek talált. Menni akart, nem bírta, és minthogy rosszkedve és levertsége egyre nőtt, este nyolcig tétovázott, s csak mikor végül vacsorához terítettek, fogta a botját és a kalapját. Albert marasztalta, ő azonban üres udvariasságnak tekintette a meghívást, hidegen megköszönte és eltávozott.

Hazament, inasának a kezéből, aki világítani akart neki, kivette a gyertyát, és egyedül ment a szobájába, hangosan sírt, ingerülten beszélt magában, hevesen járkált fel s alá, s végül ruhástul az ágyra dobta magát, ott találta a szolga, mikor tizenegy felé bemerészkedett, hogy megkérdezze, ne húzza-e le az ura csizmáját - Werther hagyta, de megtiltotta neki, hogy másnap bemenjen hozzá, míg nem hívja.

Hétfőn reggel, december 21-én, megírta Lotténak az alábbi levelet, melyet halála után lepecsételve találtak az íróasztalán, és átadtak a címzettnek; részletekben iktatom ide, úgy, ahogyan, mint a körülményekből kiderül, Werther írta.

„Elvégeztem, Lotte, meg fogok halni, és ezt minden regényes túlzás nélkül, nyugodtan írom neked, annak a napnak a reggelén, amelyen utoljára foglak látni. Mikor ezt olvasod, drágám, már a hideg sír borítja annak a nyugtalan, szerencsétlen embernek kihült tetemét, aki élete utolsó pillanatai számára nem tud nagyobb üdvösséget, mint azt, hogy veled beszélgessem. Rettenetes éjszakám volt, és ó! jótevő éjszakám! Ez az éjszaka erősített meg végleg elhatározásomban; meg fogok halni. Mikor tegnap elszakítottam magam tőled, lelkem rettentő lázadásában, mikor minden a szívemre tódult, és borzalmas fagyával megragadott melletted élt reménytelen, örömtelen életem - alig értem a szobámba, önkívületben térdre borultam, és ó, Istenem! te megadtad a legkeserűbb könnyek végső vigaszát! Ezer terv, ezer lehetőség tombolt végig a lelkemen, és végezetül ott állt, rendületlenül, mindent betöltően, az utolsó, egyetlen gondolat: meg fogok halni! - Lefeküdtem, és reggel, az ébredés nyugalmaiban, itt áll meg a szívemben, rendületlenül és egész erejében: meg fogok halni! - Nem kétségbeesés, hanem bizonyosság, hogy döntöttem, és hogy feláldozom magamat érted. Úgy van, Lotte! miért hallgassam el? hármunk közül egynek távoznia kell, és hadd legyek az én! Ó, drágám! ebben a szédült szívben sokszor és dühöngve ólálkodott a titkos gondolat - hogy megöljem a férjedet! - téged! - magamat! - Legyen hát! - Ha egy szép nyári estén felmegy a hegyre, gondolj majd rám, hányszor mentem föl völgy mentén, és aztán nézz át a temető felé a síromra, hogy a lebukó nap fényében hogyan lengeti rajta ide-oda a fűvet a szél. - Nyugodt voltam, amikor írni kezdtem, most pedig, most sírok, mint egy gyerek, mert minden úgy megelevenedik körülöttem.”

Tíz óra tájban Werther az inasát hívta, és öltözködés közben azt mondta neki, hogy pár nap múlva elutazik, tisztítsa hát ki a ruháit, és készítsen elő mindent a becsomagolásra; azt is meghagyta, hogy kérje be mindenütt a számláit, hozzon vissza néhány kölcsönadott könyvet, és néhány szegénynek, akinek hetenként adni szokott valamit, fizesse ki két hónapra előre a járandóságát.

Ebédjét a szobájába vitette, és amikor végzett, kilovagolt a tisztartóhoz. Nem találta otthon. Elgondolkozva sétált a kertben, és mintha utoljára még magára halmozta volna az emlékezés minden bánatát.

A kicsikék nem hagyták sokáig nyugton, utánamentek, nyakába ugrottak, elmondták neki: hogy ha holnap, és megint holnap lesz, és még egy nap, akkor elmennek Lottéhoz a Jézuskáért, és csodákat meséltek gyermeki képzeletük várakozásában. - Holnap! - kiáltott fel Werther - És megint holnap! és még egy nap!

És valamennyit forrón megcsókolta, és éppen távozni akart, mikor a kisfiú még a fülébe akart súgni valamit. Elárulta neki, hogy a bátyjai szép újévi köszöntőket írtak, milyen hosszúkat! és egyet a papának, egyet Albertnek meg Lotténak, és egyet Werther bácsinak is; majd újév reggelén átadják. Ez nagyon megrázta, mindegyiküknek ajándékozott valamit, üdvözlétét küldte az öregúrnak, és könnyezve ellovagolt.

Öt óra felé érkezett haza, megparancsolta a szolgálónak, hogy fűtsön be, és késő éjszakáig rakjon a tüzre. Inasával a könyveket meg a fehérneműt berakatta alul a kofferébe, a ruhákat pedig bevarratta. Valószínűleg ezután írta Lottéhoz szóló utolsó levele itt következő részét:

„Nem várod, hogy meglátogatlak! azt hiszed, engedelmeskedem, és csak karácsony este látlak viszont. Ó, Lotte! ma vagy soha többé. Karácsony estén kezdedben tartod ezt a papírt, reszketsz, és drága könnyeiddel öntözöd. Meg fogok, meg kell...! Ó, be jó érzés, hogy elszántam magamat.”

Lotte ezalatt különös lelkiállapotba került. A Wertherrel folytatott utolsó beszélgetés után érezte, mily nehezebb esik tőle megválnia, és hogy mennyit fog szenvedni Werther, ha távoznia kell.

Úgy mellékesen, Albert jelenlétében említés történt, hogy Werther karácsony este előtt nem jelentkezik, s Albert átlovagolt a szomszédságba egy hivatalnokhoz, akivel dolga volt, és akinél éjszakára is meg kellett szállnia.

Lotte tehát egyedül üldögélt, testvérei közül senki sem volt körötte, belemerült a gondolataiba, melyek csendesen szövődtek a kapcsolatai körül. Láta magát, örökké összefűzve azzal a férfival, akinek szerelmét és hűségét ismerte, akit szívből szeretett, akinek nyugalját, megbízhatóságát mintha az ég rendelte volna, hogy egy derék asszony reá építse élete boldogságát; érezte, mi lesz Albert örökre neki és a gyermekeinek. Másrészt Werther úgy megkedvelte, ismeretségük első pillanatától oly szépnek mutatkozott lelkük összhangja, a hosszas érintkezés vele és a sok közös emlék oldhatatlan benyomást tett szívére. Ami érdekeset érzett vagy gondolt, megszokta, hogy mind megossza vele, és Werther távozása azzal fenyegette, hogy kitölthetetlen hézagot hasít az életébe. Ő, ha testvérévé változtathatta volna ebben a pillanatban! milyen boldog lett volna! - Ha összeházasíthatta volna valamelyik barátnőjével, akkor remélhette volna, hogy Alberttel is megint tökéletesen megjavul Werther viszonya.

Gondolatban sorra vette a barátnőit, és mindegyiken talált valami kifogásolnivalót, nem akadt egy sem, akinek szívesen átengedte volna.

E hosszas tünődés során érezte csak igazán mélyen, noha tudatosan most sem eszmélt rá, hogy a szíve titokban magának akarja megtartani Werther, és ugyanakkor folyton mondogatta, hogy nem tarthatja meg, nem szabad megtartania; tiszta, szép, máskor oly könnyed és magán könnyen segítő lelke oly bánat nyomását érezte, amely előtt elzárul a boldogság reménye. Szíve összeszorult, és borús felhő nehezedett a szemére.

Így telt az idő fél hétig, amikor Werther lépteit hallotta felfelé a lépcsőn, majd hamarosan megismerte a hangját, amint kérdezte, hogy hol van Lotte. Hogy dobogott a szíve, s majdnem azt mondhatnók, most először, a barát közeledtére. Szerette volna letagadtatni magát, és amikor Werther belépett, némi szenvedélyes zavarral kiáltott feléje:

- Nem tartotta meg a szavát!

- Nem fogadtam meg semmit - volt Werther válasza.

- Akkor legalább a kérésemet teljesíthette volna felelte Lotte -, mindkettőnk nyugalmaért kértem.

Nem tudta igazán, mit mondott, ahogy azt sem tudta, mit csinált, amikor néhány barátnőjéért küldött, hogy ne maradjon magára Wertherrel. Werther letett néhány könyvet, amit magával hozott, és más könyvek iránt érdeklődött, és Lotte egyik percben azt kívánta, bárcsak jönnének, a másokban meg, hogy bárcsak elmaradnának a barátnői. A lány visszajött, és jelentette, hogy mindkét barátnő kimentti magát.

Lotte a szomszéd szobába akarta ültetni a lányt a munkájával; aztán egyebet gondolt. Werther járt-kelt a szobában, ő pedig a zongorához lépett, és egy menüettbe kezdett, de nem bírt játszani. Erre összeszedte magát, és nyugodtan Werther mellé ült, aki elfoglalta szokott helyét a kanapén.

- Nincs magánál valami, amit felolvasna? - kérdezte.

Nem volt semmi.

- A fiókomban - folytatta Lotte - ott van Osszián néhány éneke, a maga fordításában; nem olvastam el, mert mindig reméltem, hogy magától fogom hallani; de azóta sehogy se jutottunk hozzá.

Werther mosolygott, előszedte a verseket, összeborzongott, amikor a kezébe vette, és könnybe lábadt a szeme, amikor beléjük nézett.

Leült és olvasni kezdett.

„Derengő éj csillaga, szépen szikrázol a nyugati égen, kiemeled felhődből tündöklő fejedet, büszkén haladsz a dombod felé. Mit kutatsz a pusztaságon? A viharzó szelek elültek; messziről idemorajlik a hegyi patak; zúgó hullámok játszanak a sziklán; esti bogarak zsongása rajzik a mezők felett. Mit keresel, szép csillag? De te mosolyogsz, és mégy utadon, örvendezve vesznek körül a hullámok, és fürdetik gyönyörű hajadat. Ég veled, nyugodt sugár. Jelenj meg, Osszián lelkének nagyszerű fénye!

És megjelenik teljes erejében. Látom elhunyt barátaimat. Korán gyülekeznek, miként a letúnt időkben. - Mint nedves ködoszlop, jön Fingal; körötte a hősei, és íme! itt vannak a dalos bárdok: ősz Ullin! daliás Ryno! Alpin, drága dalnok! és te szelíd panaszu Minona! - Hogy megváltoztatok, barátaim, Selma ünnepi napjai óta, amikor úgy versengtünk a dal dicsőségéért, ahogy a tavaszi szelek ringatják ide-oda a halkán susogó füvet a dombon.

Ekkor előlépett a szép Minona, lesütötte könnybe borult szemét, haja súlyosan folyt a nyugtalan szélben, mely a domb felől fújt. - Elkomorodott a hősök lelke, mikor megzendült a drága hang; mert sokszor látták Salgar sírját, sokszor a fehér Colma sötét lakát. A zengő szavú Colma, árván, a dombon; Salgar megígérte, hogy eljön; de körös-körül felvonult az éj. Halljátok Colma szavát, mikor ott ült magában a dombon.

COLMA

Éj van! - magam vagyok, elveszve a viharos dombon. A hegyek közt zúg a szél. A szirten lebödül a folyam. Nincs kunyhó, védeni engem a záportól, engem, az árvát, a viharos dombon.

Lépj ki, ó, hold, fellegeidből! jelenj meg, éj csillagai! Egy sugaratok vezessen oda, hol kedvesem piheni a vadászat fáradalmait, íja mellette, leajzva, körötte a lihegő kutyák! De nekem itt kell ülnöm árván a szirten a folyam ágai közt. Zúg az ár, a vihar, nem hallom kedvesem szavát.

Mért késik az én Salgarom? Feledte szavát? - Itt a szirt, és itt a fa, s itt harsog a folyam! Mire beáll az éj, itt leszel, ígérted, ó, hova tévedt az én Salgarom? Veled akartam szökni, elhagyni apámat, bátyámat! a büszkéket! régóta ellenség a nemzetségünk, de mi nem vagyunk ellenségek, ó, Salgar!

Hallgass egy kicsit, ó, szél, ne zúgj egy kicsit, ó, folyam! hogy a hangom végigzengjen a völgyön, és meghallja a vándorom. Salgar! én hívlak! Itt a fa, és itt a szirt! Salgar! szerelmem! itt vagyok; miért késel tovább?

Íme, kibúvik a hold, a völgyben csillog az ár, szürkén meredeznek a szirtek a dombon, de nem látom őt a tetőn, kutyái nem hirdetik előre a jöttét. Itt kell egyedül ülnöm.

De kik azok, akik ott lent fekszenek a pusztaságon? - Szerelmesem? Vagy a bátyám? - Szóljatok, ó barátaim! Nem válaszolnak. Hogy retteg a lelkem! - Ah, meghaltak ok! Harctól piros a kardjuk! Ó, bátyám, bátyám, miért ölted meg az én Salgaromat? Ó, Salgarom! miért ölted meg a bátyámat? Úgy szerettelek mindkettőtöket! Ó, te szép voltál ezrek között a dombon! ő szörnyű volt a csatában. Feleljetek! halljátok szavamat, kedveseim!

De ah, némák ők! örökre némák! mint a föld, hideg a keblük!

Ó, a domb szikláiról, a viharzó hegy csúcsáról, beszéljete, halottak szellemei! beszéljete! nem borzadok össze! - Hová tértetek nyugovóra? a hegy mely sírboltjában keresselek! - Sóhaj se hallik a szélben, nem leng ide válasz a domb viharában.

Itt sírok gyászomban, könnyeimben várom a reggelt. Ássátok a sírt, halottak barátai, de ne földjétek be, míg oda nem érek. Mint álom, tűnik az életem, hogyan maradhatnék én itt? Itt akarok lakni barátaimmal a zengő szirt folyamánál... Ha éj üli meg a dombot, és szél jön a pusztán át, álljon itt lelkem a szélben, és gyászolja barátaim halálát. Lombja alól hall majd a vadász, fél a hangomtól és szereti; mert édes lesz a hangom a barátaimért, hisz mindkettőt úgy szerettem!

Ez volt a dalod, ó, Minona, Thorman szelíden piruló lánya. Könnyeink omlottak Colmáért, és lelkünk elkomorult.

Előlépett Ullin a hárfájával, és elénekelt Alpin dalát - kedves volt Alpin hangja, Ryno lelke tűzsugár. De már lent pihentek a szűk házban, és hangjuk elzengett Selma táján. Ullin egykor, mikor még nem estek el a hősök, vadászatról tért haza. Hallotta a dombon dalversenyüket. Daluk szelíd volt, de szomorú. Morarnak, a hősök hőséneke vesztét siratták. Lelke olyan volt, mint Fingal lelke, a kardja, mint Oskar kardja... De elesett, és apja jajongott, és könny borította el a húga szemét, könny borította el Minonának, a dicső Morar húgának szemét. És Minona visszahúzódott Ullin énekére, ahogy a nyugati hold, ha előre látja a vihart, rejti felhőkbe szép fejét. - Én együtt pengettem a hárfát Ullinnal a gyász énekéhez.

RYNO

Elállt a szél, oly derűs a dél, oszlnak a felhők. Menekülve tűz a dombra az állhatatlan nap. A hegyi folyam vörösen hömpölyög tova a völgyben. Édes a morajod, folyó, de édesebb a hang, amelyet hallok. Alpin hangja az, a halottat siratja. Feje vénségtől roskadozik, s könnytől piros a szeme. Alpin! nagyszerű dalnok! miért egyedül a néma dombon? miért jajongsz, mint erdei szélroham, mint hullám a távoli parton?

ALPIN

A halotté, Ryno, ez a sok könny, a sír lakóié ez a hang. Karcsú vagy, ahogy a dombon állsz, szépséges a pusztai fiai közt. De el fogsz esni, ahogy Morar, és sírodon ül majd a gyászoló barát. A dombok el fognak felejteni, ajzatlan hever majd íjad a csarnokban.

Gyors voltál, ó, Morar, mint őz a dombon, rettenetes, mint égen az éji tűz. Vihar volt a haragod, kardod villámként villogott a csatában. Úgy zúgott a hangod, mint eső után az erdei folyam, mint mennydörgés a messzi hegyeken. Sokan elhullottak a karodtól, haragod lángja elemészttette őket. De mikor visszatértél a háborúból, milyen békés volt a homlokod! arcod ragyogott, mint a nap zivatar után, mint az éjben a hold, kebled nyugodt volt, mint a tó, ha elült a szél dühe.

Most szűk a lakásod! sötét a tanyád! három lépéssel fölmérem a sírod, ó, te! ki oly nagy voltál valaha! négy mohos fejű kő az egyetlen emléked, egy lombjavesztett fa s a szélben susogó magas fű mutatja csak a vadász szemének a hatalmas Morar sírját. Nincs anyád, aki sirasson, kedves lány nem hullajtja érted a könnyet. Meghalt, aki szült, elesett Morglan leánya.

Ki az ott a botjára támaszkodva? Ki az, kinek vénségtől fehér a haja, könnytől vörös a szeme? Atyád az, ó, Morar! nincs más fia kívüled. Hallotta harci híredet, hallott szétvert ellenségeidről; hallotta Morar dicsőségét! Ah! Semmit a sebéről? Sírj, Morar atyja! sírj! de a fiad nem hall. Mélységes a halottak álma, alacsony párnájuk a por. Sose hallja már a szavad,

hívásodra sosem ébred. Ó, mikor lesz reggel a sírban, hogy így üdvözölje a szunnyadót: Ébredj!

Ég veled! te legnemesebb, te hódító a harc mezején! De a harcmeső már sohase lát! a komor erdőt sose villogja be már acélod ragyogása. Fiú nem maradt utánad, de a dal örökre megőrzi neved, jövőnk korok halljanak rólad, halljanak az elesett Morarról.

Hangos lett a hősök gyásza, lehangosabb Armin szívtépő sóhaja. Saját fia jutott eszébe, ifjan esett el. Carmor, a zengő Galmal fejedelme, ott ült a hős mellett. Miért zokog Armin sóhaja? kérdezte, mi van itt siratnivaló? Nem zeng-e ének és dal, megolvasztani és üdíteni a lelket? olyan az ének, mint a szelíd köd, mely fölszáll és a tóból levillog a völgyre, és a nyíló virágokat betölti a harmat; de a nap visszatér, és erejétől szétfoszlik a köd. Miért keseregsz úgy, tenger ölelte Gormának ura, Armin?

Kesergek! Bizony kesergek, és nem kicsiny az én fájdalom oka. - Carmor, te nem vesztettél fiat, nem halt meg a lányod; él Colgar, a hős, és Annira, a legszebb lány. Virulnak házad ágai, ó, Carmor; de Armin utolsó sarja a törzsének. Sötét az ágyad, ó, Daura! sötét az álmod a sírban... Mikor ébredsz dalaiddal, zengő szavaddal? Föl! ősz szelei, föl, zúgjak végig a sötét pusztán! erdei folyók, bömböljtek! üvöltsetek, viharok a tölgyes koronáján! Bujkálj a szétdúlt felhőkön, ó, hold, mutasd sápadt arcodat! Juttasd eszembe az iszonyú éjt, mikor a gyermekeim kimúltak, mikor elesett Arindal, a hős, elhunyt Daura, a kedves.

Szép voltál, Daura lányom! szép, mint a hold Fura hegyein, fehér, mint a leesett hó, édes, mint a levegő lélegzete! Erős volt az íjad, Arindal, dárdád gyors a csatában, tekinteted, mint a köd a hullámokon, pajzsod tűzfelhő a viharban!

Armar, a híres harcos, jött és szerelméért ostromolta Daurát; nem sokáig állt ellen a lány. Szépen nyiladozott barátaik reménye.

Erath, Odgal fia bosszút forralt, mert bátyját elejtette Armar. Hajósnak öltözve érkezett. Szép volt csónaka a hullámokon, fűrtjei kortól fehérek, komoly arca nyugodt. Világszép lány, te, mondta, Armin drága leánya - ott a sziklán, nem messze, a tóban, ahonnan a piros gyümölcs ideint a fáról, ott vár Armar Daurára; azért jöttem, hogy a kedvesét odavigyem a hömpölygő tengeren át.

Daura követte, és Armarért kiáltott; nem felelt más, csak a szikla hangja. Armar! szerelmem! miért hallgatsz úgy? Halld, Arnath fia! halld! Daura szava hív!

Erath, az áruló, kacagva szökkent a partra. Daura hangosabban kiáltott, apját hívta s a bátyját: Arindal! Armin! Egyik se menti Dauráját?

Hangja átjött a tengeren. Arindal, a fiam, leszállt a dombról, vadászsákmánnyal súlyosan, oldalán nyilai zörögtek, kezében vitte az íját, ötven sötétszürke dog követte. Látta a parton a vakmerő Erathot, megragadta és a tölgyhöz kötötte, keményen átfonta csípőjét, a megkötözött nyögésével telt meg a szél.

Arindal a hullámokra szállt a csónakján, hogy visszahozza Daurát. Jött Armar haragosan, ellötte szürke szárnyas nyilát, pendült a nyíl, szívedbe csapott, ó, fiam, Arindal! Te pusztultál el az áruló Erath helyett, a csónak elérte a sziklát, de a fiú leroskadt és meghalt. Lábához ömlött a bátyád vére, hogy zokogtál érte, Daura!

A hullámok szétzúzzák a csónakot, Armar a tengerbe rohan, hogy megmentse Dauráját, vagy meghaljon. Gyors szél csap a hegyről a habokra, Armar elmerült, s többé nem jött elő.

Árván a vízmosta sziklán, hallottam lányom panaszát. Soká sírt, és hangosan sírt, de nem menthette meg apja. Egész éjjel a parton álltam, láttam Daurát a hold gyenge fényében, egész

éjszaka hallottam a jajongását, hangos volt a szél, és keményen verte a zápor a hegy falát. Daura hangja elgyengült, mielőtt megjött a hajnal, elhalt, mint az esti szél a sziklák füvei közt. A keserűség ölte meg, itt hagyta Armint egyedül! Odavan eröm a hadban, oda büszkeségem a leányok között.

Ha jönnek a hegyi viharok, ha az északi szél a hullámokat torlasztja, a visszhangzó parton ülök, nézem a szörnyű szirtet. A hanyatló holdfényben gyakran látom gyermekeim szellemét, mint derengő árnyak együtt testvéri szomorúságban.”

Lotte szeméből könnyek árja szakadt elő, és megkönnyítette a szívét, félbeszakította Werther énekét. Werther eldobta az írást, megragadta Lotte kezét, és keservesen zokogott. Lotte a másik kezére dőlt, és szemét kendőjébe rejtette. Mindkettőjükben félelmes indulat háborgott. Saját nyomorúságukat érezték a nemes hősök sorsában, együtt érezték, és könnyeik egyesültek. Werther szeme és ajka Lotte karján izzott; Lotte megborzongott; távozni akart, és a fájdalom és a részvét ólmos kábulatként nehezedett rá. Mély lélegzetet vett, hogy magához térjen, és zokogva kérte Werthert, hogy folytassa, mennyei hangon kérte! Werther remegett, szíve csaknem meghasadt, fölemelte a papírlapot, és félig összetörve olvasta:

„Miért ébresztesz, tavaszi szellő? Hízelegsz és szólsz: A mennyország könnyeit harmatozom rád! De már közel hervadásom ideje, közel a vihar, mely lekergeti leveleimet! Holnap majd jön, jön holnap a vándor, aki látott szépségemben, szeme mindenütt keres majd a mezőn, és nyomomat se találja.”

E szavak minden hatalma rászakadt a boldogtalanra. Teljes kétségbeesésében térdre dobta magát Lotte előtt, megragadta, szeméhez, homlokához szorította a kezét, és Lotténak úgy rémlett, mintha Werther szörnyű szándékának sejtelve röpült volna át a lelkén. Megszorította Werther kezét, odaszorította szívéhez, fájdalmas izgalomban hozzáhajolt, és izzó arcuk összeért. A világ elsüllyedt körülöttük. Werther átkarolta, melléhez szorította Lottét, és őrjöngő csókokkal borította el remegő, dadogó ajkait.

- Werther! - kiáltott Lotte, elfúló hangon, félrefordulva. - Werther! - és gyenge kézzel eltolta magától a szerencsétlent. - Werther! - kiáltott megint a legnemesebb érzés komoly hangján.

Werther nem ellenkezett, kiengedte Lottét a karjaiból, és eszét veszve elébe borult. Lotte felpattant, és rémült zavarban, szerelemtől és haragtól remegve, mondta:

- Utoljára volt! Werther! Engem nem lát többé!

A szerelem legteljesebb pillantását vetette a boldogtalanra, s a szomszéd szobába sietett és bezárkózott. Werther utána nyújtotta a karját, tartóztatni nem merte. A földön feküdt, feje a díványon, és ebben a helyzetben maradt félóra hosszat, míg valami zaj öntudatra nem ébresztette. A lány volt, aki teríteni akart. Werther föl s alá járt a szobában, és amikor látta, hogy megint egyedül maradt, a hálószoa ajtajához ment, és halkán beszólt:

- Lotte! Lotte! csak egy szót még! egy búcsúszót!

Lotte nem válaszolt.

Werther várt, és könyörgött, és várt; aztán felkiáltott:

- Isten veled, Lotte! Isten veled, örökre!

És elrohant.

A város kapujához ért. Az örök, akik már ismerték, szó nélkül kieresztették. Havas eső szakadt, és Werther csak tizenegy óra tájban kopogott megint. Mikor hazaért, inasa észrevette,

hogy ura elvesztette a kalapját. Nem mert szólni, levetköztette, csuromvíz volt. A kalapot később megtalálták egy szirten, amely a hegyoldalról a völgy felé néz, és megfoghatatlan, hogy a sötét, nedves éjszakában a boldogtalan ember hogyan tudott oda feljutni, s nem zuhant le.

Lefeküdt és sokáig aludt. Inasa másnap, amikor hívására bevitte a kávéját, írás közben találta. A következőket írta Lotte leveléhez:

„Utoljára, tehát utoljára nyitottam föl a szememet. Ez a szem nem látja, jaj, nem látja többé a napfényt, zavaros, ködös derengés fõdi el. Gyászolj hát, természet! végéhez közeledik a fiad, barátod, szerelmesed. Lotte, páratlan érzés, és mégis nagyon hasonlít a derengõ álmhoz, mikor azt mondja magának az ember, hogy: ez az utolsó reggelem. Az utolsó! Lotte, nem bírom felfogni ezt a szót: utolsó! Nem állok-e itt teljes erőmben, és holnap kinyújtózva és elernyedve fekszem a földön. Meghalni? mi az? Lásd: álmodunk, amikor a halálról szólunk. Sok embert láttam meghalni; de olyan korlátolt az ember, hogy saját léte kezdetét, végét nem bírja fölfogni. Most még az enyém, a tied! a tied, ó, szerelmesem! És egy pillanat - és elváltunk, elszakadtunk - talán örökre? - Nem, Lotte, nem... Hogyan múlhatnék el? hogyan múlhatnál el? Hiszen *vagyunk!* - Elmúlni! - Mi az? Megint egy szó! üres zengés! szívem nem érzi. - Halottnak lenni, Lotte! bekaparva a hideg földre, oly szorosan! oly sötéten! - Volt egy barátnóm, gyámoltalan ifjúságom mindene; meghalt, és én mentem a holtteste után, és ott álltam a sírjánál, amikor leeresztették a koporsót, és a kötelek súrlódva ki- és megint fölcsaptak alóla, s amint az első ásóról legördült a föld, és tompán visszafelelt a szörnyű láda, és tompábban és egyre tompábban, és végül aztán egészen elborította a föld! - Leborultam a sír mellé - megrázva, megrendülve, szívem fuldokolt, lelkem mélyéig összetörtem, és nem tudtam, mi volt velem - mi lesz velem. - Meghalni! sír! nem értem e szavakat!

Ó, bocsáss meg! bocsáss meg nekem! Tegnap! Akkor kellett volna meghalnom. Ó, te angyal! legelőször, legeslegelőször izzott át teljes bizonyossággal minden csontomon-velőmön a gyönyör: Lotte szeret! szeret! Még ajkamon ég a szent tűz, mely a tiedből áradt, új, meleg gyönyörűség a szívemben. Bocsáss meg! bocsáss meg nekem!

Ah, tudtam, hogy szeretted, tudtam első lelkes pillantásodból, első kézzorításodból, és mégis, ha megint távol voltam tőled, ha Albertet ott láttam az oldaladon, lázas kétségek megint csak elvették bátorságomat.

Emlékszel a virágokra, melyeket akkor küldted, amikor abban a végzetes társaságban egyetlen szavad sem lehetett hozzám, kezdet se nyújthattad? Ó, fél éjszakát térdeltem előttük, és ez a csokor szerelmed pecsétje volt számomra. De ah! e benyomások elmúltak, ahogy az isteni kegyelem érzése lassan elhagyja megint a hívó lelkét, noha előbb megadatott neki a maga teljes mennyei gazdagságában, szent és látható jelekkel.

Mindez mulandó, de semmi örökkévalóság ki nem oltja azt az izzó életet, amelyet tegnap az ajkaidról szíttam, amelyet itt érzek magamban! ő szeret! Ez a kar ölelte, ez az ajak az ajkán remegett, ez a száj az övének dadogott. Ő az enyém! enyém vagy! enyém, Lotte, örökre.

S mit jelent az, hogy Albert a férjed? Férjed! E földi világ szerint az lehet - s e világ szerint bűn, hogy szeretlek, hogy karjaiból a magaméba szeretnék ragadni? Bűn? Rendben van, megbüntettem magamat érte; minden mennyei gyönyörűségében ízleltem ezt a bűnt, az élet balzsamát és erejét szívtam belőlem szívembe. Te ettől a pillanattól kezdve az enyém vagy! enyém, ó, Lotte! Előremegyek! Atyámhoz megyek, Atyádhoz - neki fogok mindent elpanaszolni, és ő megvigasztal -, míg majd megjössz te is, és eléd röpdülök, és megragadlak, és örök ölelésben melletted maradok a Végtelen színe előtt.

Nem álmodok, nem képzelődöm! a sír szélén megvilágosodott előttem. Megmaradunk! viszontlátjuk egymást! Látni fogjuk anyádat! látni fogom őt, meg fogom találni, ah, és egész szívemet föltárom előtte! Anyád, képmásod előtt!”

Tizenegy óra tájban Werther megkérdezte az inasát, hogy visszajött-e már Albert. Az inas azt felelte, hogy vissza, látta, amint a lovát elvezették. Erre gazdája a következő nyitott levélkét adja neki:

„Volna olyan szíves egy tervezett utamra kölcsönadni a pisztolyait? Minden jót!”

Az édes nő keveset aludt az utolsó éjszakán; amitől félt, eldőlt; eldőlt úgy, ahogy se nem sejtette, se nem félhetett tőle. Egyébként oly tiszta és könnyű folyású vére lázasan háborgott, szép szívét ezerféle érzés dúlta. Werther ölelésének a tüzeit érezte benne? a haragot a vakmerőségén? a lehangoló összehasonlítást jelenlegi állapota és ama napok közt, amikor egész elfogulatlan volt szabad ártatlanságában, és gondtalanul hitt magában? Hogyan lépjen a férje elé? hogyan vallja meg azt a jelenetet, amelyet nyugodtan megvallhatna, és mégse mer megvallani? Oly sokáig hallgattak egymással szemben, és ő legyen az első, aki megszólal, s oly rossz időben, oly váratlan leleplezéssel áll elő? Már attól is tartania kellett, hogy Werther látogatásának pusztá közlése kellemetlen hatást tesz rá, és most még hozzá ez a váratlan katasztrófa! Lehetett-e reménye rá, hogy férje helyes megvilágításban fogja látni, minden előítélet nélkül fogja fogadni közléseit? És kívánhatta-e, hogy Albert olvasson a lelkében? S másrészt alakoskodhatott-e azzal a férfival szemben, aki előtt mindig kristálytisztán és nyíltan állt, és aki előtt soha egyetlen érzését el nem titkolta, el nem titkolhatta? Mindegyik megoldás aggodalommal töltötte el, és zavarba hozta; és a gondolatai minduntalan visszatértek Wertherhez, aki az ő számára már elveszett, akit nem bírt elengedni, akit, sajnos! mégis magára kellett hagynia, és akinek, ha őt elvesztette, többé már semmije sincs.

Mily súlyosan nehezedett rá most az, amit e pillanatban nem volt képes öntudatosan felismerni: az a kihagyás, amely kapcsolatukat megzavarta! Ilyen okos, ilyen jó emberek bizonyos titkos nézeteltérések miatt kölcsönösen hallgatásba zárkóztak, mindegyik azt forgatta a fejében, vajon neki van-e igaza, és a másiknak nincs, és a viszonyok úgy összebonyolódtak és kiéleződtek, hogy a csomót, éppen a döntő pillanatban, amelytől minden függött, lehetetlen volt kibogozni. Ha valami szerencsés összeemelegedés már előbb ismét közelebb vonta volna őket egymáshoz, ha kölcsönösen újjászületett volna bennük a szeretet és megbocsátás, és ha megnyílt volna tőle a szívük, akkor talán még meg lehetett volna menteni barátunkat.

De tekintetbe kell venni még egy különös körülményt. Werther, mint leveleiből tudjuk, sohasem titkolta, hogy távozni vágyik ebből a világból. Albert sokszor vitázott vele emiatt, a dologról néha Lotte és férje közt is szó esett. Albert, aki erős ellenszenvet érzett az ilyen cselekedettel szemben, nemegyszer közölte, reá egyébként egyáltalán nem jellemző ingerültséggel azt a véleményét, hogy az efféle elhatározás komolyságában oka van kételkedni, sőt még tréfálkozott is egy kicsit fölötte, és megmondta Lotténak, hogy nem hisz a dologban. Ez egyrészt megnyugtatta ugyan Lottét, mikor gondolatai elébe rajzolták a szomorú képet, másrészt viszont gátolta is abban, hogy tudomására hozza férjének azokat az aggodalmakat, amelyek e pillanatban gyötörték.

Albert megérkezett, és Lotte zavart heveséssel sietett elébe, a férfinak nem volt jó kedve, nem intézte el a dolgát, hajthatatlan, kicsinyes embert talált a szomszéd intézőben. A rossz út is mogorvává tette.

Megkérdezte, történt-e valami, és Lotte sietett a válasszal : Werther itt volt tegnap este. Albert erre levelek iránt érdeklődött, és azt a választ kapta, hogy egy levél és néhány csomag hever a

szobájában. Átment, és Lotte magára maradt. A szeretett és tisztelt férfi jelenléte új hatást tett a szívére. Albert nemes lelkére, szerelmére és jóságára gondolt, és egyre jobban megnyugodott, titkos ösztönzést érzett, hogy utána menjen, fogta a kézimunkáját, és átment Albert szobájába, ahogy gyakran tette. Albert épp a küldemények felbontásával és olvasásával foglalkozott. Egyiknek-másiknak nyilván nem a legkellemesebb lehetett a tartalma. Lotte néhány kérdést intézett hozzá, a férfi röviden válaszolt, az íróállványhoz ment, és írni kezdett.

Egy órát tölthettek így együtt, és Lotte kedélye mindjobban elborult. Érezte, mennyire nehezebb esnék a férje előtt, még akkor is, ha az a legjobb kedvében volna, feltárnia szíve nehéz titkát: mély bánat szállta meg, amely annál jobban összeszorította lelkét, minél inkább igyekezett elrejtteni és könnyeit elfojtani.

Werther inasának megjelenése a legnagyobb zavarba hozta: az inas átadta a cédulát Albertnek, aki nyugodtan fordult a feleségéhez:

- Add oda a pisztolyokat... - Szerencsés utat kívánok - üzenté aztán a küldönccel.

E szavak villámcsapásként sújtottak Lottéra, imbolyogva felállt, nem tudta, mi van vele. Lassan ment a falhoz, reszketve vette le a fegyvert, megtörölte a portól, és még soká habozott volna, ha Albert kérdő tekintete nem sürgeti. Átadta a szerencsétlen szerszámot az inasnak anélkül, hogy egyetlen szót ejteni bírt volna, és mikor a fiú eltávozott, összeszedte kézimunkáját, és kimondhatatlan bizonytalanságban a szobájába ment. Szíve mindenféle iszonyatot jósolt neki. Néha azon volt, hogy férje lábai elé veti magát, hogy mindent föltár előtte, a tegnapi este történetét, a vétkét és a sejtelmeit. Aztán megint úgy érezte, hogy semmit sem érne a vallomással, legkisebb reménye sem lehetett rávennie a férjét, hogy menjen át Wertherhez. Megterítették az asztalt, és egy jó barátnő, aki csak valamit kérdezni jött, rögtön menni akart - és ott ragadt, elviselhetővé tette az asztali társalgást; mindenki erőt vett magán, beszélt, mesélt, felejtkezett.

Az inas bevitte, és Werther, mikor meghallotta, hogy Lotte adta át, ujjongva fogadta a pisztolyokat. Kenyeret és bort hozatott, a fiút ebédelni küldte, és ő maga íráshoz ült.

„A te kezedden mentek hát keresztül, te tisztítottad le róluk a port, ezerszer megcsókolom őket, hiszen hozzájuk értél: és te, égi szellem, pártolod elhatározásomat! és te, Lotte, te magad nyújtod nekem az eszközt, te, akinek kezéből kívántam és aki most kapom a halált. Ó, kikérdeztem a legényemet. Reszkettél, mikor odaadtad, nem mondtál istenhozzádot! - Jaj! jaj! nem mondtál istenhozzádot! - Elzártad talán tőlem a szívedet, amiatt a pillanat miatt, amely örökre hozzád láncolt? Lotte, egy évezred sem tudja kioltani annak a nyomát! s érzem, nem gyűlölheted azt, aki így lángol érted.”

Ebéd után az inassal mindent teljesen becsomagoltatott, sok írást összetépett, elment hazulról, és rendezte még apró adósságait. Hazatért, megint elment, ki a városkapu elé, nem törődve az esővel, a grófi kertbe; majd a környéken kóborolt, és mire beállt az éj, ismét otthon volt és írt.

„Wilhelm, utoljára láttam erdőt, mezőt és eget. Isten áldjon téged is! Drága anyám, bocsásatok meg! Vigasztald őt, Wilhelm! Isten áldása rajtatok! Minden dolgom rendben. Isten veletek! viszontlátjuk egymást, és vidámabban.”

„Albert, rútul fizettem neked, de te megbocsátasz. Megzavartam házad békéjét, bizalmatlanságot keltettem köztetek. Isten veled! Most véget vetek neki. Ó, ha halálom visszaadná a boldogságokat! Albert! Albert! tedd boldoggá az angyalt! És úgy legyen rajtad az Isten áldása!”

Este még sokat tett-vett az írásai közt, sok mindent összetépett, és a kályhába dobott, néhány csomagot lepecsételt Wilhelm címére. Kisebb dolgozatok, gondolatszilánkok voltak bennük, többet alkalmam volt látni közülük; és miután tíz órakor begyújtott, és egy palack bort hozatott, a szolgát, akinek hálókamrája, éppúgy, mint a többi házinépé, messzi hátul volt, aludni küldte; az inas aztán ruhástul feküdt le, hogy reggel korán kéznél legyen, mert ura azt mondta, hogy a postalovak már hat előtt előállnak.

Tizenegy után.

„Minden oly csendes köröttem, és a lelkem oly nyugodt. Köszönet neked, Isten, aki e végső perceimnek ezt a melegséget, ezt az erőt adod.

Az ablakhoz lépek, drágám! és látom, a viharzó, tovaszárnyaló felhőkön át is látom az örök égbolt néhány csillagát! Nem, nem fogok lehullani! az Örökkévaló a szívén tart benneteket és engem. Látom a Göncöl csillagait, a legszebb csillagképet valamennyi közt. Ha éjszakánként tőled jöttem, fölöttem állt, ahogy kiléptem a kapudon. Hányszor és mily mámorosan néztem föl rá! karomat felnyújtva hányszor avattam akkori üdvösségem szentjelmképévé! és még ma is... Ó, Lotte, mi nem emlékeztet terád! nem veszel-e egészen körül! és nem ragadtam-e magamhoz, telhetetlen gyerek módjára, mindent, amit, te, szent, megérintettél!

Drága árnykép! Visszaadom neked, Lotte, és kérlek, becsüld meg. Ezerszer és ezerszer megsókoltam, ezer üdvözlést intettem feléje, ha elmentem vagy hazajöttem.

Levélben megkértem édesapádat, hogy vegye oltalmába a holttestemet. A temetőben, a sarok mögött, a mező felé, van két hársfa; ott szeretnék pihenni. Ezt meg tudja, meg fogja tenni a barátjáért. Kérd rá te is. Nem kívánom jámbor keresztényektől, hogy egy szegény boldogtalan mellé feküdjenek sírjukba. Ah, még jobb volna, ha az útszélen temetnétek el, vagy a magányos völgyben, hogy pap és lévita keresztet vetve haladjon el a bélyeges sírkő előtt... és a szamaritánus egy könnyet ejtsen.

Íme, Lotte! nem borzadok megragadni a hideg, borzalmas poharat, amelyből a halál szédületét kell innom! Te nyújtottad nekem, és én nem késlekedem. Minden! minden! minden betelt! minden vágya és reménye az életemnek! Hidegen, mereven kopogtatok a halál érckapuján.

Bár részesültem volna abban a boldogságban, hogy érted haljak meg! Lotte, érted adni oda magamat! Bátran, örömmel halnék meg, ha visszaszerezhetném vele életed nyugalmát, gyönyörűségét. De ah! csak kevés nemesnek adatott meg, hogy övéiért ontsa a vérét, és halálával új, százszeres életet lobbantson a barátaiban.

Ebben a ruhában akarom, hogy eltemessetek, Lotte, megérintetted, megszentelted; atyádat is kértem rá. Lelkem ott lebeg a koporsó fölött. Zsebeimet ne kutassátok át. Ez a halványpiros szalag, melyet a szíved fölött viseltél, mikor először láttalak a gyerekeid között... Ó, csókold meg őket ezerszer, és meséld el nekik boldogtalan barátjuk sorsát. A drágák! Itt tolonganak köröttem. Ah, mennyire összeforrtam veled! az első pillanat óta nem bírtam tőled elszakadni! - Ezt a szalagot temessétek velem. Születésnap ajándéku adtad! Hogy örültem mindennek! - Ah, nem gondoltam, hogy ide visz az utam! - Nyugodj meg! kérlek, nyugodj meg...

Meg vannak töltve. - Tizenkettőt üt! Legyen tehát! - Lotte! Lotte, Isten veled! Isten veled!”

Egy szomszéd látta a lőpor villanását, és hallotta a dörrenést; de minthogy utána minden csendes maradt, nem ügyelt rá tovább.

Reggel hatkor belép a gyertyával az inas. Urát a földön találja, a pisztolyokat, a vért. Szólítja, hozzányúl; semmi válasz, Werther már csak hörög. Orvosért rohan, Albertért. Lotte hallja,

hogy megrántják a csengőt, minden tagját reszketés fogja el. Fölébreszti a férjét, fölkelnek, az inas üvöltve, dadogva mondja a hírt, Lotte ájultan zuhan Albert elé.

Mikor az orvos a boldogtalanhoz érkezett, a földön találta, menthetetlenül, a pulzusa még vert, tagjai már mind megbénultak. Jobb szeme fölött lőtt a fejébe, agyveleje kiloccsant. Főlslegesen eret vágta a karján, a vér folyt, ő még mindig lélegzett.

A véres széktámláról következtetni lehetett, hogy íróasztala előtt ülve követte el a tettet, aztán lecsúszott és görcsösen fetrengett a szék körül. Az ablak felé fordulva feküdt, hanyatt, elgyengülve, ruhástul, csizmástul, sárga mellényes kék frakkjában.

A ház, a szomszédság, a város forrongott. Jött Albert. Werthert az ágyra fektették, homlokán kötés, arca már mint egy halotté, teste nem mozdult. A tüdő még borzalmasan hörgött, majd gyengén, majd erősebben; várták a végét.

A borból csak egy pohárral ivott. Íróállványán az *Emilia Galotti* volt felütve.

Albert megdöbbenéséről, Lotte jajveszékeléséről jobb nem szólanom.

A hírre vágatva jött be az öreg tisztartó, forró könnyek közt csókolta meg a haldoklót. Idősebb fiai kevéssel utána gyalog érkeztek, mérhetetlen fájdalommal borultak Werther ágyához, csókolták szemét és száját, és a legidősebb, akit mindig legjobban szeretett, ott csüggött az ajkán, míg ki nem lehelte a lelkét, s erőszakkal el nem tépték mellőle. Déli tizenkettőkor halt meg. A tisztartó jelenlétével és intézkedéseivel elejét vette a csődületnek. Éjszaka tizenegy óra tájban temette el azon a helyen, amelyet kiválasztott magának. Az öreg és fiai kimentek a koporsóval, Albertnek nem volt rá ereje. Lotténak az életét féltették. Kézművesek vitték a halottat. Pap nem kísérte.

-oOo-